

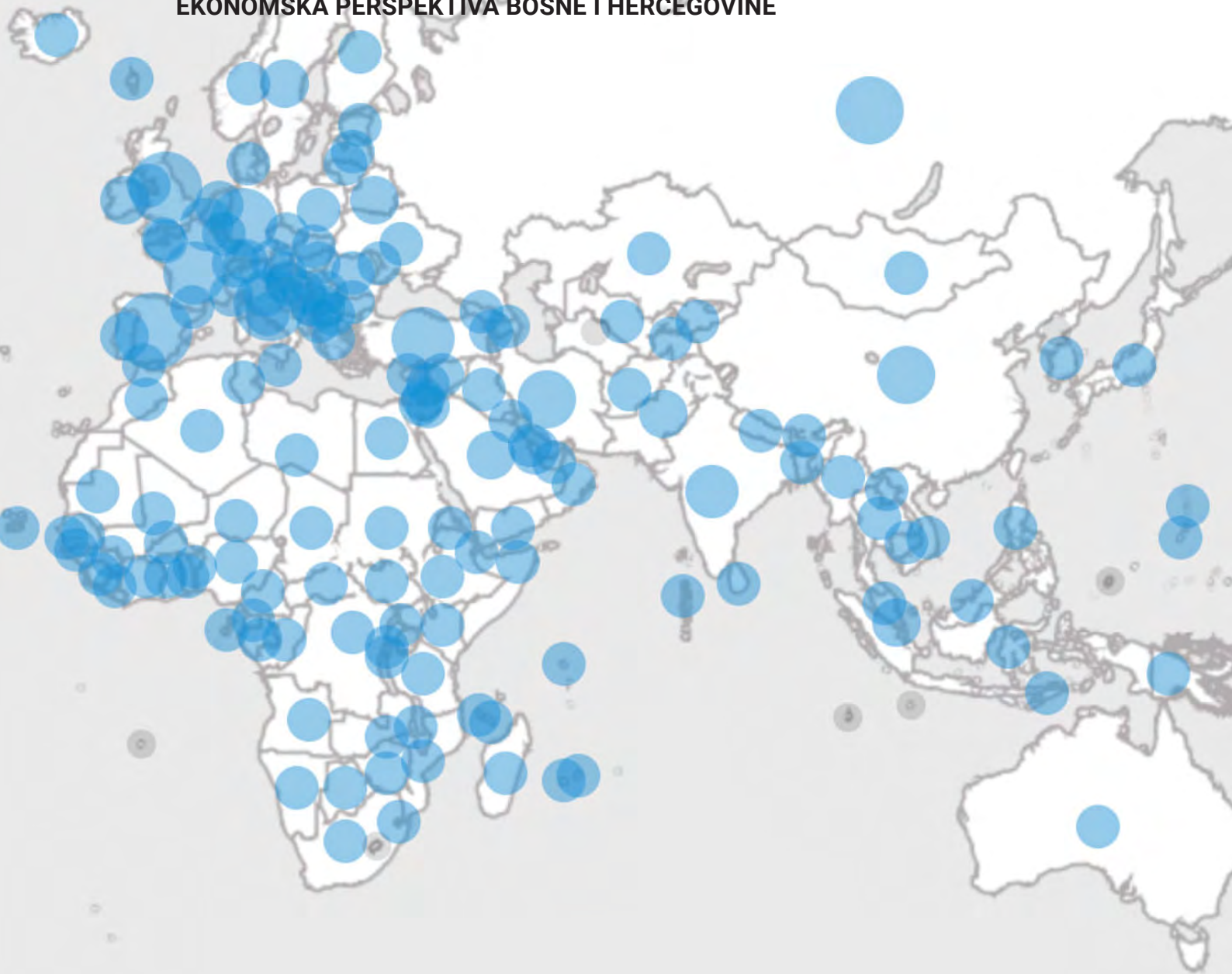

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.

Western Balkans

COVID-19

EKONOMSKA PERSPEKTIVA BOSNE I HERCEGOVINE

Izdavač

Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit Bosnien-Herzegowina
Čekaluša čikma 4
71000 Sarajevo

/freiheit.org

/FNFWesternBalkans

/FNFreiheit

Glavni i odgovorni urednik

Adnan Huskić

Autori

Admir Čavalić

Faruk Hadžić

Damir Bećirović

Recenzenti

prof dr Elvir Čizmić, redovni profesor Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu
doc. dr. Dženan Kulović, Ekonomski fakultet Univerziteta u Zenici

Lektura i korektura

Nina Tikveša

Amer Tikveša

Tehnički urednici

Jilduza Pajzetović

Selmir Pajzetović

Fotografije i grafike

Public licence and free to use

Prvo izdanje, Sarajevo, 2020.

Napomena o upotrebi ove publikacije

Sva prava pridržana. Zabranjeno kopiranje, umnožavanje i distribucija bez pismenog odobrenja Izdavača ili nosioca autorskih prava.

SADRŽAJ

SAŽETAK	5
UVOD	7
OSVRT NA PRVI IZVJEŠTAJ	8
EKONOMSKA POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE	9
PREDUZETE MJERE	11
DOSTUPNA ISTRAŽIVANJA	11
MAKROEKONOMSKE POSLJEDICE I PROJEKCIJE	13
ISTRAŽIVANJE STAVOVA STANOVNIŠTVA U ODNOSU NA PANDEMIJU BOLESTI COVID-19	20
DISKUSIJA O REZULTATIMA ISTRAŽIVANJA	24
MJERE/PREPORUKE	25
Državni nivo	25
Izmjene načina plaćanja PDV-a za obrtnike i obrtnice, male preduzetnike i preduzetnice i novoosnovane poslovne subjekte	25
Moratorij na zapošljavanje	25
Budžetske uštede	25
Formiranje tijela na državnom nivou za utvrđivanje uslova prelaska granice za strane državljane i državljanke	26
Digitalna viza	26
Koordinacija upravljanja sistemskim rizikom i podrška stabilnosti bankarskog sektora od strane Centralne banke BiH	26
Novi model objavljivanja podataka o bolesti COVID-19	26
Izmjene zakona o radu	27
Entitetski garantni fond	27
Entitetski nivo	27
Izdavanje korporativnih obveznica	28
Reforma zdravstvenog sektora	28
Unapređenje industrijske zaštite federalnih preduzeća	28
Smanjivanje naknada za UO/NO te direktore i direktorice u entitetskim institucijama	28
Moratoriji na zapošljavanje	28
Budžetske uštede	28
BH Telecom (FBiH)	29
Vaučeri za obrazovanje (entitet RS)	29
Uvođenje elektronskog potpisa	29
Izmjena Zakona o doprinosima i poreza na dohodak	29
Produženje mjere ukidanja plaćanja akontacije poreza na dobit preduzeća	32
Budžetske uštede	32
Digitalizacija javne uprave	32
Fond za industrijsku zaštitu	33
Otvorena mogućnost moratorija za 2021. godinu (na bazi indikatora)	33
Vaučeri za obrazovanje	33
Podrška programima industrijske zaštite	33
Turistički vaučeri	33
Kantonalni garantni fond	33
Kantonalni nivo	33
Subvencioniranje kamate	34
Grant program za digitalnu transformaciju poslovanja	34
Grant program za podršku online nastavi	34
Budžetske uštede	34
Moratoriji na zapošljavanje	34
Obrazovanje	34
Podrška izvozniciima i izvoznicama	34
Opštinski/gradski nivo	34
Grantovi za posebno ugrožene obrte i male biznise (jednokratne pomoći)	35
Formiranje fondova podrške sa privatnim sektorom	35

4 SADRŽAJ

Izdavanje vaučera za privatne i javne predškolske ustanove	35
Uštede u okviru narednih budžeta	35
Prodaja/iznajmljivanje opštinske/gradske imovine	35
Uključivanje građana i građanki u proces odlučivanja	35
Podrška poljoprivrednim proizvođačima i proizvođačicama i mikro biznisima	35
Revizija postojećih programa podrške	35
Unapređenje pružanja opštinskih/gradskih usluga	36
Formiranje fondova za unapređenje industrijske zaštite	36
NEKONVENCIONALNO RAZMIŠLJANJE	37
DVIJE VRSTE RADNIKA I RADNICA	37
OPTIMIZAM	37
NAGRAĐIVANJE USPJEŠNIH	38
DIGITALNA TRANSFORMACIJA EKONOMIJE I DRUŠTVA	39
INDUSTRIJSKA ZAŠTITA	39
UKLJUČIVANJE PRIVATNOG SEKTORA	39
NOVA NORMALNOST	39
ZAKLJUČAK	41
LITERATURA	42
IZVORI	44
POPIS SLIKA I TABELA	45
RECENZIJE	48

SAŽETAK

Kriza uslovljena pandemijom bolesti COVID-19 predstavlja generacijski izazov za ekonomiste i ekonomistice. Svijet se nalazi u recesiji, te se projekcije stope pada ekonomije mijenjaju iz sedmice u sedmicu. Jedina izvjesnost je apsolutna neizvjesnost, što otežava bilo kakva planiranja, od mikro nivoa porodice i preduzeća sve do država i globalnih reakcija. Za značajan broj zemalja svijeta, ali i Bosnu i Hercegovinu, dodatnu neizvjesnost unose izbori (američki, odnosno lokalni za našu zemlju), što usložnjava cijelu situaciju. Zbog svega navedenog, u okviru drugog izvještaja Fondacije Friedrich Naumann za slobodu, naslova „COVID-19, ekonomske perspektive Bosne i Hercegovine“, nastoje se ponuditi osvrti i rješenja sa dugoročnom perspektivom u (post)pandemijsko doba. Kao i u okviru prvog izvještaja navedene su mjere za sve nivoe vlasti u Bosni i Hercegovini, ali sada to nisu kratkoročne, interventne mjere, već dugoročni okviri djelovanja. Posebno bitan dio ovog izvještaja odnosi se na percepciju domaće javnosti u vezi s pandemijom. Kao što se i moglo pretpostaviti, javnost je više zabrinuta zbog ekonomskih, a ne zdravstvenih posljedica pandemije. Ovo je posebno bitno imati u vidu zbog opšte neizvjesnosti u vezi s mjerama u skorijoj budućnosti, uvažavajući trend zatvaranja zemalja koje su zapadno od Bosne i Hercegovine. Osnovni problem bosanskohercegovačke ekonomije u ovom trenutku, shodno istraživanju, predstavlja drastično smanjenje potražnje i (potencijalna) zabrana rada pojedinih biznisa. Na ovaj način je došlo do realnog smanjenja ponude i vještačkog smanjenja potražnje, što je stvorilo niz drugih, strukturalnih problema u okviru ekonomije. Posebni izazovi nas očekuju u zadnjem kvartalu ove godine i prvom kvartalu naredne, zbog čega se u okviru izvještaja poseban dio odnosi na nekonvencionalno razmišljanje. Ono je potrebno zbog dvije greške pri djelovanju bosanskohercegovačkih vlasti tokom pandemije. Prva se odnosi na prosto kopiranje mjera iz drugih zemalja, bez ikakve analize o njihovoj opravdanosti u skladu sa specifičnostima domaćeg tržišta, dok se druga tiče opšteg kašnjenja u djelovanju. „Nekonvencionalno razmišljanje“ podrazumijeva novo viđenje fenomena postojeće krize, uz fokus na mjere koje treba da dugoročno zaštite domaću ekonomiju – industrijska zaštita, digitalna transformacija ekonomije i društva i slično. Decentralizirano uređenje države daje mogućnost da se takve mjere implementiraju parcijalno, po entitetima, kantonima, opštinama/gradovima, ako već to nije moguće sprovesti na nivou države. Izvještaj se zaključuje s upozorenjem na „novu normalnost“ i potrebu za adaptacijom, kao i prognozama oporavka. U slučaju jačeg porasta izvoza tokom 2021. i 2022. godine očekuje se rast od 4,1% u 2021. i 4,3% u 2022. godini. U ovom scenariju, polovinom 2022. godine, ekonomija BiH bi se vratila na stanje prije pandemije. U slučaju slabijeg rasta izvoza, očekuje se rast od 2,1% u 2021. i 3,0% u 2022. godini. U ovom slučaju domaća ekonomija bi se vratila na stanje prije pandemije u prvom kvartalu 2023. godine. Pandemija bolesti COVID-19 je ukrala minimalno tri godine ekonomskog rasta, što znači da je potreba za oporavkom utoliko veća. Sa pravim mjerama oporavak može ići sa dvocifrenim stopama rasta, međutim, u ovom trenutku je vjerovatnije da se vraćamo na puzajući rast domaće ekonomije.

7,00
68

1,700
8,411,800
410,100

700
7M
UKEN

GOZ19
GOZ19
GOZ19

73

UVOD

U ovom momentu je jasno da je kriza uzrokovana pandemijom bolesti COVID-19 krajnje nepredvidljiva i neizvjesna. To se posebno uočava iz činjenice da se inflacija prognoza sa početka krize naglo smanjila, tako da rijetko ko nastoji predvidjeti njen kraj. Rezultat je ove kompleksnosti samog problema, koji se razvio od virusa za koji se smatralo da će se staviti brzo pod kontrolu, preko neviđenog zatvaranja ekonomije i društava, pa sve do galopirajuće recesije koja je obuhvatila čitav svijet. Živimo u periodu produžene neizvjesnosti koja sprečava očekivani ekonomski napredak i povratak „normalnog“ ekonomskog života.

Bosna i Hercegovina nije izuzetak. Postojeća procjena recesije je 6,34%¹ do 6,5%² podrazumijeva gubitak na desetine hiljada radnih mjesta, blokadu i propadanje kompanija, izostanak očekivane podrške dijaspore i, posljedično, socijalne nemire. Ono što je specifično za BiH kada je riječ o ekonomskim krizama je što pad ne bude dramatičan kao u nekim drugim zemljama (mjereno smanjenjem BDP-a), ali zato oporavak traje gotovo duplo duže od ostalih zemalja. Posljedica je ovo tromosti domaće ekonomije, odnosno neefikasne i glomazne državne administracije koja koči ekonomske potencijale i usporava ekonomski oporavak.

Drugi izvještaj Fondacije Friedrich Naumann za slobodu (dalje FNF) o efektima pandemije bolesti COVID-19 nastoji prikazati ekonomsku perspektivu zemlje. Ovaj izvještaj je, kao i naš prvi izvještaj, uvjetovan neizvjesnom budućnošću što objektivno ograničava njegovu prediktivnost. Nastoje se dati određene smjernice za srednjoročno i dugoročno djelovanje donosioca

i donositeljica odluka, bez intencije da se determinira njihovo ponašanje, već prije da se podstakne razmišljanje o alternativama. Upravo zbog toga treći dio izvještaja nosi naslov „Nekonvencionalno razmišljanje“ a odnosi se na razmišljanje na inovativan način.

U prvom dijelu izvještaja se predstavlja ekonomski okvir krize, sa makroekonomskim podacima i projekcijama, ali i rezultatima empirijskog istraživanja rađenog za ovaj izvještaj. Predstavljani su stavovi preko 1.000 ispitanika i ispitanica o tome šta pandemija bolesti COVID-19 predstavlja za njih lično i njihovo poslovanje.

Drugi dio izvještaja nudi set mjera, koje su, kao i u prethodnom izvještaju, predstavljene spram različitih nivoa vlasti. Kao i ranije, najveći teret mjera treba da podnose entiteti i kantoni, nešto manje gradovi i opštine, a najmanje, ne u smislu značaja, već broja mjera, državni nivo.

U trećem dijelu, kao što je ranije navedeno, nude se neka nova rješenja, „izvan kutije“, koja teže da ohrabre donosioceljelice odluka da proaktivno djeluju i odgovore na izazove krize. Ako BiH želi da uspije, onda nije dovoljno prepisati rješenja drugih zemalja i pritom ih traljavo sprovesti (ili čak ne uraditi niti to), već je nužno sagledati kompletnu sliku zemlje, šanse, prilike i prijetnje i, shodno tome, prilagoditi rješenje za BiH.

Na kraju se navodi zaključak sa svim preporukama za sve one koji koriste ovaj izvještaj.

OSVRT NA PRVI IZVJEŠTAJ

Izveštaj „COVID-19, ekonomske posljedice za Bosnu i Hercegovinu, mjere i rješenja“ je objavljen u aprilu 2020. godine, u jeku prvog vala pandemije bolesti COVID-19. Iako je epidemiološka slika u Bosni i Hercegovini bila dosta bolja u odnosu na današnju (septembar), zemlja je osjetila izuzetan ekonomski šok. Najveći pad naplate direktnih i indirektnih poreza se upravo desio u aprilu, što ovaj mjesec čini crnim mjesecom za bosanskohercegovačku ekonomiju.

U izvještaju je dat osvrt na tadašnju ekonomsku situaciju u Bosni i Hercegovini, sa procjenom pada BPD-a u intervalu od 3,97% do 9,53% do kraja godine. Shodno tome, tri makroekonomska scenarija su navela procjenu od 30.000 do 100.000 nezaposlenih osoba u 2020. godina. Poseban dio izvještaja se odnosi na preporuke mjera i finansiranja istih na različitim nivoima vlasti – opštinski/gradski, kantonalni, entitetski i državni. Ove mjere su nikako, djelomično ili u potpunosti ispunjenje, zavisno od nivoa vlasti.

Tako je npr. na državnom nivou pokrenuta inicijativa za dopunu Zakona o PDV-u u svrhu pomjeranja roka plaćanja na kraj mjeseca. Iako su izmjene Zakona izglasane u Predstavničkom domu, nisu prošle u Domu naroda Parlamenta BiH. Također, u Domu naroda nisu usvojene izmjene Zakona o akcizama, kako bi se proizvođači oslobodili plaćanja akciza na alkohol koji se koristi u proizvodnji dezinfekcionih sredstava. Slično tome, nije usvojena inicijativa koja se odnosila na budžetske uštede, što je također bilo sugerisano u prvom izvještaju. Svejedno, na državnom nivou su bile određene diplomatske aktivnosti, vlast je uspjela osigurati MMF-ov kredit kroz instrument brzog finansiranja od 330 miliona eura, dok sada postoji inicijativa za izmjenom carina na alkohol koji se koristi u proizvodnji dezinfekcionih sredstava.

U skladu s očekivanjima iz našeg prvog izvještaja, entitetski nivo je najviše radio po pitanju posljedica COVID-19 krize. U FBiH i RS su donijeli korona zakon i različite uredbe, respektiv-

no, koje su imale za cilj stabilizaciju poslovnih prilika. U prvom izvještaju je navedeno da je potrebno osnovati stabilizacijski i garantni fond, što je urađeno. Međutim, niz drugih mjera nije prihvaćen. Izvještaj se svejedno koristio od strane opozicije, ali i dijela pozicije, kako bi se formulisali amandmani na vladina zakonska rješenja.

Kantonalni nivoi su odigrali svoju ulogu u vezi sa stabilizacijom poslovnih prilika, shodno vlastitim nadležnostima. Na bazi izvještaja obavljeno je nekoliko razgovora sa predstavnicima i predstavnicama kantonalnih vlada, a u svrhu pomoći pri formulisanju ekonomskih politika.

Gradski/opštinski nivo se pokazao najbolje organiziranim po pitanju podrške, te su iskoristili većinu navedenih mjera iz prvog izvještaja. Ovo, naravno, zavisi od grada/opštine do grada/opštine.

Procjena je bila da je za provođenje ovih mjera i oporavak bh. ekonomije bilo potrebno oko dvije milijarde konvertibilnih maraka. Upravo ova cifra je postala referentna suma na koju se šira i stručna javnost referisala pri diskusiji o COVID-19 ekonomskoj krizi u BiH.

Neprovođenje značajnog broja predloženih mjera od strane vlasti u BiH, pogotovo u dijelu koji se odnosi na smanjenje rashodovne strane budžeta, što je prikazano kroz rebalans budžeta, ukazuje na nespремnost vlasti da trošak krize prelije ravnomjerno na javni i privatni sektor u BiH. To ukazuje na sveprisutno politikantstvo u našem društvu i strah vlasti od negativnih reakcija onih koji predstavljaju biračku bazu i čiji bi interesi bili ugroženi provođenjem tzv. nepopularnih mjera. Zabrinjava da sama pomoć ili mjere niti u jednom momentu nisu bile postale proaktivne u smislu usmjeravanja nekih procesa, već su uglavnom predstavljale gašenje požara te akomodiranje interesa različitih interesnih grupa.

EKONOMSKA POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE

Ako zanemarimo pandemiju bolesti COVID-19, 2020. godina, shodno prethodnim trendovima, nije bila obećavajuća za rast bosanskohercegovačke ekonomije. U četvrtom kvartalu 2019. godine rast BDP-a je iznosio svega 1,6%, što je najniža stopa rasta u zadnjih pet godina. Usporavanje ekonomije je rezultat nesretnog spleta vanjskih okolnosti – pada industrijske proizvodnje u Njemačkoj, recesije u Italiji i Turskoj, trgovinskih barijera Kosova, kao i ostalih bitnih globalnih događaja poput trgovinskog rata SAD-a i Kine, Brexita itd.³ BiH je mala, otvorena ekonomija, što znači da je njen ekonomski rast prije svega oblikovan vanjskim utjecajima. Pored toga, tu je niz strukturnih problema domaće ekonomije poput rasta obaveza penzionog i invalidskog osiguranja (što je uvjetovalo prelazak na trezorski način poslovanja u FBiH), odlazak stanovništva (za preko 71.000 građana i građanki izdata prva dozvola po nekom od osnova za odlazak u zemlje EU), lošeg finansijskog poslovanja javnih preduzeća, kao i stagnacija ili pad indikatora koji se odnose na ekonomske slobode, lakoću poslovanja, konkurentnost privrede i slično. Zajedničke socioekonomske reforme za period 2019 – 2022. godine su upravo trebale da adresiraju ova pitanja, sa naglaskom na sveobuhvatnu reformu i poboljšanje kvaliteta zdravstvenog sistema. Kao i kod Reformske agende, došlo je do kašnjenja pri realizaciji konkretnih reformskih aktivnosti.

Domaće kompanije prve efekte ekonomske krize uzrokovane pandemijom počinju osjećati početkom godine, već u januaru, kada dolazi do poremećaja globalnih lanaca snabdijevanja. Slično tome, od početka godine izvoznici i izvoznice imaju problema, što će kulminirati značajnim padom izvoza u martu i aprilu te se nastaviti tokom godine. Eklatantan primjer navedenog je krah izvozne kompanije Intral iz Tuzle, zbog kojeg je više od 300 radnika i radnica privremeno poslano na zavode za zapošljavanje. Bosna i Hercegovina je od januara do jula 2020. izvezla ukupno robe u vrijednosti pet milijardi i 96 miliona konvertibilnih maraka (KM), što je za milijardu KM manje nego u istom periodu prošle godine. Pored pada globalne potražnje uslijed recesije, izvoznici/e imaju i druge, za pandemiju svojstvene izazove. Poremećene su normalne operacije i usporen tok dokumenata. Naime, finansiranje (kreditiranje, garancija i slično) inostrane trgovine se oslanja na papirnu dokumentaciju, što znači da su se ovi procesi u toku pandemije usporili i tako uzrokovali štetu kod učesnika trgovine. Alternativa je brza digitalizacija, ali to povećava mogućnost prevara. Zbog toga su naglašeni rizici nekvalitetnih kredita, što je povećalo oprez kod kreditora za finansiranje trgovinskih aktivnosti shodno neizvjesnosti pri poslovanju.

Pandemija bolesti COVID-19 je imala izuzetan utjecaj na ekonomiju BiH, prije svega na uslužni sektor, odnosno sve biznise koji zavise od tzv. „trenutka istine“ – direktnog kontakta sa svim kupcima.⁴ Najveću štetu je pretrpio turizam, zbog čega su se u Republici Srpskoj uveli tzv. turistički vaučeri. Međutim,

dati vaučeri nisu dali očekivane rezultate, što je uvjetovalo da se promijeni osnovni model vaučerizacije, što je pokazalo da COVID-19 kriza zahtjeva neka druga, krizi prilagođena rješenja. Naime, potrošnja se ne može normalizovati u vremenu neizvjesnosti (uzrokovane virusom ili ekonomskom recesijom). Dnevna izvještavanja o broju zaraženih i umrlih, kao i opšta inflacija informacija i dezinformacija⁵ u javnom prostoru u vezi s pandemijom, ne pružaju potrebni potrošački optimizam niti motivišu investitore. Davanje vaučera ili novca direktno (poput SAD-a ili susjedne Srbije) ne donosi očekivane rezultate. Obrasci potrošnje su se promijenili, odnosno svijet više neće biti isti, kako navode Kozarević i Ibrić.⁶ U FBiH su pojedinačni kantoni podržavali turizam, poput Kantona Sarajevo i podrške od milion KM, uglavnom usmjerenim ka hotelima, tj. većim turističkim biznisima. Riječ je bila o direktnim transferima, shodno ranije ispunjenim obavezama prema turističkoj zajednici. Na ovaj način se nastojala nagraditi fiskalna disciplina, što je posebno bitno u vremenu rasta sive ekonomije. Ono što je bitno navesti kada je riječ o turizmu jeste da turizam čini zanemariv doprinos ukupnoj ekonomiji, što djelimično objašnjava zašto se očekuje da će BiH imati duplo manji pad od turističke Hrvatske. Također, turizam nema normalnu distribuciju po regionima, pa tako npr. u okviru FBiH kao turistički kantoni prednjače Kanton Sarajevo i Hercegovačko-neretvanski kanton (preko 50% noćenja), što i opravdava kantonalnu, a ne federalnu intervenciju u ovom slučaju.

Posebno su pogođeni domaći aerodromi. U posljednjih nekoliko godina ovi aerodromi su služili za odlazak ljudi s ovih područja, ali također za bolju povezanost dijaspore sa Bosnom i Hercegovinom. Dijaspore, naime, čini nekih 14% BDP-a države, što je čini izuzetno bitnom za ekonomiju. Međutim, avioprevoznici su privremeno obustavili određeni broj letova, poput WizAira na tuzlanskom aerodromu, gdje je ukinuo osam linija.⁷ Ova aviokompanija je ukinula i let iz Sarajeva za Budimpeštu, ali je isti ponovno uspostavljen.

Kada je riječ o procjeni dubine recesije za BiH, postoje različite prognoze i modeli. Svjetska banka je inicijalno procjenjivala pad od 3,2%, dok MMF, Standard & Poor's i Bečki institut navode cifru od 5%. Makroekonomske projekcije iz prvog izvještaja pokazuju da će BiH, *ceteris paribus*, imati pad BDP-a za 2020. godinu od 3,97% do 9,53%.⁸ Okvir za recesiju je još uvijek širok jer postoji niz nejasnoća u vezi s razvojem krize. Prije svega, kako će se ekonomija ponašati tokom četvrtog, zadnjeg kvartala ove godine i da li nas očekuje drugi val pandemije bolesti COVID-19, kako se to naglašava. Moguće je da će prava ekonomska kriza uslijediti tek u zimu kada inače usporava ekonomska aktivnost. Tu su svakako i projekcije recesije na bitnim tržištima, poput EU, odnosno Njemačke koja je najznačajniji vanjskotrgovinski partner BiH. Kada je riječ o nezaposlenosti, projekcije iz prvog izvještaja nagovještavaju od 30.000 do 100.000 ukupno nezaposlenih do kraja godine, i to u zavisnosti od optimističnosti makroekonomskih scenari-

10 EKONOMSKA POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE

ja. Kako se godina bliži kraju, vjerovatno je da će se ovaj okvir kretati od 30.000 do 50.000 nezaposlenih osoba.

Fiskalni efekti se odnose na pad prihoda po osnovu direktnih i indirektnih poreza. Zadnji podaci za Federaciju BiH pokazuju da su poreski obveznici Federacije BiH u periodu januar – august 2020. uplatili 3.306.697.140 KM direktnih poreza, doprinosa, taksi i naknada, što je za 169.860.390 KM, ili za 4,89 posto manje u odnosu na isti period 2019. godine. Prema podacima Poreske uprave, u augustu 2020. godine je ukupno naplaćeno 400.526.500 KM, što je u odnosu na juli 2020. godine manje za 59.155.291 KM ili za 12,87 posto. Vlasti očekuju značajniji pad fiskalnih prihoda, tako da su već sada najavljena nova zaduživanja kod MMF-a do kraja godine. Vjerovatnije je, pak, da će fiskalni problemi biti izraženiji u entitetu RS, što FBiH u političkom smislu daje jaču pregovaračku moć. Svedjedno S&P navodi da će opšti dug Bosne i Hercegovine do kraja 2020. iznositi 31% BDP-a, što ostavlja prostor za manevar na fiskalnoj strani.⁹ U izvještaju ove rejting agencije se navodi da može doći do pogoršanja fiskalnog i platnog bilansa. Ovaj omjer će se sasvim sigurno pogoršati iz dva razloga, zbog povećanja zaduženja te zbog pada BDP-a.

Kada je riječ o finansijskom sektoru, Odbor za finansijsku stabilnost (Financial Stability Board) objavio je u martu 2020. godine saopštenje u kojem se javnost ohrabruje, ističući značajno stabilnije stanje finansijskog sektora na globalnom nivou te povećanu mogućnost podnošenja šokova u odnosu na prethodne krize. Zasluge za tu pojavu pripisuju se sveobuhvatnim reformskim procesima provedenim poslije globalne ekonomske krize 2008. godine.¹⁰ Za razliku od krize 2008/2009, banke su spremnije za aktuelne COVID-19 šokove, naročito one u SAD-u. Međutim, evropske banke nisu profitabilne kao američke, što povećava rizike njihovog poslovanja, a posebna okolnost se odnosi na projekciju drugog vala pandemije tokom zimskog perioda. Pitanje je da li će finansijski sektor moći podnijeti drugi val onako kako je amortizovao prvi.

Potvrđena je sigurnost, likvidnost i kapitaliziranost bankarskog sektora u Bosni i Hercegovini. Banke mogu izvršiti sve zahtjeve svojih deponenata, uključujući i zahtjeve za podizanjem gotovog novca i, uz uvažavanje okolnosti u kojima se poslovanje trenutno odvija, održat će kontinuitet poslovanja u skladu s potrebama građana/ki i privrede.¹¹ Rizik negativnih prelijevanja u finansijski sektor je nešto što se pomno prati. Globalna finansijska kriza je nastala u finansijskom sektoru i proširila se na realnu ekonomiju. Sada je situacija obrnuta jer kriza je pogodila realnu ekonomiju i postoji rizik širenja na finansijski sektor. Kroz historiju je poznato da kada se tako nešto dogodi, oporavak koji slijedi nakon krize je mnogo sporiji.¹²

Trajan rizik za bankarski sektor o kojem se uvijek mora voditi računa su nekvalitetni krediti koji predstavljaju najveću prijetnju likvidnosti i stabilnosti ovog sektora.¹³ Ovo će biti poseban izazov tokom COVID-19 krize jer će biti ugrožena finansijska stabilnost preduzeća. Zaduzenost sektora preduzeća na domaćem finansijskom tržištu najvećim dijelom se odnosi na zaduzenost prema bankarskom sektoru. Zaduzivanje na tržištu kapitala i dalje je neznatno. Zaduzenost pravnih lica u bankarskom sektoru čini 84,2% ukupnog duga prema svim finansijskim posrednicima u BiH.¹⁴

Posebno pitanje su socijalne posljedice postojeće krize. Ove posljedice mogu dugoročno ugroziti potencijal ekonomskog rasta.¹⁵ Vjerovatno da će socijalni efekti biti veći, pa se tako očekuje značajan rast siromaštva u zemlji.¹⁶ Moguć je i rast sive ekonomije, što se već dešava u domenu turizma. Kako Svjetska banka navodi u svom Redovnom ekonomskom izvještaju za Zapadni Balkan, najviše ugroženi će biti radnici i radnice i to u BiH zbog dvije ranije pretpostavke – niska zaposlenost i velika neformalnost ekonomije.¹⁷ Nekoliko je faktora koji će naglasiti socijalnu krizu:

- ♦ Smanjivanje utjecaja dijaspore
- ♦ Ostanak niskokvalifikovane, sezonske radne snage u zemlji
- ♦ Recesija u EU
- ♦ Stagnacija ili pad realnih nadnica
- ♦ Manje prilika za rad tokom jeseni i zime
- ♦ Nestabilnosti velikih socijalnih sistema

Prema podacima Svjetske banke, doznake iz inostranstva čine 10,9% GDP-a BiH u 2019. godini, što značajno doprinosi socijalnom miru. Zbog recesije u EU i nemogućnosti dolaska tokom ljeta, uloga dijaspore je manja u vrijeme COVID-19 krize. Recesija u EU podrazumijeva pad potencijala dijaspore, manje mogućnosti za zapošljavanje vani, kao i ostanak niskokvalifikovane radne snage koja je radila sezonske poslove (npr. u Hrvatskoj i Sloveniji). Uglavnom je riječ o mlađim muškarcima, koji su obično pokretači socijalnih nemira (protesti, izlazak na ulice i slično). Jesen i zima nude manje prilika za rad, kao i određeni pesimizam. Posebna briga se odnosi na nestabilnost velikih socijalnih sistema, poput penzionog i zdravstvenog. Zadnje navedeni nema kapaciteta za aktuelni drugi val pandemije.

U jeku krize neke institucije su uspjele iskoristiti digitalne medije kako bi obavljale svoje poslove. Dobar primjer je Porezna uprava FBiH. Obrazovni sistem se, pak, izuzev rijetkih pozitivnih primjera, nije u najboljoj mjeri snašao u novonastaloj situaciji, a važno je napomenuti i da postojeći zakonski okvir u većini kantona u BiH nije poznavao niti standardizirao izvođenje online nastavnog procesa. Ovo je posljedica i nedovoljno razvijene internet infrastrukture, kako to navodi Svjetska banka. Učenici i učenice na Zapadnom Balkanu imaju ograničeniji pristup internetu velike brzine od svojih vršnjaka i vršnjakinja u Evropskoj uniji (EU), a regionalni podaci jasno ukazuju na neravnopravnost.¹⁸ Automatizacija je također bitna za buduću ekonomski oporavak, te će se primjena robota intenzivirati. Kada je riječ o ovome, BiH spada u zemlju sa niskim stepenom robotizacije.¹⁹

U Bosni i Hercegovini nije došlo do prolongiranja datuma kretanja u školu, izuzev u par kantona za sedmicu dana. Navedeno je dobra odluka i to iz niza razloga, od kojih se izdvaja opšti trošak izostanka obrazovanja za društvo. Kada je riječ o mjerama, radilo se na sljedećem. Uvedeno je niz mjera koje se odnose na zaštitu učenika i obrazovnog osoblja. Dio nastave će se održavati online, dok se redovna nastava odvija po izmijenjenom vremenskom rasporedu. Nastava se odvija u manjim grupama, uz provjetravanje prostorija, dezinfekciona sredstva, fizičku distancu i nošenje maski. Također, nastava će se održavati u manjim grupama, smjenama itd. Djeca koja imaju određenih hroničnih problema sa zdravljem ili imaju povišenu temperaturu nisu u obavezi da idu u školu.

PREUZETE MJERE

Državni nivo zbog specifičnosti ustrojstva zemlje nema posebni ovlasti za djelovanje u vezi s aktuelnom ekonomskom krizom uzrokovanom pandemijom bolesti COVID-19. Najveća očekivanja privrednika i privrednica, uključujući i mikro preduzeća koja posluju u okviru sistema PDV, odnosila su se na dopunu Zakona o porezu na dodanu vrijednost, kojim bi se ostavila mogućost za pomjeranje roka za podnošenje prijave za plaćanje PDV-a. Iako bi se ova mjera praktično mogla koristiti samo u vrijeme izuzetnih kriza (kao što je to slučaj sa pandemijom bolesti COVID-19) i da se kao takva sigurno ne bi koristila tokom ove godine (prijedlog dopune je bio aktuelan krajem maja, tj. nekoliko dana nakon ukidanja vanrednog stanja u RS-u, odnosno nekoliko dana nakon ukidanja stanja nesreće u FBiH), prijedlog nije prošao Dom naroda Parlamenta BiH. Shodno tome, državni nivo nije osigurao traženu podršku za privredu BiH.

U FBiH su mjere sumirane u okviru jednog zakona koji se kolokvijalno zvao „korona zakon“ (Pravi naziv: Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica). U odnosu na RS, sveobuhvatni model najveće manjkavosti ima po pitanju kašnjenja reakcije federalnih vlasti. To je i potvrđeno kroz intervju koji su vođeni sa predstavnicima/ama obrtnika/ca, koji su također korisnici/e prava iz ovog zakona. Osnovna funkcija datog zakona u kontekstu manjih preduzeća se odnosi na podršku pri subvencioniranju doprinosa za ukupno tri mjeseca u iznosu od 244,85 KM. Ukinuta je obaveza plaćanja akontacije poreza na dobit i dohodak za poslovne subjekte koji koriste ove subvencije. Osnovni kriterij za odabir korisnika/ca subvencije je da „u mjesecu za koji se vrši obračun plaće imaju pad ostvarenog

prometa 20% i više u odnosu na ostvareni promet u istom mjesecu 2019. godine“. Mjere za saniranje posljedica krize nisu dale očekivane rezultate, na šta je od same najave zakona upozoravao veliki broj ekonomskih stručnjaka i stručnjakinja, akademska zajednica i predstavnici/e političkih stranaka.²⁰ Od 488 miliona KM za subvencioniranje doprinosa utrošeno je samo 18 posto, tj. 90 miliona KM.²¹ Ovo znači da će se ostatak sredstava preusmjeriti nazad u tekuću budžetsku potrošnju. Niska utrošenost je rezultat loše definisanih kriterija raspodjele budžetskih sredstava.

Za razliku od FBiH koja je imala jedinstven, krovni zakon, u RS-u su se donosile sporadične uredbe, koje objedinjene predstavljaju neki ekvivalent federalnom „korona zakonu“. Uredbom sa zakonskom snagom o poreskim mjerama za ublažavanje ekonomskih posljedica nastalih uslijed bolesti COVID-19 izazvane virusom Sars-Cov-2 su donijete poreske mjere kojima se omogućava produženje roka za izmirenje poreskih obaveza (porez na dobit, naknade za šume, porez na dohodak itd.). Ovom uredbom je i mikro preduzećima i licima koja ostvaruju dohodak od samostalne djelatnosti, a kojima je zabranjeno obavljanje djelatnosti, omogućeno korištenje sredstava Fonda solidarnosti za obnovu RS (sredstva za plaćanje poreza i doprinosa). Pomoć je konkretno osigurana za zaposlenike i zaposlenice koji su radili u preduzećima kojima je bio zabranjen rad, i to u iznosu najniže plate. Vlada RS je podršku obezbijedila za mjesec mart, april i maj. Ova uredba predstavlja kombinaciju federalnih i kantonalnih rješenja, jer obuhvata preduzeća čiji je rad zabranjen (kantonalno rješenje), kojima nudi podršku za sufinansiranje plata (kantonalno rješenje) i doprinosa (federalno rješenje).

DOSTUPNA ISTRAŽIVANJA

Ujeku krize uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19 objavljeno je nekoliko istraživanja o objektivnim posljedicama i subjektivnim percepcijama tržišnih i drugih učesnika i učesnica. U nastavku ćemo predstaviti neka od njih. UNDP-ovo istraživanje objavljeno krajem maja pokazuje da se ključne pogođene industrije odnose na one koje se tiču smještaja, ugostiteljstva i transporta, dok je tekstilna i metalna industrija iskusila najveće poteškoće zbog blokada lanca snabdijevanja. U prve dvije nabrojane industrije, shodno istraživanju UNDP-a, čak 43% ispitanih kompanija vjeruje da će morati u potpunosti obustaviti svoje operacije u naredna tri mjeseca. Kada je riječ o prognozama, shodno empirijskom istraživanju u UNDP studiji, većina kompanija namjerava smanjiti troškove rada (snižavanje nadnica ili otpuštanje), i to u roku od tri do šest mjeseci.²²

U periodu od 26. marta do 5. aprila 2020. godine, Fondacija 787 je provela istraživanje o utjecaju krize prouzrokovane pandemijom na biznise i preduzetnike/ce u BiH. U online anketi je učestvovalo ukupno 1.364 preduzetnika/ca. Najveći broj ispitanika/ca, njih 42,9 posto, procjenjuje da će ekonomske posljedice po njihovo poslovanje trajati do godinu dana, a dodatnih 31,1 posto smatra da će se posljedice osjetiti u narednih šest mjeseci. Odlaganje isplate obaveza prema državi je

opcija koju 62,9 posto ispitanika/ca bira kao jedan od načina da u narednom periodu obezbijede kontinuitet poslovanja, dok će 51 posto vlasnika i vlasnica biznisa nastojati smanjiti sve troškove kako bi nastavili funkcionisati. Značajan procenat ispitanika/ca, njih 40,1 posto, planira se zadužiti kod banaka i mikrokreditnih institucija da prevaziđu prepreke u poslovanju uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19. Također, skoro svi ispitanici/e, njih 95,6%, naveli su da im je trenutno finansijski vid podrške najpotrebniji. Njih 56,9% ističe potrebu za oslobađanjem od poreza i doprinosa, 23,5% neophodnim smatra jednokratnu finansijsku podršku, a 13,8% moratorij na otplatu kredita i svih obaveza državi, navedeno je iz Fondacije 787.²³

Istraživanje stavova građana i građanke Bosne i Hercegovine, koje je pokrenuo UNICEF uz finansijsku podršku USAID-a u Bosni i Hercegovini, provedeno na 3.000 punoljetnih ispitanika i ispitanica, u periodu od 22. 4. do 28. 4. 2020. godine pokazalo je da je izolacija ono što najteže pada svakom drugom ispitaniku/ci u cjelokupnoj situaciji s pandemijom koja je zadesila stanovništvo, a briga i strah su dvije dominantne emocije koje prevladavaju u tom kontekstu u BiH. Briga za zdravlje bližnjih je prioritet za 71% ispitanika/ca. Oni/e su, prije svega, zabrinuti za zdravlje članova i članica porodice, a tek potom izražavaju

12 EKONOMSKA POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE

brigu za vlastito zdravlje (38%). Građane i građanke također zabrinjava pitanje vlastitih finansija, odnosno finansijskih prilika domaćinstva, pa je zanimljiv podatak da su zabrinuti za vlastito zdravlje (38%) skoro kao i za ekonomski aspekt posljedica pandemije, tj. ugroženost privrede (39%).

Istraživanje utjecaja pandemije bolesti COVID-19 na stomatologe i stomatologinje u BiH pokazuje da oni/e imaju izuzetan strah od širenja virusa unutar ordinacija, kao i na članove/ice njihovih porodica.²⁴ Istraživanje arhitekata i arhitektica pokazuje da je arhitektonska struka direktno pogođena pandemijom, ali će se puni utjecaj osjetiti dosta kasnije, imajući u vidu duže cikluse u investicijama. Jednom kada postojeći poslovi budu završeni, nove će biti puno teže naći.

Istraživanja u vezi s društvenim i bihevioralnim odgovorima na pandemiju bolesti COVID-19 pokazuju da ispitanici/e najveće prijetnje vide u vezi s pitanjima sigurnosti i zdravstva, sa niskim stepenom političkog povjerenja. Interesantno je da su ispitanici/e naveli veoma nizak nivo stresa uprkos društvenoj izolaciji i fizičkim ograničenjima. Ovo se objašnjava porodičnim vezama, odnosno izraženoj socijalnoj koheziji u ovim vremenima.²⁵

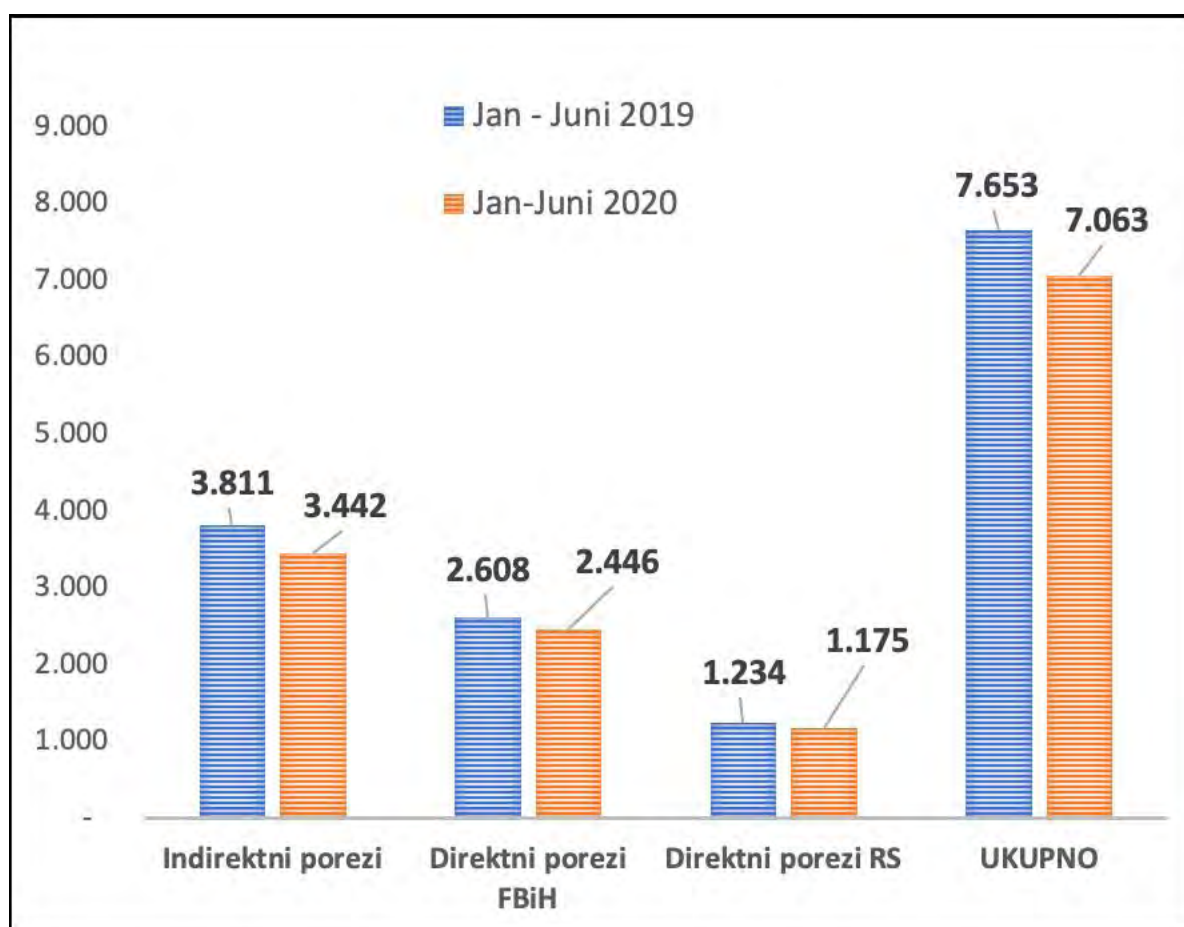
Interesantno je istraživanje o vakcinaciji. Valicon je radio istraživanje gdje se navodi da 39% građana/ki BiH ne planira iskoristiti vakcinu protiv bolesti COVID-19, što je interesantno u kontekstu potencijale vakcinacije na proljeće 2021. godine.²⁶

MAKROEKONOMSKE POSLJEDICE I PROJEKCIJE

U ovom dijelu istraživanja analizirani su podaci koji se odnose na BDP, poreske prihode, promjene u vanjskoj trgovini, industrijskoj proizvodnji, nezaposlenosti i turizmu.

Podaci Agencije za statistiku BiH u vezi sa BDP-om prema rashodovnom principu za prvi kvartal ove godine pokazuju 0,1% rast u odnosu na prethodni kvartal i 2,0% rast u odnosu na isti kvartal 2019. godine. Ipak, ove podatke treba uzeti sa dozom rezerve, jer podaci u apsolutnim vrijednostima, koji su korisni za izračun rasta od 2,0% u odnosu na isti kvartal prethodne godine, ne slažu se u izračunu rasta od 0,1% u odnosu na prethodni kvartal, jer usporedba podataka za dva uzastopna kvartala, u apsolutnim brojevima, pokazuje pad od 2,27% u prvom kvartalu ove godine u odnosu na prethodni kvartal. Mnoge zemlje, poput Italije, posmatraju usporedbu kretanja BDP-a u uzastopnim kvartalima, što je bitno za proglašenje recesije, ako se pojavi negativni rast BDP-a u dva uzastopna kvartala.

Dolazak pandemije bolesti COVID-19 u Bosnu i Hercegovinu negativno je utjecao na prikupljene poreske prihode. Na slici 1. prikazana je usporedba poreskih prihoda u razdoblju januar – juni 2019. i 2020. Iako je u prva dva mjeseca 2020. godine došlo do povećanja naplate poreza, zbog efekata ekonomskog zatvaranja, naplata poreskih prihoda u periodu januar – juni 2020. godine značajno je smanjena. Najveći pad zabilježen je u naplati indirektnih poreza, koja uključuje PDV i akcize u iznosu od 369 miliona KM, što je očekivano zbog smanjenja potrošnje domaćinstava. Otpuštanje radnika/ca ogledalo se i u naplati direktnih poreza, prije svega doprinosa, koji su ključni za isplatu penzija. U Federaciji BiH naplata doprinosa i poreza u prvoj polovini godine manja je za 162 miliona KM, a u Republici Srpskoj za 59 miliona KM. Ukupan pad prikupljenih poreza i doprinosa iznosio je 590 miliona KM.

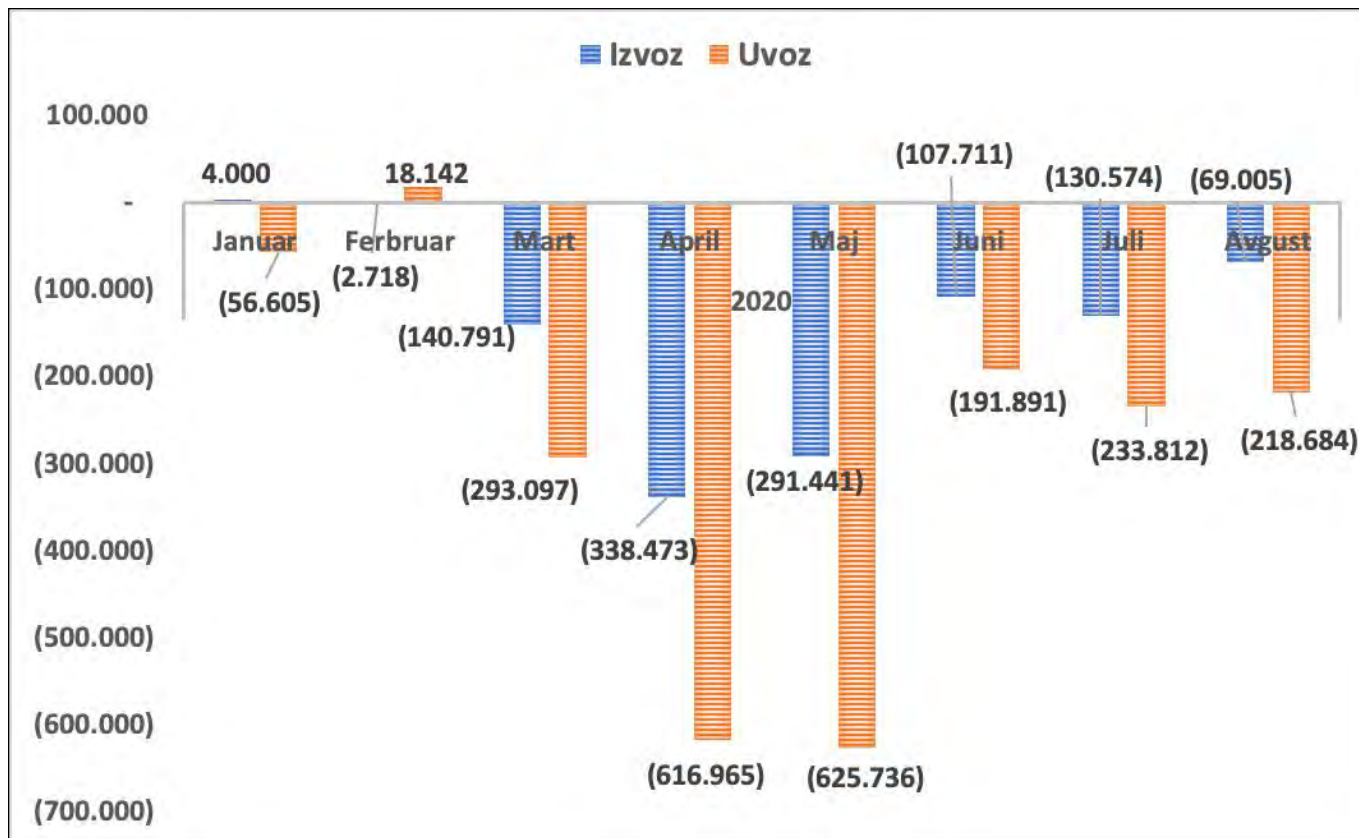

Slika 1. Poreski prihodi (u milionima KM)
Izvor: UIO BiH, Porezna uprava FBiH, Poreska uprava RS

14 MAKROEKONOMSKE POSLJEDICE I PROJEKCIJE

Negativni efekti vanjske trgovine nastavili su se i u 2020. godini, kao što je prikazano na slici 2. Iako su prva dva mjeseca bila u rasponu od prethodne godine, zatvaranjem granica, smanjenjem kupovne moći stanovništva i poteškoćama u vezi s izvozom proizvoda iz Bosne i Hercegovine na strana tržišta, dolazi do velikog pada i izvoza i uvoza. Zbog poteškoća uzrokovanih pandemijom, ukupni uvoz u prvih osam mjeseci ove godine smanjen je za čak 2,2 milijarde KM, a izvoz za 1,1 milijardi KM

u odnosu na isto razdoblje prošle godine. Iako se čini da je na ovaj način došlo do poboljšanja pokrivenosti u vanjskoj trgovini, pad uvoza signalizira još jednu opasniju pojavu, a to je pad potrošnje domaćinstava, koji predstavlja ozbiljan ekonomski problem jer potrošnja čini većinu BDP-a. Posljednji put ovaj nivo uvoza za prvih šest mjeseci zabilježen je približno u 2016., a izvoza u 2017. godini.

Slika 2. Promjene izvoza i uvoza u odnosu na prethodni period (000 KM)
Izvor: Agencija za statistiku BiH

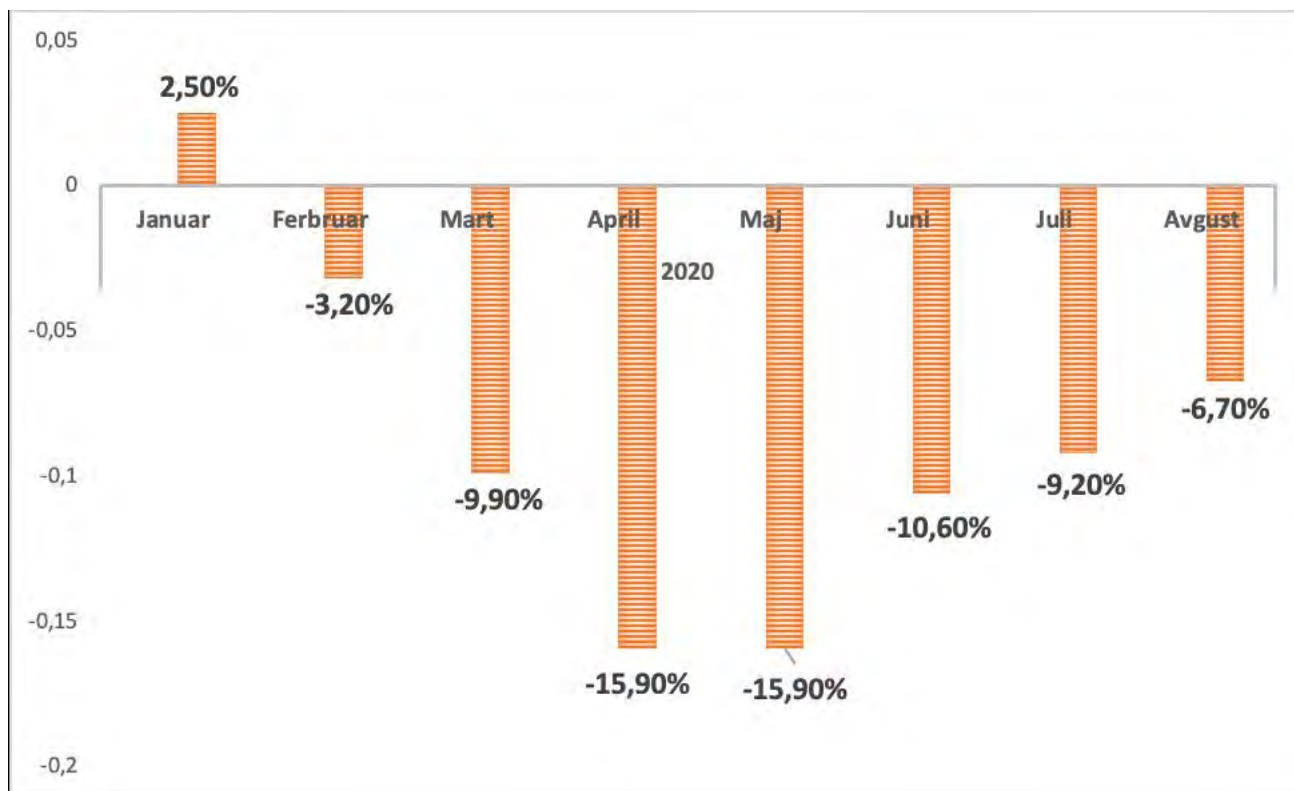
Pored značajnog pada izvoza i uvoza u 2020. godini, bilježi se pad industrijske proizvodnje od septembra 2019. na mjesečnoj osnovi, osim u januaru 2020., kada je zabilježen skroman rast. Ipak, najveći zabilježen pad je u aprilu i maju 2020. godine, i to za po 15,9% u odnosu na iste mjesece prošle godine. Ukupni pad industrijske proizvodnje u prvoj polovini 2020. u odnosu na prošlu godinu iznosi 8,8%, što je prikazano na slici 3.

Najbolji pokazatelj negativnih efekata pandemije bolesti COVID-19 na ekonomiju Bosne i Hercegovine je pad broja zaposlenih. Vrhunac broja zaposlenih radnika i radnica u Bosni i Hercegovini dogodio se u novembru 2019., kada je dostigao rekordnih 855.248 zaposlenih. U Federaciji BiH situacija u pogledu broja zaposlenih bila je još teža, za razliku od Republike Srpske. Od početka pandemije, broj nezaposlenih u Federaciji Bosne i Hercegovine porastao je za 26.876 u 45 dana. Od tada, 2,5 mjeseca nakon dostizanja vrhunca u broju nezaposlenih, 8.630 radnika/ca ponovo je zaposleno ili 32% od ukupnog broja otpuštenih tokom pandemije. Treba naglasiti da je broj zaposlenih bio i veći, ali negativne tendencije i porast nezaposlenosti su vidljive od polovine juna pa sve do kraja augusta. Podaci pokazuju blagi oporavak i povratak nezaposlenih na

posao, ali taj rast je značajno manji od pada u isto vrijeme. Sa sigurnošću se može reći da oporavak neće imati oblik slova „V“, već kombinaciju između slova „U“ i „L“.

Ako se gleda struktura rasta nezaposlenosti, može se uočiti da je 89,58% u porastu nezaposlenosti tokom pandemije došlo iz četiri sektora koja čine primarno zaposlenost u privredi, i to: ugostiteljstvo i hotelijerstvo, trgovina na veliko i malo, prerađivačka industrija, te sektor umjetnost, zabava i rekreacija. Radi bolje komparacije negativnih efekata, ova četiri sektora su u 2019. godini učestvovala u rastu zaposlenosti sa 54,14%. Drugim riječima, rast zaposlenosti tokom 2019. godine nije se desio samo u sektorima koji čine primarno privredne sektore, već i u javnom sektoru, dok je rast nezaposlenosti isključivo nastao u privrednim sektorima. Detalji su prikazani na slici 5.

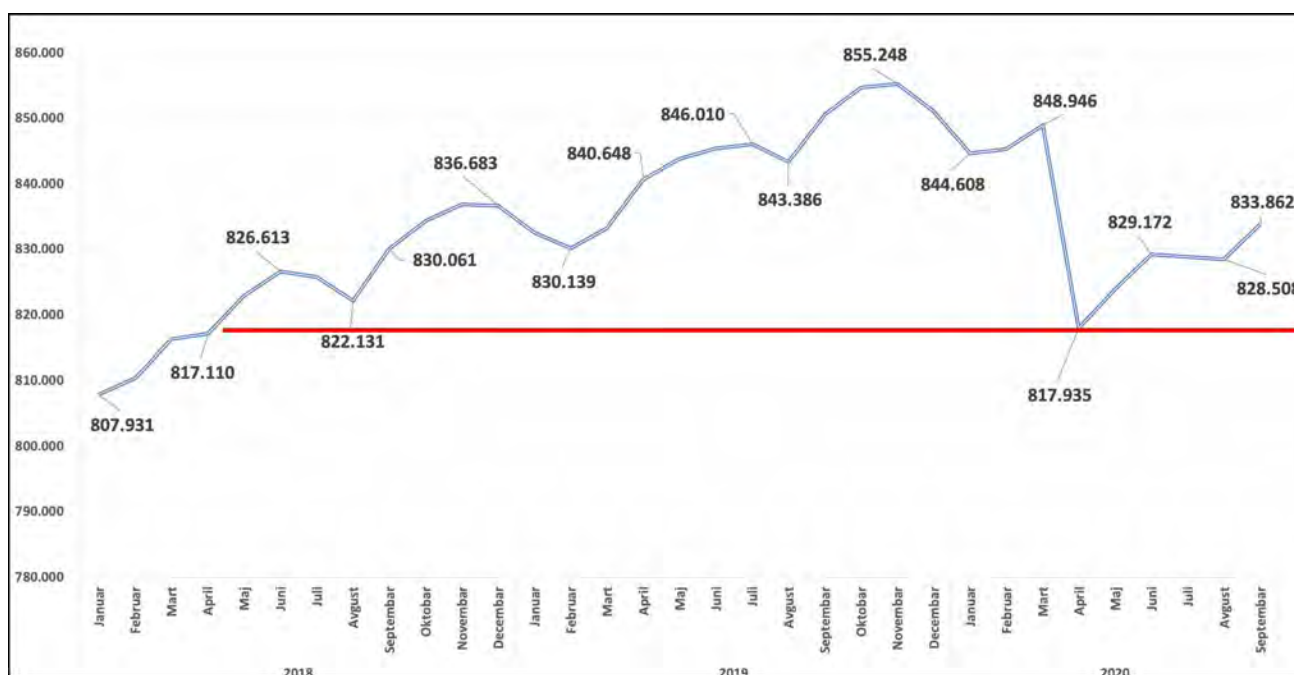
Turistički sektor je osjetio najveće negativne efekte pandemije. Zatvaranje ekonomije i zabrana dolazaka stranih turista i turistkinja dovele su do pada broja dolazaka i noćenja preko 95% u odnosu na iste periode prethodne godine. Iako je januar ove godine zabilježio porast u odnosu na isti mjesec prošle godine, pad u turističkim dolascima kreće od februara ove godine, a

Slika 3. Industrijska proizvodnja (% promjene u odnosu na prethodni period)
Izvor: Agencija za statistiku BiH

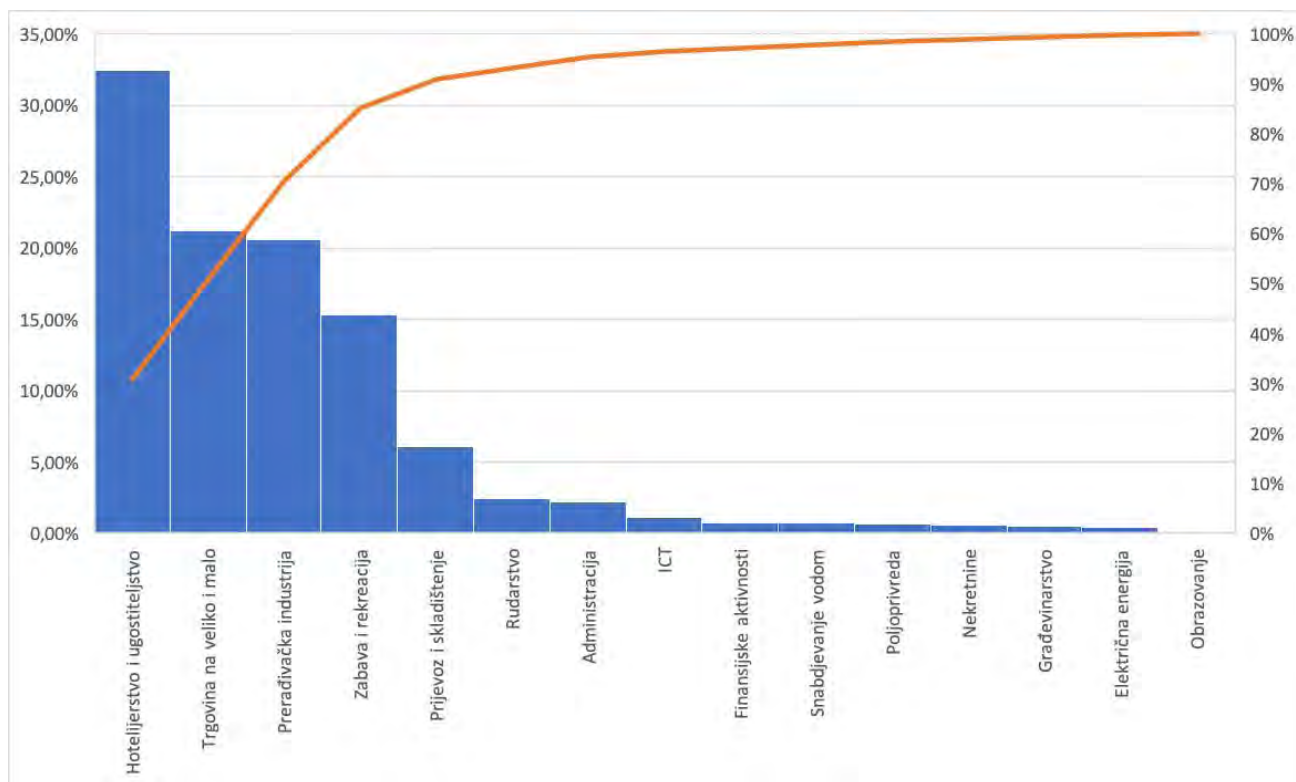
tokom zatvaranja ekonomije u aprilu i maju doživljava ogromni pad i to u aprilu 98,9% i maju 96,6%. U junu dolazi do blagog poboljšanja pa je smanjen pad na 85,2%, dijelom zbog otvaranja granica za ulazak državljana i državljanke BiH koji žive i rade u inostranstvu, ali i zbog dolazaka iz susjednih zemalja. Ipak, ljetni mjeseci, koji bilježe najveći broj dolazaka u toku godine, imali su veliki pad, što se ekonomski odrazilo i na cijelu ekonomiju. Detalji su prikazani na slici 6.

Podaci za FBiH pokazuju da je evidentirani promet preko fiskalnih uređaja u FBiH u periodu januar – juni 2020. godine manji za 4,3 milijarde KM u odnosu na isti period prethodne godine. Najveći pad zabilježen je u sektorima trgovine na veliko i malo; prerađivačke industrije; umjetnosti, zabave i rekreacije; prevoza i skladištenja te hotelijerstva i ugostiteljstva. Od ovog iznosa, preko 50% se odnosi na pad u sektorima trgovine i prerađivačke industrije, koje ujedno zapošljavaju i najveći broj radnika/ca, što pokazuje nivo ugroženosti ovih sektora.

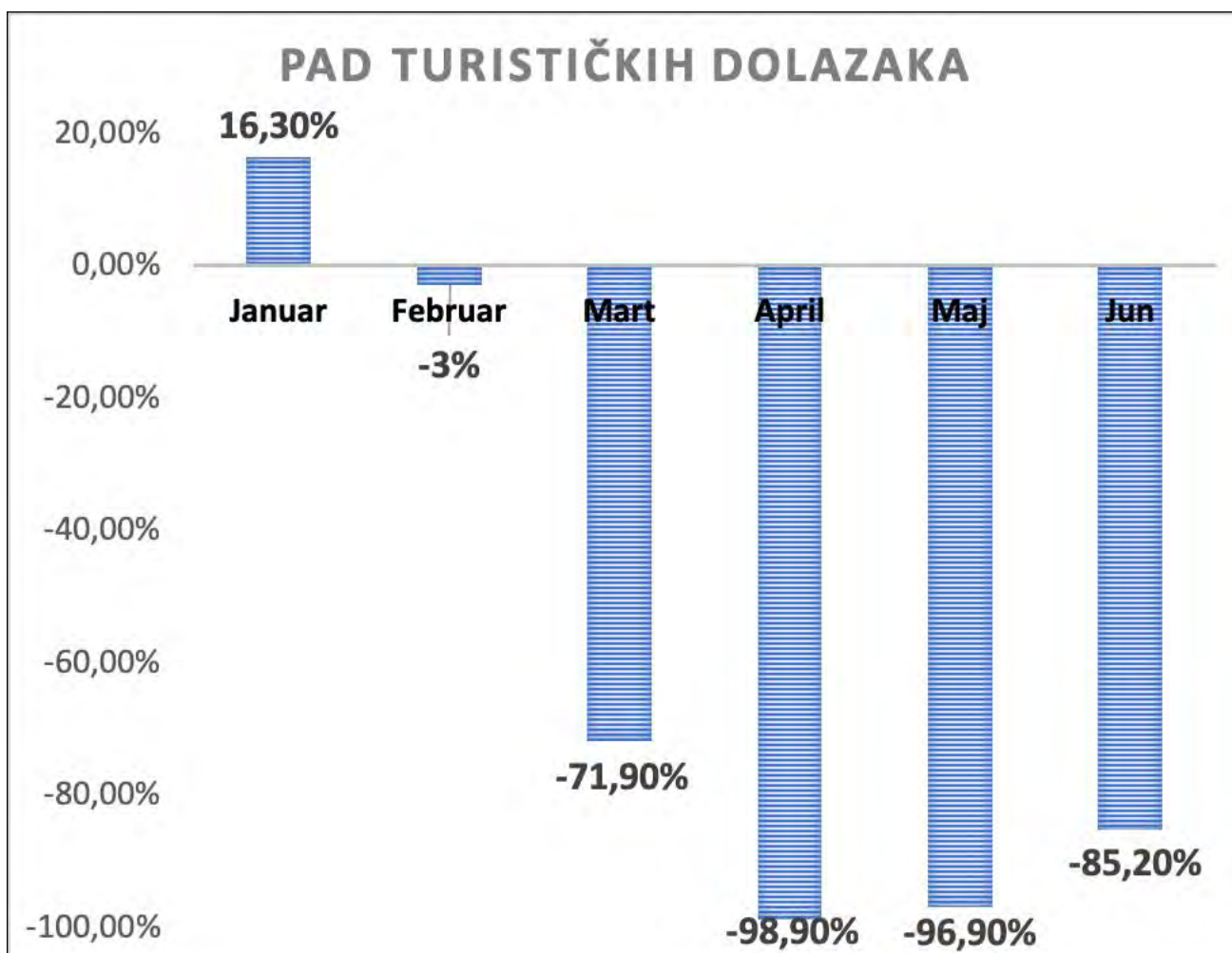

Slika 4. Nezaposlenost u BiH
Izvor: Poreska uprava FBiH, Agencija za statistiku BiH, Zavod za PIO RS

16 MAKROEKONOMSKE POSLJEDICE I PROJEKCIJE

Slika 5. Nezaposlenost po sektorima 2020
Izvor: Agencija za statistiku BiH

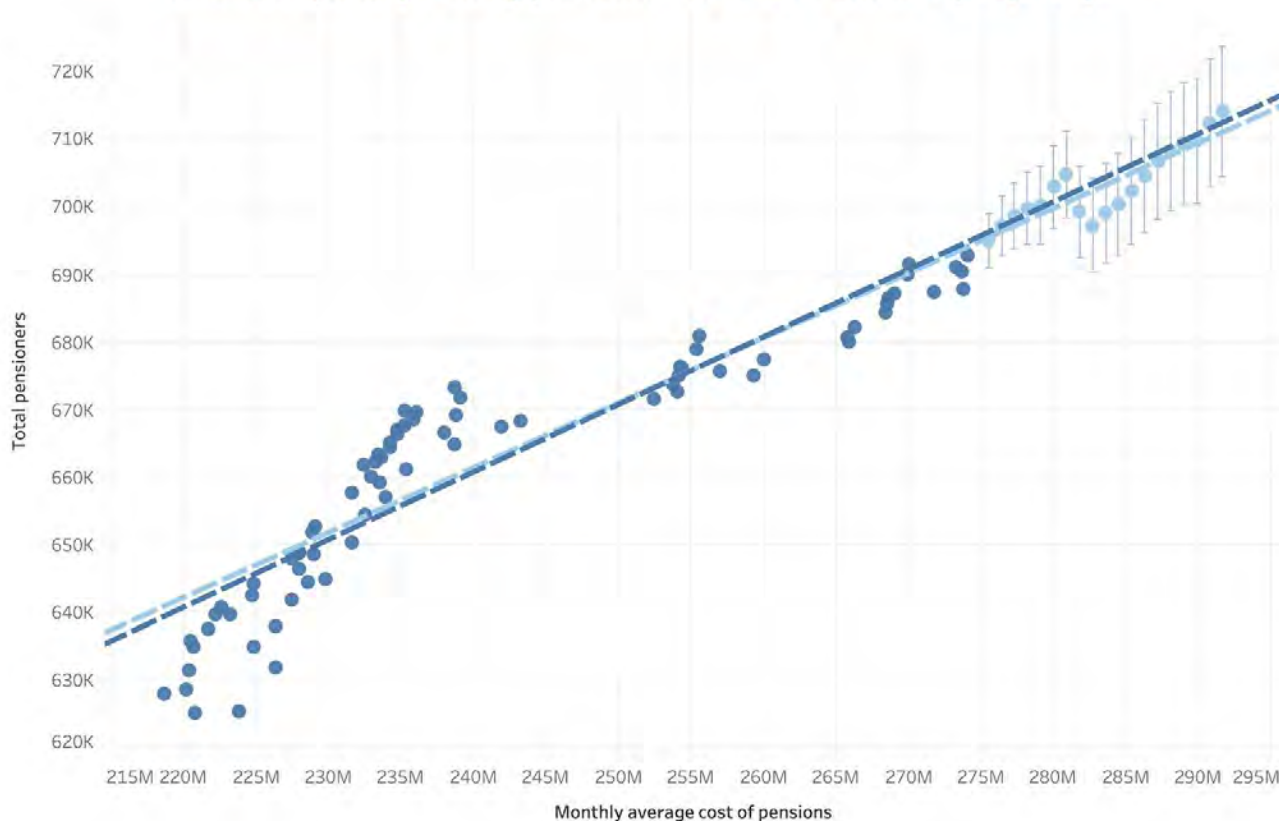

Slika 6. Pad turističkih dolazaka u BiH 2020
Izvor: Agencija za statistiku BiH

Međunarodne rejting agencije Moody's Investor Service i Standard and Poor's (S&P) potvrdile su kreditni rejting Bosne i Hercegovine, koji glasi „B3“ (Moody's) i B (S&P) sa stabilnim izgledima. Treba naglasiti da su ovi kreditni rejtingi samo jednu stepenicu iznad posljednjih kategorija. Ipak, analitičari Moody's upozoravaju da do smanjenja kreditnog rejtinga može doći u slučaju fiskalnog pogoršanja, povećanja rizika likvidnosti, kao i u slučaju zastoja ili odstupanja od reformne agende, uključujući i snažnu integraciju Bosne i Hercegovine u EU, dok analitičari i analitičarke S&P-a smatraju da do smanjenja kreditnog rejtinga može doći ako ekonomski i budžetski troškovi pandemije budu veći nego što se trenutno predviđa i ako, u hipotetičkom scenariju, stabilnost domaćeg finansijskog sistema znatno oslabi u slučaju dugotrajnog pogoršanja kvaliteta aktive i trajne konverzije depozita u devize.^{27 28}

Značajan izazov koji može ugroziti budžetsku stabilnost u narednim godinama jeste povećani broj penzionera i penzionerki u BiH. U periodu januar – juli 2020. godine neto povećanje broja penzionera/ki iznosilo je 9.364. Također, u istom periodu, za finansiranje izdataka za penzije izdvojeno je 74,3 miliona KM više nego u istom periodu 2019. godine. Izdaci će u ovoj godini biti još veći zbog retroaktivnog usklađivanja visine penzija u FBiH, što će dodatno opteretiti budžet FBiH za finansiranje rastućih obaveza uz smanjenu naplatu poreskih prihoda i nezvjesnost koja se odnosi na oporavak ekonomije do kraja ove i tokom narednih godina. Naše projekcije pokazuju značajan porast i broja penzionera/ki i izdataka za penzije narednih godina, zbog nepovoljne starosne strukture stanovništva, što je prikazano i na slici 7.

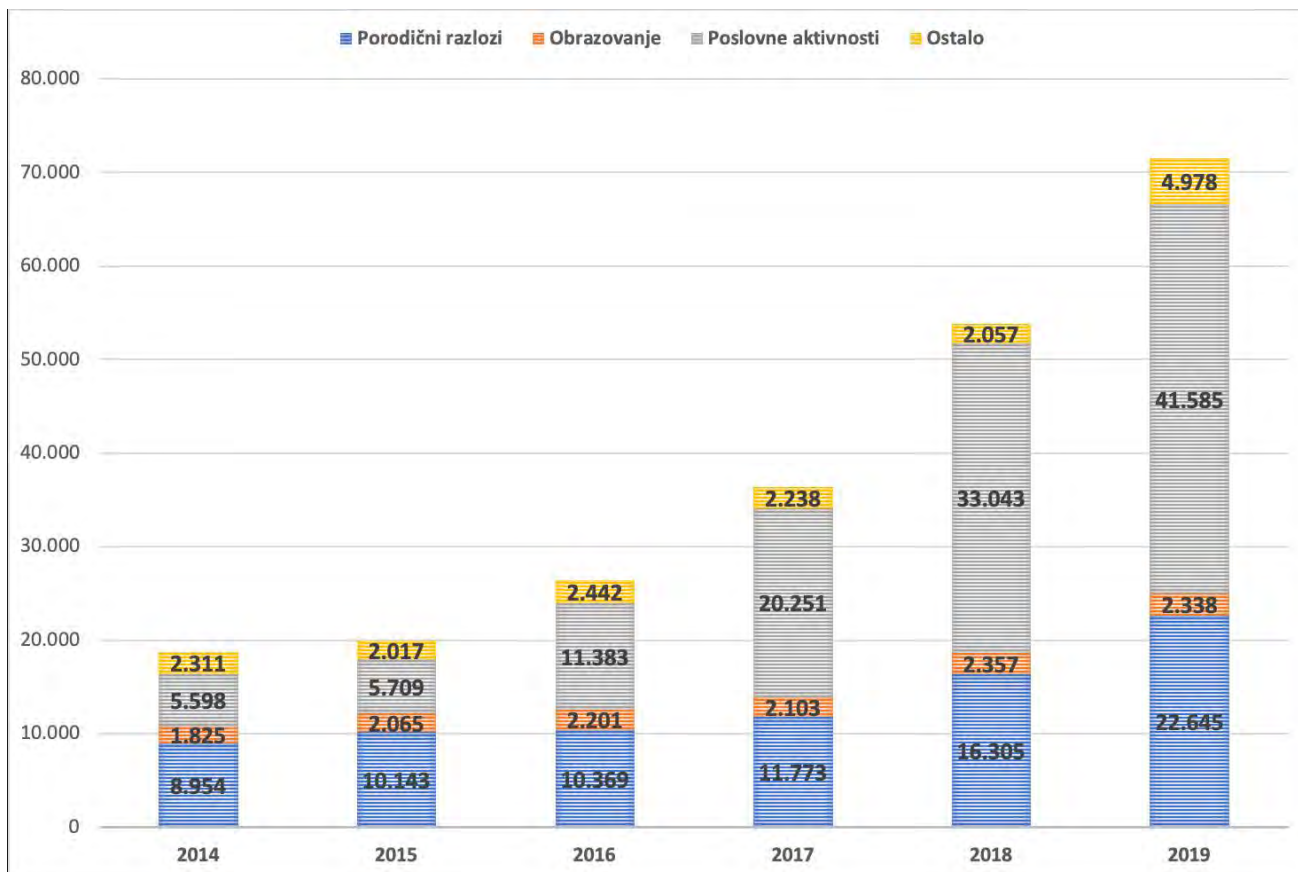
Izdaci za penzije i broj penzionera 2014 - 2020 + projekcije

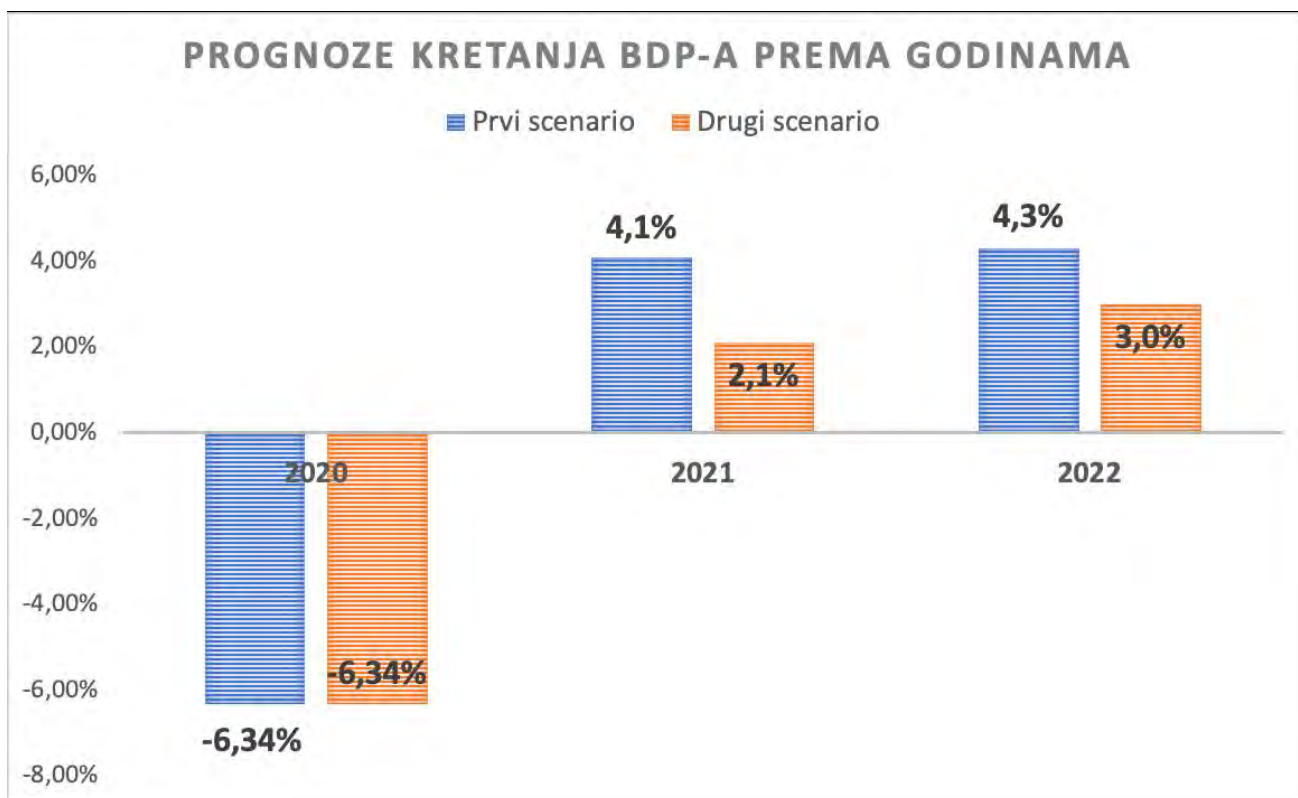
Slika 7. Porast broja penzionera i penzionerki i izdataka za penzije
Izvor: Projekcije autora na osnovu podataka PIO FBiH i PIO RS

Dodatni izazov za dugoročni ekonomski oporavak predstavlja iseljavanje stanovništva iz BiH, koje je intenzivirano posljednjih nekoliko godina. Prema podacima Eurostata, u periodu 2014. – 2019. za građane/ke BiH izdato je 226.519 prvih dozvola po nekom od osnova uz određenu dužinu trajanja u EU. Od ovog broja, samo u posljednje dvije godine izdato je 125.137 dozvola. Struktura izdatih dozvola je prikazana na slici 8. Prema strukturi, 117.569 dozvola odnosi se na radne aktivnosti, 80.189 na porodične razloge, a 12.889 dozvola je izdato za obrazovne aktivnosti. Prema zemljama, najviše dozvola izdato je u Njemačkoj i to 91.041, Sloveniji 68.985, Hrvatskoj 42.363, Austriji 33.498 i Italiji 15.390.

Masovno iseljavanje iz BiH, koje je usporeno zbog pandemije bolesti COVID-19, može u značajnoj mjeri usporiti buduću ekonomski oporavak i razvoj BiH, jer državu napuštaju osobe mlađe životne dobi, koje trebaju biti nosioci i nositeljice ekonomskog razvoja, što se vidi i po strukturi radne snage, gdje je 41,6% svih zaposlenih u BiH starije od 50 godina.

Slika 8. Izdate prve dozvole po nekom od osnova i dužini trajanja u EU
Izvor: Eurostat

Slika 9. Prognoze kretanja BDP-a prema godinama
Izvor: Kreacija autora

Nepredvidivost toka kretanja pandemije u svijetu do kraja ove i u narednoj godini stvara teškoću u procjeni ekonomskih kretanja. MMF je objavio prognozu za BiH da će BDP u toku ove godine pasti za 5%, a u narednoj se predviđa rast od 3,5%.²⁹ Prognozu za rast treba uzeti sa rezervom, jer na rast će utjecati mnogi faktori, poput otvorenosti države za turističke dolaske, nivoa doznaka iz inostranstva, ekonomskog oporavka drugih evropskih zemalja koje su bitne u trgovinskoj razmjeni, kao i mjera vlada koje bi mogle pomoći u ekonomskom oporavku. U slučaju ostvarenja stope rasta od 3,5% treba naglasiti da bi taj rast bio na smanjenu osnovicu do koje će doći zbog negativnih efekata pandemije. Drugim riječima, u 2021. godini sigurno nećemo dostići nivo ekonomske aktivnosti prije pandemije.

U cilju kvantifikacije stope kretanja ekonomskog rasta u 2020. i narednim godinama, na osnovu dostupnih podataka za prvo polugodište, kreirali smo regresioni model na osnovu kretanja izvoza i potrošnje prema kvartalima od 2008. do 2019. i utjecaj na BDP. Zvanični podaci kretanja izvoza za prvih šest mjeseci pokazuju da je izvoz opao za 15,1%, što je dovelo do smanjenja potrošnje stanovništva za 4,7%, a BDP-a za 6,8%. U slučaju da u drugom polugodištu pad izvoza bude 10% u odnosu na isti period 2019. godine, ukupni pad potrošnje na nivou godine bi iznosio 3,9%, a BDP-a 6,34%.

Za 2021. i 2022. godinu smo procijenili rast izvoza od 10% na godišnjem nivou u odnosu na prethodnu godinu. Ako bi zbog jačanja inostrane potražnje došlo do porasta izvoza od 10% na godišnjem nivou u 2021. godini, BDP bi porastao za 4,1% u 2021. godini te 4,3% u 2022. godini, što bi značilo da bismo se vratili na stanje prije pandemije polovinom 2022. godine. Ako rast izvoza ipak bude manji od očekivanog, tako da raste stopom od 5% godišnje u 2021. godini te 7% u 2022. godini, u tom slučaju će BDP rasti 2,1% u 2021. i 3,0% u 2022. godini, što je prikazano na slici 9. U ovom slučaju ekonomija BiH bi se vratila na stanje prije pandemije u prvom kvartalu 2023. godine.

ISTRAŽIVANJE STAVOVA STANOVNIŠTVA U ODNOSU NA PANDEMIJU BOLESTI COVID-19

Za potrebe izrade ovog izvještaja, provedeno je primarno istraživanje o stavovima stanovništva u BiH o pandemiji bolesti COVID-19. Istraživanje je provedeno u toku mjeseca maja 2020. godine u momentu kada je došlo do ukidanja stroge karantene i postepene liberalizacije mjera zabrane, kako kretanja stanovništva, tako i obavljanja ekonomskih aktivnosti. U istraživanju je korišten prigodan uzorak (1.308 ispitanika) uz primjenu CAWI i MAWI metode, a kao instrument je korišten originalni upitnik koji je bio strukturiran tako da pitanja obuhvataju tri kategorije stavova:

- Mišljenja ispitanika i ispitanica o mjerama različitih nivoa vlasti u odnosu na pandemiju bolesti COVID-19;
- Procjene opasnosti od pandemije bolesti COVID-19 u zdravstvenom i ekonomskom smislu;
- Mišljenja ispitanika i ispitanica o utjecaju pandemije bolesti COVID-19 na budućnost.

Tabela 1 pokazuje stavove ispitanika i ispitanica u odnosu na mjere koje su različiti nivoi vlasti u BiH provodili u prvim mjesecima od pojave pandemije bolesti COVID-19. Ono što je uočljivo jeste činjenica da ispitanici/e u ogromnom procentu (88.3%) smatraju da mjere ekonomske pomoći, prije svega entitetskih vlada, nisu bile dobre uzimajući u obzir i njihove budžetske mogućnosti. Tek nešto manji kumulativni procenat ispitanika/ca (82%) smatra da su ove mjere zakašnjele u smislu pomoći ekonomiji. Ispitanici/e su tek nešto manje kritični prema lokalnim nivoima vlasti, pri čemu njih 68.8% smatra da lokalne vlasti nisu dobro reagovala na krizu, kako u zdravstvenom tako i u ekonomskom smislu. Mjeru karantene podržava 39.8% ispitanika/ca, a njih čak 79.6% smatra da su mediji djelovali tako da su izazvali preveliku paniku u vezi s pandemijom.

Tabela 1. Mišljenja ispitanika i ispitanica o mjerama različitih nivoa vlasti u odnosu na pandemiju bolesti COVID-19 (%)
Izvor: Autori

Stavovi ispitanika i ispitanica	Apsolutno se ne slažem	Ne slažem se	Slažem se	Apsolutno se slažem
<i>Smatram da su mediji izazvali preveliku paniku u vezi s pandemijom bolesti COVID-19</i>	8.9	11.5	26.1	53.5
<i>Smatram da su mjere stroge karantene bile opravdane, bez obzira na ekonomske posljedice</i>	31.4	28.8	23	16.8
<i>Smatram da se vlade u BiH dobro nose sa situacijom u vezi s pandemijom u zdravstvenom smislu</i>	50.6	26.5	15.4	7.5
<i>Smatram da su mjere ekonomske pomoći koje su donijele vlade entiteta u BiH dobre i u skladu sa njihovim budžetskim mogućnostima</i>	68.3	20	7.2	4.4
<i>Smatram da su opštinske/gradske vlasti u mojoj lokalnoj zajednici dobro reagirale na krizu (u zdravstvenom i ekonomskom smislu)</i>	40.1	28.7	18.5	12.7
<i>Mjere vlada u BiH su zakašnjele u smislu pomoći ekonomiji</i>	10.3	7.7	10.4	71.6

U narednoj tabeli (tabela 2) predstavljeni su rezultati ispitivanja koji se odnose na procjenu opasnosti (ekonomske i zdravstvene) od pandemije. Vidimo da je najveći procenat ispitanika/ca kao vrlo veliku opasnost procijenio prijetnju koju pandemija predstavlja za ekonomiju BiH (72.1%). S druge strane, njih 49.7% smatra da je vrlo mala opasnost koju za njih lično, u zdravstvenom smislu, predstavlja pandemija bolesti COVID-19.

Više od pola ispitanika/ca (57.7%) smatra da pandemija predstavlja značajnu prijetnju za njihovo radno mjesto, dok njih 73.2% smatra da je značajna prijetnja za njih i njihovu porodicu u finansijskom smislu.

Tabela 2. Procjene opasnosti od pandemije bolesti COVID-19 u zdravstvenom i ekonomskom smislu (%)
Izvor: Autori

Stavovi ispitanika i ispitanica	Vrlo malu	Malu	Veliku	Vrlo veliku
Koliku prijetnju pandemija bolesti COVID-19 predstavlja za Vas lično (zdravstveno)?	49.7	26.8	15.1	8.4
Koliku prijetnju pandemija bolesti COVID-19 predstavlja za BiH (zdravstveno)?	24.8	31	24	20.2
Koliku finansijsku prijetnju pandemija bolesti COVID-19 predstavlja za Vas lično i Vašu porodicu?	8	18.7	28.4	44.8
Koliku prijetnju pandemija bolesti COVID-19 predstavlja za poslovanje Vaše kompanije u kratkom roku?	14.4	17.6	25.4	42.6
Koliku prijetnju pandemija bolesti COVID-19 predstavlja za poslovanje Vaše kompanije u dugom roku?	11.5	17.3	31.1	40.1
Prijetnju zbog pandemije za moje radno mjesto ocjenjujem kao?	21.7	20.6	22.2	35.5
Koliku ekonomsku prijetnju pandemija predstavlja za Bosnu i Hercegovinu?	2.8	4.6	20.5	72.1

U tabeli 3 su prikazani rezultati koji se odnose na mišljenje ispitanika/ca o utjecaju pandemije na buduća ekonomska i društvena kretanja. Čak 74.7% ispitanika/ca smatra da pandemija neće imati pozitivan utjecaj na bh. društvo u smislu pokretanja strukturnih promjena u zemlji. S druge strane, njih 67.4% smatra da je pandemija šansa za uvođenje novih poslovnih modela i modernizaciju poslovanja.

Ispitanici/e su dosta skeptični kada je riječ o oporavku ekonomije u situaciji „života sa virusom“. Njih samo 27.4% smatra da je oporavak ekonomije moguć uz provođenje mjera socijalne distance, dok se 34.1% slaže sa tvrdnjom da je za oporavak ekonomije nužan prestanak aktualne pandemije u svijetu. Da će pandemija utjecati na promjenu budućeg stila života i potrošnje smatra 43.9% ispitanika/ca.

Tabela 3. Mišljenja ispitanika i ispitanica o utjecaju pandemije bolesti COVID-19 na budućnost (%)
Izvor: Autori

Stavovi ispitanika i ispitanica	Apsolutno se ne slažem	Ne slažem se	Slažem se	Apsolutno se slažem
Smatram da će se ekonomija oporaviti uprkos ostanku na snazi mjera socijalne distance	39.4	33.2	19.8	7.6
Uslov za oporavak ekonomije je potpuni nestanak virusa u svijetu	38	27.9	18.7	15.4
Pandemija predstavlja i šansu za uvođenje novih poslovnih modela i modernizaciju poslovanja	15.3	17.3	31	36.4
Nakon pandemije moj životni stil i potrošnja će biti isti kao i prije	29.2	26.9	23.1	20.8
Smatram da će pandemija pozitivno utjecati na bh. društvo u smislu pokretanja strukturnih promjena u zemlji.	45.6	29.1	14.4	10.9

22 ISTRAŽIVANJE STAVOVA STANOVNIŠTVA U ODNOSU NA PANDEMIJU BOLESTI COVID-19

Pomoću t-testa i ANOVA testirali smo značajnost razlika između odgovora ispitanika/ca s obzirom na njihova socio-demografska obilježja. Posmatrani su pozicija u preduzeću i radni status, sektor i vrsta djelatnosti.

U tabeli 4 su prikazani statistički signifikantni rezultati t-testa nezavisnih uzoraka kad je riječ o stavovima ispitanika/ca o mjerama različitih nivoa vlasti u vezi s pandemijom bolesti COVID-19 prema tome rade li u privatnom ili javnom sektoru.

Iako je generalni stav ispitanika/ca da su mjere različitih nivoa vlasti zakašnjele i nedovoljne, interesantan je nalaz da postoji statistički značajna razlika između ispitanika/ca koji rade u privatnom i javnom sektoru. Pri tome ispitanici/e iz javnog sektora ocjenjuju mjere entitetskih vlada i reakcije lokalnih organa boljim u odnosu na ispitanike/ce iz privatnog sektora.

Tabela 4. T-test nezavisnih uzoraka (Stavovi ispitanika i ispitanica o mjerama različitih nivoa vlasti u vezi s pandemijom bolesti COVID-19 prema sektoru)

Izvor: Autori

Stavovi ispitanika i ispitanica	Sig. (2-tailed)	Srednja vrijednost	
		Javni	Privatni
<i>Smatram da su mjere ekonomske pomoći koje su donijele vlade entiteta u BiH dobre i u skladu sa njihovim budžetskim mogućnostima</i>	0.0005	1.65	1.41
<i>Smatram da su opštinske/gradske vlasti u mojoj lokalnoj zajednici dobro reagirale na krizu (u zdravstvenom i ekonomskom smislu)</i>	0.0005	2.33	1.96
<i>Mjere vlada u BiH su zakašnjele u smislu pomoći ekonomiji</i>	0.037	3.3	3.47

U tabeli 5 su prikazani statistički signifikantni rezultati t-testa nezavisnih uzoraka koji se odnose na stavove ispitanika/ca u vezi sa procjenom ekonomske opasnosti od pandemije prema tome pripadaju li privatnom ili javnom sektoru.

Vidimo da ispitanici/e iz javnog sektora ocjenjuju prijetnju zbog pandemije nižom kad je riječ o riziku od gubitka radnog mjesta i smanjenja ličnih i porodičnih finansija u odnosu na ispitanike/ce koji dolaze iz privatnog sektora.

Tabela 5. T-test nezavisnih uzoraka (Stavovi ispitanika i ispitanica u vezi s procjenom ekonomske opasnosti od pandemije bolesti COVID-19 prema sektoru)

Izvor: Autori

Procjena opasnosti	Sig. (2-tailed)	Srednja vrijednost	
		Javni	Privatni
<i>Prijetnju zbog pandemije bolesti COVID-19 za moje radno mjesto ocjenjujem kao?</i>	0.0005	2.05	2.74
<i>Koliku finansijsku prijetnju pandemija predstavlja za Vas lično i Vašu porodicu?</i>	0.0005	2.75	3.1
<i>Koliku ekonomsku prijetnju pandemija predstavlja za Bosnu i Hercegovinu?</i>	0.004	3.48	3.64

U ANOVA analizi su kao nezavisne varijable posmatrani vrsta djelatnosti (proizvodnja, usluge i ostalo), te pozicija u preduzeću i radni status (vlasnik/ca, menadžer/ica, zaposlenik/ca, nezaposlen/a), dok zavisnu varijablu predstavljaju stavovi ispitanika/ca.

Pokazano je da postoje statistički značajne razlike u stavovima između ispitanika/ca koji dolaze iz proizvodnje u odnosu na one koji su zaposleni u uslužnim djelatnostima kad je riječ o ocjeni mjera opštinskih/lokalnih organa vlasti ($p=0.004$). Uprkos tome što obje grupe imaju negativan stav o reakcijama lokalnih vlasti na pandemiju, kod ispitanika/ca koji dolaze iz djelatnosti usluga ovaj negativni stav je naglašeniji. Kada je riječ o pravovremenosti ekonomskih mjera, većina ispitanika/ca smatra da su zakašnjele. Međutim, postoji statistički značajna razlika između ispitanika/ca iz proizvodnje i usluga u odnosu na ispitanike/ce pod kategorijom ostalo ($p=0,021$), pri čemu ovi posljednji imaju manje negativan stav.

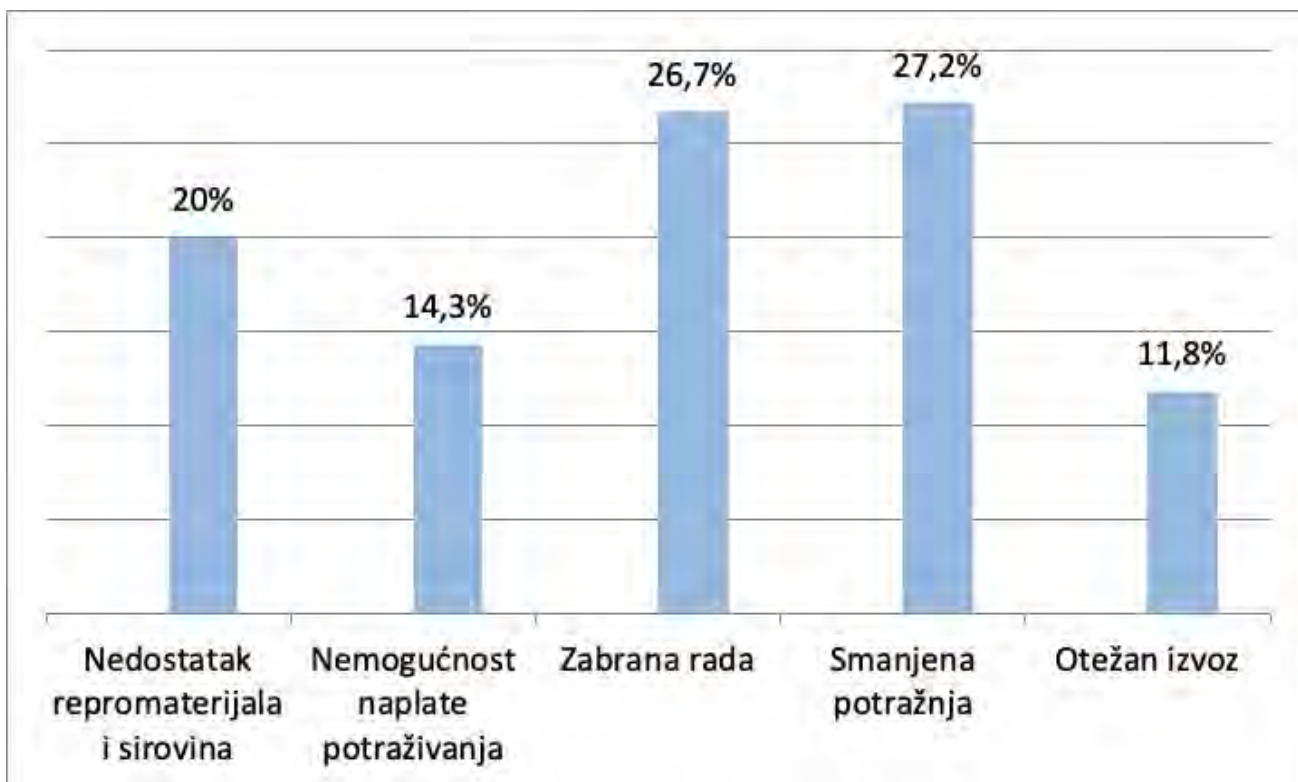
Kod procjene prijetnje pandemije za sigurnost ličnih finansija, radnog mjesta i poslovanja kompanije u kratkom i dugom roku, pokazano je postojanje statistički značajnih razlika između posmatranih kategorija ispitanika/ca, pri čemu oni iz kategorije ostalo ove prijetnje procjenjuju kao manje u odnosu na ispitanike/ce iz kategorije proizvodnje i usluga, koji, s druge strane, ove prijetnje najozbiljnije procjenjuju ($p=0,0005$).

Kod analize koja je kao nezavisnu socio-demografsku varijablu uzela poziciju u preduzeću i radni status, pokazane su statistički značajne razlike u sljedećim stavovima i ocjenama ispitanika:

- ♦ *Smatram da su mjere ekonomske pomoći koje su donijele vlade entiteta u BiH dobre i u skladu sa njihovim budžetskim mogućnostima* (između vlasnika i vlasnica

preduzeća, te zaposlenika/ca i nezaposlenih, pri čemu vlasnici/e preduzeća imaju manji stepen slaganja sa tvrdnjom, $p=0,002$);

- ♦ *Smatram da su opštinske/gradske vlasti u mojoj lokalnoj zajednici dobro reagirale na krizu u zdravstvenom i ekonomskom smislu* (između vlasnika/ca preduzeća, te zaposlenika/ca i nezaposlenih, pri čemu vlasnici/e preduzeća imaju manji stepen slaganja sa tvrdnjom, $p=0,0005$);
- ♦ *Pandemija predstavlja i šansu za uvođenje novih poslovnih modela i modernizaciju poslovanja* (između vlasnika/ca preduzeća, te menadžera/ica i zaposlenika/ca, pri čemu vlasnici/e preduzeća imaju manji stepen slaganja sa tvrdnjom, $p=0,0005$);
- ♦ *Nakon pandemije moj životni stil i potrošnja će biti isti kao i prije* (između vlasnika/ca preduzeća i nezaposlenih, te zaposlenika/ca, pri čemu vlasnici/e preduzeća i nezaposleni imaju manji stepen slaganja sa tvrdnjom, $p=0,0005$);
- ♦ *Koliku finansijsku prijetnju pandemija predstavlja za Vas lično i Vašu porodicu?* (između vlasnika/ca preduzeća, te menadžera/ica i zaposlenika/ca, pri čemu vlasnici/e preduzeća prijetnju ocjenjuju većom u odnosu na menadžere/ice i zaposlenike/ce. I između nezaposlenih, te menadžera/ica i zaposlenika/ca, pri čemu nezaposleni/e prijetnju ocjenjuju većom, $p=0,0005$);
- ♦ *Koliku prijetnju pandemija predstavlja za poslovanje Vaše kompanije u kratkom roku?* (između vlasnika/ca preduzeća, te menadžera/ica i zaposlenika/ca, pri čemu vlasnici/e preduzeća prijetnju ocjenjuju većom u odnosu na menadžere/ice i zaposlenike/ce, $p=0,0005$);

Slika 10. Najvažnije poteškoće u poslovanju uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19
Izvor: Autori

24 ISTRAŽIVANJE STAVOVA STANOVNIŠTVA U ODNOSU NA PANDEMIJU BOLESTI COVID-19

- ♦ *Koliku prijetnju pandemija predstavlja za poslovanje Vaše kompaniju u dugom roku?* (između vlasnika/ca preduzeća i menadžera/ica, te zaposlenika/ca, pri čemu vlasnici/e preduzeća i menadžeri/ce prijetnju ocjenjuju većom u odnosu na zaposlenike/ce, $p=0,0005$).

Na slici 10 su prikazani odgovori ispitanika/ca koji se odnose na najvažnije poteškoće u poslovanju sa kojima su se susretali od početka pandemije. Smanjena potražnja je istaknuta kao najveća poteškoća u poslovanju kod 27% ispitanika/ca. Zabranu rada na prvo mjesto je stavilo 26.7% ispitanika/ca. Samo 11.8% ispitanika/ca je kao najvažniju poteškoću označilo otežan izvoz.

DISKUSIJA O REZULTATIMA ISTRAŽIVANJA

Na osnovu provedenog anketnog istraživanja može se zaključiti da je javnost u BiH vrlo zabrinuta naročito za ekonomske posljedice pandemije bolesti COVID-19, kako za samu ekonomiju države, tako i za poslovanje kompanija u kratkom i dugom roku. Ispitanici i ispitanice ekonomske opasnosti procjenjuju značajno više u odnosu na zdravstvene, što nosioci i nositeljice vlasti trebaju imati u vidu kada se bude razmatralo eventualno buduće uvođenje lockdowna. Osim toga, pokazan je visok nivo zabrinutosti za lične finansije i stabilnost radnog mjesta. Interesantno je da su vlasnici i vlasnice preduzeća zabrinutiji od zaposlenika i zaposlenica kada je riječ o stabilnosti ličnih prihoda i održanju stila života i potrošnje u budućnosti. Razlog je vjerovatno u tome što je u uzorku bio zastupljen značajan udio vlasnika/ca malih preduzeća i obrta, s obzirom na to da ih je i u populaciji značajno više u odnosu na vlasnike/ce srednjih i velikih preduzeća. Očekivano za sistem u kome je država dominantan faktor u ekonomskim zbivanjima, ispitanici i ispitanice iz privatnog sektora kao značajno više procjenjuju prijetnje koje pandemija nosi za njihovo radno mjesto i lične finansije u odnosu na radnike i radnice iz javnog sektora.

Kao najznačajnije poteškoće koje je pandemija prouzročila u poslovanju ispitanici/e su istakli smanjenu potražnju i zabranu rada, što je direktna posljedica karantene koja je u velikoj mjeri reducirala protok ljudi i robe.

Mjere koje su različiti nivoi vlasti u BiH poduzeli u cilju saniranja ekonomskih i drugih posljedica pandemije ispitanici/e su ocijenili kao nedovoljne i zakašnjele. Također, smatraju da se vlasti u BiH ne nose dobro sa pandemijom, što je moguće nastavak opšte percepcije o funkcionisanju vlasti u BiH, uprkos činjenici da pandemija bolesti COVID-19 nije ugrozila značajno zdravstveni sistem u zemlji, a što se dešavalo u nekim daleko razvijenijim državama. Generalni stav ispitanika/ca je da su mjere stroge karantene bile neopravdane uz percipiranje negativne uloge medija u širenju nepotrebne panike. Ovo posljednje može biti posljedica toga što je anketiranje obavljeno nakon ukidanja zabrane kretanja i kada je već postalo jasno da pan-

demija nije prouzročila značajnije zdravstvene posljedice u BiH. Reakciju različitih nivoa vlasti na pandemiju ispitanici/e koji dolaze iz privatnog sektora ocjenjuju lošije od onih iz javnog sektora. Svima je jasno da je u recentnoj krizi naročito ugrožen uslužni sektor ekonomije s obzirom na to da je on u BiH u velikoj mjeri usmjeren na direktan kontakt sa kupcima. Ispitanici/e koji pripadaju ovoj grupi su imali signifikantno negativniji stav u odnosu na mjere lokalnih organa vlasti, u odnosu na ispitanike/ce iz proizvodnog sektora, što je i očekivano s obzirom na to da je velikom dijelu uslužnog sektora potpuno bio zabranjen rad.

Današnja perspektiva nedostatka optimizma pokazuje da su ispitanici/e pravilno gledali na daljnje kretanje krize. Pogled u budućnost ne pokazuje previše optimizma. Većina ispitanika/ca je ispravno procijenila da se život u BiH neće normalizirati u toku ljeta i da mjere socijalne distance koje ostaju na snazi ometaju oporavak ekonomije. Također ispravno, većina ispitanika/ca smatrala je da će pandemija utjecati na promjenu potrošnje i životnog stila ljudi, ali i da predstavlja šansu za modernizaciju biznisa i modela poslovanja. Ovdje je interesantno da menadžeri/ce i zaposlenici/e preduzeća signifikantno više vjeruju tome da je ova kriza šansa za modernizaciju poslovanja u odnosu na vlasnike/ce preduzeća, što opet može svjedočiti o tome da loša poslovna klima i neizvjesnost poslovanja u BiH kod vlasnika/ca preduzeća pojačava strah i smanjuje optimizam u pogledu budućnosti.

Kada je riječ o utjecaju pandemije na bh. društvo, ispitanici/e većinom ne vjeruju da će doći do pozitivnih strukturnih promjena u državi.

MJERE/PREPORUKE

Slično kao i kod prvog izvještaja, u nastavku su navedene mjere za različite nivoe vlasti. Ovim mjerama bi se utjecalo na stabilizaciju privrede u periodu do tri godine, koliko je potrebno za oporavak domaće ekonomije. Vlasti mogu u potpunosti ili djelomično realizovati neke od mjera.

Državni nivo

Izmjene načina plaćanja PDV-a za obrtnike i obrtnice, male preduzetnike i preduzetnice i novoosnovane poslovne subjekte

Sistem indirektnog oporezivanja nije stimulativan za obrtnike/ce i male preduzetnike/ce, naročito za one koji su tek započeli poslovanje. Prema Zakonu o indirektnom oporezivanju, prijava i plaćanje PDV-a za obveznike koji su registrovani u sistemu, jeste 10. u mjesecu. Plaćanje se vrši po izdatoj fakturi. U tom slučaju, iako nisu naplatili fakturu, prinuđeni su platiti PDV u propisanom roku. To stvara često problem održavanja tekuće likvidnosti što vodi zaduživanju kod finansijskih institucija uz plaćanje kamata. U suprotnom, kašnjenje u prijavi i plaćanju PDV-a povlači automatski prinudnu naplatu u iznosu od 10% iznosa neplaćenog PDV-a, kao i plaćanje zatezne kamate za svaki dan kašnjenja.

Prijedlog mjere odnosi se na olakšavanje prijave i plaćanja PDV-a za obrtnike/ce, male preduzetnike/ce i novoosnovane poslovne subjekte. Ovom mjerom bi bili obuhvaćeni obrtnici/e i mali preduzetnici/e koji su u 2019. godini imali vrijednost isporučenih dobara i usluga u iznosu do 1.000.000 KM, odnosno svi poslovni subjekti koji su osnovani u 2020. godini. Mjera ide u dva smjera. Prvo, subjektima može biti omogućeno kvartalno periodično podnošenje prijave i plaćanje PDV-a na izdate fakture čime bi im se olakšalo planiranje održavanja tekuće likvidnosti. Drugo, uspostavio bi se sistem plaćanja po naplaćenju fakturisanoj vrijednosti pri čemu bi datum prijave i plaćanja PDV-a ostao 10. u mjesecu. Subjekti obuhvaćeni ovom mjerom bi se mogli odlučiti za primjenu jednog od ova dva načina plaćanja ili ostanak na postojećem modelu, a prihvaćeni model bi se sprovodio minimalno naredne tri godine. Novoosnovani privredni subjekti koji pređu vrijednost isporučenih dobara i usluga od 1.000.000 KM godišnje, u narednoj poslovnoj godini prelaze na postojeći model prijave i plaćanja PDV-a.

Moratorij na zapošljavanje

Ova mjera podrazumijeva donošenje odluke o moratoriju na zapošljavanje u državnoj upravi i svim institucijama kojima je osnivač i većinski vlasnik država. Mjera bi se provodila do kraja 2021. godine. Putem stvarnog moratorija na zapošljavanje osoba u tzv. "javnom sektoru", prije svega administraciji, moguće je dugoročno dovesti do smanjenja broja osoba koji rade u javnom sektoru i podstaći procese reforme javne uprave. Provođenjem ove mjere se, osim budžetskih ušteda, postiže i psihološki efekt jačanja povjerenja u upravu čime se osnažuje optimizam u javnosti kao važan psihološki preduslov rasta ekonomije.

Osim toga, u cilju postizanja jačeg efekta, može se donijeti i mjera u vidu zakona koja predviđa trajnu zabranu zapošljavanja osoba u javnom sektoru u izbornoj godini, čime bi se smanjile zloupotrebe aktuelnih vladajućih struktura i jačalo tržište rada.

Budžetske uštede

Iako raspolaže ograničenim budžetom, državni nivo treba, barem na simboličkom planu, težiti ostvarivanju određenih budžetskih ušteda. Ove uštede će se najvećim dijelom odnositi na tekuće troškove. Ova mjera treba da predstavlja simbolični akt kojim se predstavnici/e ovih nivoa vlasti solidarišu s građanima i građankama BiH. Riječ je o neto platama od i iznad 2.000 KM, što znači da ovo neće ugroziti kontinuiranu potrošnju. Uštede se mogu napraviti i po drugim osnovama – u segmentu diplomatsko-konzularnih predstavništava Bosne i Hercegovine u drugim zemljama, maksimalno smanjiti troškove mobilnih telefona, službenih vozila, putnih troškova, službenih putovanja na sastanke, konferencije i seminare, te troškove reprezentacije, nabavke namještaja i sličnih nepotrebnih troškova. Sredstava po osnovu navedenih ušteda je potrebno distribuirati na druge budžetske stavke, a shodno očekivanom padu javnih prihoda.

Formiranje tijela na državnom nivou za utvrđivanje uslova prelaska granice za strane državljane i državljanke

Potrebno je na državnom nivou, uz učešće predstavnika i predstavnica entitetskih ministarstava zdravlja, formirati tijelo koje će sačiniti jasne zdravstvene indikatore na osnovu kojih se donose odluke za utvrđivanje uslova prelaska granice za strane državljane. Indikatori se odnose na broj novozaraženih osoba u nekoj zemlji na 100.000 stanovnika u odabranom periodu i odnos broja izvršenih testova i broja zaraženih. Ovo tijelo će automatski, svakih 15 dana donositi reviziju liste zemalja čijim je građanima i građankama omogućen slobodan ulazak u BiH, zemalja čijim je građanima/kama dozvoljen ulazak u BiH uz predloženi dokaz da nisu zaraženi i zemalja čijim građanima/kama nije dozvoljen ulazak u BiH. Na ovaj način postiže se transparentnost u javnosti i olakšava planiranje poslovnih kontakata sa partnerima i partnericama iz inostranstva.

Digitalna viza

Ovakav tip viza se koristi za tzv. „digitalne nomade“. Riječ je o preduzetnicima i preduzetnicama koji isključivo koriste digitalne tehnologije i nemaju stalno mjesto (prebivalište) obavljanja svojih djelatnosti. Rastući trend rada od kuće pokreće značajan broj freelancera i freelancerki da putuju svijetom i rade u državama koje im nude mir i niže troškove života. Do sada su boravili u zemljama uobičajeno na tri mjeseca, koliko većina država dopušta bez izdavanja odgovarajuće vize. Digitalna viza omogućava tim osobama duži boravak do godinu dana u zemlji. Prijava za digitalne vize bi se omogućila online putem, uz utvrđivanje uslova za njeno dobivanje, a njihova distribucija bi se vršila putem najbližih konzularnih predstavništava u BiH. Koristi od ove mjere su indirektno kroz širenje pozitivne slike o BiH u freelancer zajednici i transfer znanja. Osoba koja dobija novac iz inostranstva, taj novac će trošiti u zemlji u kojoj živi u tom trenutku stvarajući tako višestruku ekonomsku korist produžavajući ciklus potrošnje. Nije bitno gdje ste novac zaradili, već je bitno gdje ste ga potrošili. Na svaku potrošnju, država ubire poreze na potrošnju, poput PDV-a i akciza. Da bi se pozitivni efekti maksimizirali, potrebno je imati inovativan i progresivni pristup u reformi poreske politike, tako da se eliminišu sve one barijere koje mogu ograničiti dolazak takvih osoba. Osoba koja dođe u drugu državu da živi, a radi za strane klijente, mora pronaći stan, plaćati stanarinu, režije, trošiti novac; ako ima djecu, pronaći vrtić i sl., čime se razvija ekonomija. U konačnici, razvojem ekonomije može doći do obrnutog procesa migracija, gdje će se i oni koji su otišli vani vratiti u državu. Najbitnije je da se razumije da nije bitno naplatiti eventualni porez na dohodak, koliko je bitno dovesti osobu da živi i troši svoju zaradu.

Koordinacija upravljanja sistemskim rizikom i podrška stabilnosti bankarskog sektora od strane Centralne banke BiH

Centralna banka BiH je jedna od rijetkih institucija koja može dobiti pozitivnu ocjenu u djelovanju tokom pandemije. Iako Centralna banka ima limitirane nadležnosti, zauzavljajući su populistički pokušaji od strane političkih stranaka za korištenjem deviznih rezervi kao načinom intervencije i pomoći tokom pandemije bolesti COVID-19. Održavanjem stabilnosti monetarnog sistema spriječeno je da ekonomska kriza preraste u finansijsku krizu koja bi se još negativnije odrazila na ekonomski aspekt funkcionisanja Bosne i Hercegovine. Smanjenje ekonomske aktivnosti se počinje manifestirati i u bankarskom sektoru padom aktivnosti i smanjenjem prihoda. Osim toga, bankarski sektor je izložen realnoj opasnosti povećanja troškova rezervisanja za kredite koji su trenutno pod moratorijem za otplatu, ako privredni subjekti ne uspiju da vrte nivo poslovne aktivnosti koji bi im omogućio urednu otplatu kredita.

U cilju sprečavanja značajnijih posljedica po bankarski sektor koji predstavlja okosnicu finansijskog sektora u BiH, Centralna banka, u saradnji s entitetskim agencijama treba uspostaviti tim za praćenje sistemskog rizika, stanja likvidnosti bankarskog sektora i adekvatnosti kapitala banaka koji bi sačinjavao mjesečne izvještaje i u skladu sa tim davao preporuke Centralnoj banci BiH i entitetskim agencijama. U slučaju smanjene likvidnosti bankarskog sektora, Centralna banka bi, u smislu podrške bankama u BiH, aktivirala mjere koje joj stoje na raspolaganju, prije svega smanjenje stope obaveznih rezervi i kroz kreditne linije za likvidnost.

Novi model objavljivanja podataka o bolesti COVID-19

U cilju smanjenja panike i neizvjesnosti uzrokovanih pandemijom bolesti COVID-19, te smanjenja uloge medija u načinima izvještavanja o pandemiji potrebno je za početak uvesti jedinstveno informisanje javnosti na državnom nivou pri čemu bi se dobivali podaci od entitetskih nadležnih službi. Novi model informisanja javnosti bi trebao da bude na sedmičnom nivou uz iznošenje podataka o novozaraženima, broju aktivnih slučajeva i broju osoba na liječenju u bolnicama, uz iznošenje komparacije sa prethodnim sedmicama. Ovime bi se spriječila konfuzija i proturječnost informacija, smanjio svakodnevni pritisak loših vijesti na građane/ke i povećala vjerodostojnost informacija i države, posebno u kontekstu otvaranja granica drugih zemalja prema građanima/kama BiH.

Entitetski nivo

Izmjene zakona o radu

Ekonomska kriza uslovljena pandemijom bolesti COVID-19 je pokazala da kruto radno zakonodavstvo predstavlja rarijet nekih prošlih vremena i nije uopšte prilagođeno tržišnoj ekonomiji koju karakteriše ne samo promjenljivost tržišnih prilika, nego i stalna mogućnost kriza kako sektorskih tako i sistemskih na nivou cijele ekonomije. Nefleksibilno tržište rada onemogućuje prilagodbu poslovnih subjekata na promjene tržišnih uslova i direktno doprinosi povećanju rizika poslovanja i time doprinosi povećanju nezaposlenosti. Stoga je nužno prilagoditi postojeće radno zakonodavstvo tako da se kroz izmjene zakona o radu, na principima fleksibilnosti, olakša kako poslovnim subjektima, tako i radnicima bolja pozicija u promjenljivim ekonomskim kretanjima. U cilju modernizacije tržišta rada potrebno je promijeniti nekoliko postojećih zakonskih rješenja tako da se osigura:

- Produženje maksimalnog vremenskog trajanja ugovora o radu na određeno vrijeme na pet godina ili ostajanje postojećeg rješenja uz mogućnost njegovog produženja na još 24 mjeseca uz ispunjavanje posebnih uslova.
- Zakonsko definisanje rada od kuće, što uključuje definisanje radnog vremena, prava radnika/ca i poslodavaca/ki i osiguranje uslova za rad.
- Pravo radnika/ca na punu platu i druga prava u slučaju skraćenog radnog vremena izazvano zdravstvenim, sigurnosnim i ekonomskim razlozima, o čemu odlučuje nadležno ministarstvo, pri čemu finansiranje prava radnika/ca pada na teret poslodavca/ke samo za rad obavljen kod poslodavca/ke, a razliku finansiranja prava do punog radnog vremena pokrivaju različiti fondovi (zdravstveni, socijalni i sl.). Od ovog se izuzimaju vlasnici i vlasnice koji imaju udio vlasništva u privrednom subjektu 20% i više.
- U slučajevima prekida ekonomske aktivnosti zbog proglašenog stanja prirodne i druge nesreće ili zabrane rada potrebno je uvesti kategoriju radnika i radnica na čekanju, što ne znači prekid ugovora o radu, a finansiranje ovih radnika/ca do nivoa minimalne plate uključujući prateće doprinose preuzima država.
- Mogućnost zaključenja ugovora o radu na vrijeme kraće od punog radnog vremena pri čemu poslodavac/ka isplaćuje platu i prateće doprinose samo za odrađeno radno vrijeme.
- Da se minimalna plata regulira kolektivnim ugovorom, a ne zakonom o radu.
- Regulisanje dopunskog rada što omogućava da se radnici/e dopunski zaposle, a istovremeno omogućava poslodavcima/kama da osiguraju privremeno i povremeno zapošljavanje radnika/ca radi svojih potreba. Maksimalno dopunski rad može trajati osam sati mjesečno uz potpisivanje ugovora o radu sa poslodavcem/kom.
- Precizirati mogućnost za pravna lica da imaju zakonsku mogućnost za ostvarivanje subvencije za doprinose, porez na dohodak i dio neto plate za radnike/ce u uslovima izvanrednog stanja, stanja prirodne ili druge nesreće. Na

ovaj način se ne moraju više donositi parcijalni „korona zakoni“.

- Pravo na subvenciju bi imala ona pravna lica koja su imala pad prometa u periodu od tri posljednja mjeseca prije proglašenja izvanrednog stanja, stanja prirodne ili druge nesreće. Visina subvencije za doprinose bi iznosila 60% plaćenog doprinosa prosječne neto plate u FBiH. Npr. ako je prosječna neto plata u posljednja tri mjeseca iznosila 940 KM, na ovu platu se plaćaju doprinosi i porez na dohodak od 679 KM. 60% od ovog iznosa je 407 KM, što čini gotovo cjelokupne doprinose na neto platu od 600 KM. Pored doprinosa, pravna lica bi imala pravo na subvenciju dijela neto plate u iznosu od 40% prosječne neto plate u Federaciji. Ako je prosječna plata u Federaciji 940 KM, po ovom osnovu bi subvencija plate iznosila 376 KM, a to je gotovo u rangu iznosa koje službe za zapošljavanje isplaćuju nezaposlenim osobama. Na ovaj način postigao bi se visok nivo subvencije u iznosu od 783 KM, što je 78% subvencije iznosa bruto plate radnika od 1.000 KM (600 KM neto).
- Ova formulacija je vrlo bitna za male privrednike/ce, kao nosioce/teljice ekonomske aktivnosti, jer na taj način ne bi došlo do otpuštanja radnika/ca, ali i smanjenja neto plata, a time i potrošnje na nivou ekonomije. Ne bi došlo do ugrožavanja PIO i Zdravstvenog fonda, jer bi Federacija sa kantonima bila garant isplata, čime bi se pružila mogućnost privrednicima/ama da prežive i da nastave privrednu aktivnost.

Entitetski garantni fond

Namjena formiranja ovog fonda je podrška privrednim subjektima (izuzev obrtnika/ca i malih preduzetnika/ca) u upravljanju likvidnošću i poslovanju. Fond bi funkcionisao kao garantni fond za kredite preduzeća kod njihovih matičnih banaka, a prijava poslovnih subjekata bi išla putem entitetskih privrednih komora. Članstvo u komori nije uslov za uključjenje u program garancija. U okviru ovog fonda postojali bi sljedeći programi:

- Fond za subjekte direktno pogođene krizom (koji imaju pad prihoda od 40% u 2020. godini u odnosu na isti period 2019. godine). Entitetski fond bi pružao garancije za kredite u 100% iznosu kredita na rok od pet godina.
- Fond za obrtna sredstva. Namijenjen je industriji i trgovini. Entitetski fond bi pružao garancije za kredite za finansiranje obrtnih sredstava u iznosu 50% za kredite od milion KM i više, 80% za kredite od 500 hiljada do milion KM i 100% za kredite ispod 500 hiljada KM.

Na ovaj način će se privrednim subjektima olakšati dobivanje kredita kod njihovih matičnih banaka čime se indirektno podržava i bankarski sektor kao ključni sektor finansijskog sistema u BiH.

Izdavanje korporativnih obveznica

U cilju podsticanja privredne aktivnosti kroz investiranje privrednih subjekata, kao mjera se predlaže emitovanje korporativnih obveznica privrednih subjekata u vlasništvu entiteta. U cilju smanjenja rizika ulaganja isplata obveznica po roku dospjeća može biti garantovana od strane entitetskih vlada ili čak može postojati opcija njihove konverzije u dionice u slučaju da su emiteni dionička društva. Korporativne obveznice će doprinijeti povećanju i raznovrsnosti ponude vrijednosnih papira da domaćem tržištu kapitala te aktivirati značajan investicioni potencijal u bankarskom sektoru koji se suočava sa padom kreditiranja i smanjenjem kamatnih prihoda.

Reforma zdravstvenog sektora

Pandemija bolesti COVID-19 je pokazala koliko je bitno da svi građani i građanke u BiH imaju obavezno zdravstveno osiguranje, što sada nije slučaj, jer dio osoba, koje su na alternativni način ostvarivale dio zarade, a vodile su se na evidencijama službi za zapošljavanje zbog zdravstvenog osiguranja, brisanjem s evidencije to pravo više ne ostvaruju. Kroz tzv. „korona zakon“, definisano je da svi građani/ke u FBiH, tokom trajanja stanja prirodne nesreće i 30 dana nakon ukidanja takvog stanja, imaju pravo na obavezno zdravstveno osiguranje, bez obzira da li to pravo po nekom osnovu ostvaruju ili ne.

Na tragu ovog rješenja, svi građani/ke trebaju imati osnovni paket obaveznog zdravstvenog osiguranja, bez obzira da li uplaćuju doprinos za zdravstvo ili ne, kao zaposlena osoba, putem dobrovoljnog osiguranja ili kao nezaposlena osoba putem službi za zapošljavanje. Nadogradnja ovog sistema trebaju biti definisani paketi dopunskog osiguranja, koji bi se plaćali kroz obavezne doprinose ili na drugi, precizno definisani način. Ovime bi se u znatnoj mjeri rasteretile evidencije službi za zapošljavanje, jer dio nezaposlenih osoba se upravo vode kao nezaposlene zbog ove mogućnosti koje pružaju službe za zapošljavanje.

Putem reforme zdravstvenog sektora, predlažemo namjensko usmjeravanje prikupljenih akciza na duhan i alkohol za finansiranje rada zdravstvenog sektora. Naime, samo po osnovu akciza na duhan u periodu 2009. – 2019. prikupljeno je 8,2 milijarde KM. Ovaj novac, iako se namjenski ubire, nenamjenski se troši na tekuću budžetsku potrošnju, tako da zdravstveni sektor ne dobija ništa od ovih sredstava. Namjenskim usmjeravanjem, popravio bi se status zdravstvenih radnika, smanjile bi se razmjere iseljavanja stručnih radnika i unaprijedila zdravstvena infrastruktura, poput izgradnje novih ili obnove postojećih zdravstvenih ustanova, kao i nabavka modernih uređaja za dijagnostiku i liječenje bolesnika.

Unapređenje industrijske zaštite federalnih preduzeća

Sva javna preduzeća pod federalnom nadležnošću treba da unaprijede stepen industrijske zaštite u kontekstu pandemije bolesti COVID-19. Ovo podrazumijeva da se maksimalno zaštite radnici/e ovih preduzeća, odnosno radni prostor jer praksa pokazuje da značajan broj klastera nastaje upravo u okviru navedenih (na radnom mjestu). Na ovaj način će se smanjiti mogućnost širenja bolesti COVID-19 unutar ovih preduzeća, čime im se osigurava nesmetan rad i pružanje javnih usluga.

Smanjivanje naknada za UO/NO te direktore i direktorice u entitetskim institucijama

Sa ciljem osiguranja dodatnih ušteda potrebno je za 20% smanjiti naknade u upravnim i nadzornim odborima, kao i direktorima i direktoricama koji primaju neto nadnicu preko 2.000 KM. Smanjenje od 20% treba da bude privremeno sa trajanjem tokom 2020. i 2021. godine. Ovoliko smanjenje neće poremetiti motivaciju i produktivnost rada.

Moratoriji na zapošljavanje

Ova mjera podrazumijeva donošenje odluke o moratoriju na zapošljavanje u entitetskoj upravi i svim institucijama kojima je osnivač i većinski vlasnik jedan od entiteta u BiH. Mjera bi se provodila do kraja 2021. godine. Putem stvarnog moratorija na zapošljavanje osoba u tzv. „javnom sektoru“, prije svega administraciji, moguće je dugoročno dovesti do smanjenja broja osoba koji rade u javnom sektoru i podstaći procese reforme javne uprave. Provođenjem ove mjere se, osim budžetskih ušteda, postiže i psihološki efekt jačanja povjerenja u upravu čime se osnažuje optimizam u javnosti kao važan psihološki preduslov rasta ekonomije. Od ove mjere bi bile izuzete zdravstvene i obrazovne institucije u entitetskom vlasništvu, ako bi zbog nedostatka radnika/ca bili narušeni propisani normativi i standardi u toj oblasti, te sam proces rada. Osim toga, u cilju postizanja jačeg efekta, može se donijeti i mjera u vidu zakona koja predviđa trajnu zabranu zapošljavanja osoba u javnom sektoru u izbornoj godini, čime bi se smanjile zloupotrebe od strane aktualnih vladajućih struktura i jačalo tržište rada.

Budžetske uštede

Potrebno je planirati budžetske uštede za narednu, 2021. godinu, i to po osnovu svih budžetskih stavki izuzev onih koje se odnose na velike socijalne sisteme poput PIO i obrazovanja. Na ovaj način će se smanjiti mogućnost potencijalnih rebalansa uslijed smanjene naplate prihoda, i to naročito u

zadnjem kvartalu ove i prvom kvartalu naredne godine. Kako bi se lakše izvršile navedene uštede potrebno je simbolično krenuti „od vrha“, tj. smanjiti nadnice premijera i drugih članova vlade (za nekih 5 do 10%). Na ovaj način se šalje simbolična poruka javnosti i privrednicima/ama da se država solidariše na njima.

BH Telecom (FBiH)

BH Telecom kao javna kompanija u nadležnosti FBiH treba da se iskoristi kako bi se ubrzao proces digitalne transformacije u ovom entitetu. Ovo znači unapređenje kvaliteta pružene usluge, kao i podrška određenim segmentima poput obrazovanja i privrede pri prebacivanju na online modele (nastave, poslovanja i slično). Potrebno je da BH Telecom ponudi neke nove pakete usluga koji će se upravo fokusirati na ove radnje.

Vaučeri za obrazovanje (entitet RS)

Ova mjera je predstavljena o ovom dijelu izvještaja za entitet RS, s obzirom na to da je u RS-u nadležnost za visoko obrazovanje u domenu entiteta, dok je u FBiH ista mjera predstavljena na kantonalnom nivou koji je nadležan za visoko obrazovanje. Ovom mjerom je predviđeno da se u akademskoj 2020./21. godini za sve redovne studente i studentice prvog ciklusa studija osiguraju vaučeri za obrazovanje u iznosu od 500 i 1.000 KM. Mjerom bi bili obuhvaćeni studenti i studentice svih visokoškolskih institucija na teritoriji nadležnog ministarstva bez obzira na oblik vlasništva nad visokoškolskom institucijom i način plaćanja školarine (finansiranje od strane vlade ili samofinansiranje). Jedina iznimka mogu biti studenti/ce koji studiraju besplatno i kojima Vlada finansira troškove studentskog smještaja. Studenti/ce kojima vlada finansira troškove školarine, a nemaju pokriveno troškove studentskog smještaja bi dobili vaučer u iznosu od 500 KM. Isti iznos vaučera bi dobili studenti/ce koji se samofinansiraju, ali im troškove studentskog smještaja snosi Vlada. Iznos vaučera od 1.000 KM bi dobili studenti/ce koji se samofinansiraju te nemaju pokriveno troškove smještaja od strane Vlade. Isplata vaučera bi se vršila jednokratno nakon upisa u tekuću akademsku godinu i ne bi se odnosila na studente/ice koji obnavljaju godinu studija. Studenti/ce bi vaučere mogli iskoristiti za plaćanje školarine, studentskog smještaja (uslov je da je pružalac usluga smještaja registrovan kao pravno lice), nabavku knjiga, računarske opreme i plaćanje troškova interneta. Ova mjera ima za cilj poboljšanje studentskog standarda, s obzirom na činjenicu da su studenti/ce kao kategorija stanovništva veoma pogođeni posljedicama pandemije bolesti COVID-19 i u obrazovnom i u materijalnom smislu. Mi se suočavamo sa stalnim smanjenjem broja studenata i studentica na našim visokoškolskim institucijama, a cilj je mjere, između ostalog, omogućiti i povećanje broja studenata/tica na istim.

Uvođenje elektronskog potpisa

Uvođenje Zakona o elektronskom potpisu osnovni je predušlov za digitalizaciju i implementaciju elektronskog načina poslovanja ne samo bankarskog sektora, nego i društva u cjelini. Ovaj zakon se mogao i ranije uvesti, što bi značajno olakšalo poslovanje tokom pandemije. Sada je upravo pravo vrijeme da se uvede i da se stvore pretpostavke za digitalizaciju finansijskog sektora i ukupne privrede BiH. Unapređenje kvaliteta usluge i kreiranje novih usluga i procesa koje bi korisnicima i korisnicama usluga bankarskog sektora pojednostavile poslovanje sa bankom s jedne strane, skratile vrijeme zbog dolaska u banku koje bi mogli iskoristiti za druge obaveze, dok bi, s druge strane, omogućilo i bankarskom sektoru dodatno unapređenje novih načina i efikasnosti poslovanja te pružanje kvalitetnije usluge u skladu s očekivanjima tržišta u 21. stoljeću. Najvažnije, na ovaj način bi se (1) uštedilo vrijeme predstavnika/ca mikro privrede; (2) značajno poboljšala opšta zaštita od bolesti COVID-19 i (3) stvorile pretpostavke za nastavak digitalizacije privrede i bh. društva.

Izmjena Zakona o doprinosima i poreza na dohodak

Izmjenama zakonskih rješenja u FBiH, koja su trebala stupiti na snagu, smanjila bi se opterećenja doprinosa na dohotke (ukida se dio koji poslodavci/ke isplaćuju na plaću), ali se proširuje poreska baza, tako da sada u bazu za obračun doprinosa ulaze i prihodi ostvareni od toplog obroka, prevoza, regresa i drugi prihodi. U konačnici, to će dovesti da radnici koji ostvaruju niže plate, plaćaju državi više na ime doprinosa, nego je to sada slučaj, čime se smanjuje raspoloživi dohodak, a time potrošnja prebacuje sa pojedinca/ke na državu (Hadžić, Hadžialić, 2018). Prema aktuelnom prijedlogu Vlade FBiH, zbirna stopa doprinosa bi iznosila 33,5% bruto plate, u koju bi se sada ugradile sve neoporezive naknade, kako bi se zadržao tzv. „neutralni efekt“.

U cilju stimulisanja ekonomske aktivnosti, pogotovo u vremenu ekonomske krize, potrebno je ponuditi adekvatniji prijedlog smanjenja opterećenja rada, koji će dovesti do povećanja potrošnje najnižih plata, a nikako dodatnog opterećenja. U tu svrhu razvili smo prijedlog smanjenja zbirne stope doprinosa sa sadašnjih 41,5% iznosa bruto plate na iznos od 25%, gdje bi se veći dio smanjenja doprinosa usmjerio u povećanje neto plate radnika/ca, a manji u smanjenje ukupnih troškova rada po radniku/ci, kako bi poslodavac/ka imao niže troškove po radniku/ci. Pored smanjivanja stope oporezivanja rada, povremene i privremene slobodne aktivnosti, koje uključuju ugovore o djelu i autorske ugovore, te rad freelancera/ki, uopšte ne bi trebali plaćati stope doprinosa sve dok se za navedene aktivnosti ne regulišu prava i drugim zakonima.

Tabela 6. Prikaz prosječnih bruto i neto plata po radniku i radnici u FBiH

JUNI 2020	Broj radnika	Prosječna neto plata (KM)	Prosječna bruto plata (KM)	Doprinos po radniku (KM)	Ukupni mjesečni doprinosi	Ukupni godišnji doprinosi
Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	10.724	912	1.389	477	5.115.348	61.384.176
Vađenje ruda i kamena	12.694	1.068	1.635	567	7.197.498	86.369.976
Prerađivačka industrija	100.366	679	1.025	346	34.726.636	416.719.632
Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija	8.640	1.694	2.645	951	8.216.640	98.599.680
Snabdijevanje vodom; uklanjanje otpadnih voda	8.528	930	1.420	490	4.178.720	50.144.640
Građevinarstvo	26.575	639	967	328	8.716.600	104.599.200
Trgovina na veliko i malo	94.859	716	1.090	374	35.477.266	425.727.192
Prijevoz i skladištenje	24.285	882	1.348	466	11.316.810	135.801.720
Hotelijarstvo i ugostiteljstvo	24.755	506	762	256	6.337.280	76.047.360
Informacije i komunikacije	16.006	1.405	2.209	804	12.868.824	154.425.888
Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	12.006	1.666	2.617	951	11.417.706	137.012.472
Poslovanje nekretninama	4.049	753	1.155	402	1.627.698	19.532.376
Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	16.476	1.043	1.622	579	9.539.604	114.475.248
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	12.203	621	948	327	3.990.381	47.884.572
Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje	48.283	1.343	2.088	745	35.970.835	431.650.020
Obrazovanje	43.224	989	1.530	541	23.384.184	280.610.208
Djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite	35.271	1.332	2.082	750	26.453.250	317.439.000
Umjetnost, zabava i rekreacija	9.547	701	1.073	372	3.551.484	42.617.808
Ostale uslužne djelatnosti	10.614	1.081	1.664	583	6.187.962	74.255.544
UKUPNO	519.105	998	1.540	543	256.274.726	3.075.296.712

U tabeli 6. prikazani su podaci iz juna 2020. godine za FBiH, koji uključuju broj radnika/ca po sektorima te prosječne bruto i neto plate. Na osnovu ovih podataka, izračunati su ukupni mjesečni i godišnji doprinosi, koji bi se na ovaj nivo radnika/ca trebali naplatiti. Djelatnosti koje su pretežno dio privrednog sektora su obilježene drugom bojom.

U tabeli 7. proširili smo dio podataka tako što smo u trećoj koloni ponudili naš prijedlog doprinosa po radniku/ci koji bi iznosio 25% vrijednosti prosječne bruto plate. U skladu s ovim podacima izračunati su novi ukupni mjesečni i godišnji doprinosi po određenom sektoru.

Tabela 7. Prikaz prijedloga smanjivanja doprinosa po radniku i radnici na zbirnu stopu od 25%

PRIJEDLOG SMANJENJA ZBIRNE STOPE DOPRINOSA NA 25% BRUTO PLATE	Broj radnika	Prosječna bruto plata (KM)	Doprinos po radniku (KM)	Ukupni mjesečni doprinosi	Ukupni godišnji doprinosi
Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	10.724	1.389	347	3.723.909	44.686.908
Vađenje ruda i kamena	12.694	1.635	409	5.188.673	62.264.070
Prerađivačka industrija	100.366	1.025	256	25.718.788	308.625.450
Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija	8.640	2.645	661	5.713.200	68.558.400
Snabdijevanje vodom; uklanjanje otpadnih voda	8.528	1.420	355	3.027.440	36.329.280
Građevinarstvo	26.575	967	242	6.424.506	77.094.075
Trgovina na veliko i malo	94.859	1.090	273	25.849.078	310.188.930
Prijevoz i skladištenje	24.285	1.348	337	8.184.045	98.208.540
Hotelijarstvo i ugostiteljstvo	24.755	762	191	4.715.828	56.589.930
Informacije i komunikacije	16.006	2.209	552	8.839.314	106.071.762
Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	12.006	2.617	654	7.854.926	94.259.106
Poslovanje nekretninama	4.049	1.155	289	1.169.149	14.029.785
Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	16.476	1.622	406	6.681.018	80.172.216
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	12.203	948	237	2.892.111	34.705.332
Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje	48.283	2.088	522	25.203.726	302.444.712
Obrazovanje	43.224	1.530	383	16.533.180	198.398.160
Djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite	35.271	2.082	521	18.358.556	220.302.666
Umjetnost, zabava i rekreacija	9.547	1.073	268	2.560.983	30.731.793
Ostale uslužne djelatnosti	10.614	1.664	416	4.415.424	52.985.088
UKUPNO	519.105			183.053.850	2.196.646.203

Razlika u ukupnim godišnjim doprinosima između tabela 6. i 7 se javlja zbog uključenih podataka za sve djelatnosti. Ipak, smanjivanjem zbirne stope doprinosa na nivo od 25% bruto plate, neutralni efekt se ostvaruje u djelatnostima koje pretežno čine javni sektor. Prihodi za finansiranje javnog sektora se ostvaruju kroz prikupljene doprinose i poreze. Ako bi došlo do smanjenja izdataka za doprinose u javnom sektoru, stvorili bi se „viškovi“ koji bi se usmjerili prema budžetu FBiH za finansiranje Fonda PIO i prema ZZO za finansiranje zdravstvenog sektora, tako da naš prijedlog podrazumijeva smanjenje bruto plata radnika/ca, ali ne i povećanje neto plata, jer su plate javnog sektora iznad prosječne.

Sa druge strane, 80% smanjenih iznosa doprinosa u djelatnostima koje pretežno čine privredni sektor, usmjerilo bi se u povećanje neto plata radnika/ca, a 20% iznosa smanjenja do-

pinosa usmjerilo bi se u smanjenje bruto plate, kako bi radnik/ca bio jeftiniji za poslodavca. Na ovaj način dolazi do povećanja prosječne neto plate radnika/ca u prosjeku od 10,36% do 14,33%, te smanjenja prosječne bruto plate radnika/ca u iznosu od 1,72% do 2,28%, kako je prikazano u tabeli 8. Ovom mjerom dolazi do prirodnog povećanja minimalne plate u svim djelatnostima i to u prosjeku od 52 KM (hotelijerstvo i ugostiteljstvo) do 237 KM (finansijske djelatnosti i usluge osiguranja). Drugim riječima, mnoge djelatnosti koje čine privredni sektor, podigle bi prosječnu neto platu na nivo od preko 700 KM, osim sektora hotelijerstva i ugostiteljstva. Kako bi se spriječile zloupotrebe da poslodavac/ka za sebe zadrži kompletan iznos smanjenja doprinosa, predlažemo obračun plata prema bruto principu i definisanju minimalne bruto plate, tako da će svako smanjenje doprinosa po automatizmu ići u povećanje neto plate radnika/ca.

Tabela 8. Neto i bruto plate nakon smanjivanja zbirne stope doprinosa

PRIJEDLOG SMANJENJA ZBIRNE STOPE DOPRINOSA NA 25% BRUTO PLATE	Razlika u doprinosima	Povećanje neto plate (KM)	Nova neto plata (KM)	Nova bruto plata (KM)	% rasta neto plate	% smanjena bruto plate
Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	130	104	1.016	1.363	11,38%	-1,87%
Vađenje ruda i kamena	158	127	1.195	1.603	11,85%	-1,94%
Prerađivačka industrija	90	72	751	1.007	10,57%	-1,75%
Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija	290	-	1.694	2.355	0,00%	-10,95%
Snabdijevanje vodom; uklanjanje otpadnih voda	135	-	930	1.285	0,00%	-9,51%
Građevinarstvo	86	69	708	950	10,80%	-1,78%
Trgovina na veliko i malo	102	81	797	1.070	11,34%	-1,86%
Prijevoz i skladištenje	129	103	985	1.322	11,70%	-1,91%
Hotelijarstvo i ugostiteljstvo	66	52	558	749	10,36%	-1,72%
Informacije i komunikacije	252	201	1.606	2.159	14,33%	-2,28%
Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	297	237	1.903	2.558	14,25%	-2,27%
Poslovanje nekretninama	113	91	844	1.132	12,03%	-1,96%
Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	174	-	1.043	1.449	0,00%	-10,70%
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	90	-	621	858	0,00%	-9,49%
Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje	223	-	1.343	1.865	0,00%	-10,68%
Obrazovanje	159	-	989	1.372	0,00%	-10,36%
Djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite	230	-	1.332	1.853	0,00%	-11,02%
Umjetnost, zabava i rekreacija	104	83	784	1.052	11,84%	-1,93%
Ostale uslužne djelatnosti	167	134	1.215	1.631	12,36%	-2,01%
PROSJEK	157	71	1.069	1.454	7,52%	-5,05%

U tabeli 9. prikazan je izračun smanjenja prikupljenih doprinosa koji bi bio posljedica smanjivanja zbirne stope na 25% iznosa bruto plate, te efekti porasta potrošnje uslijed povećanja plata radnika/ca u pretežno privrednim sektorima.

Prema našem modelu, baziranom na podacima iz juna 2020. godine (FZS, 2020), smanjivanjem zbirne stope doprinosa u iznosu od 25% bruto plate, došlo bi do mjesečnog smanjenja od 39,9 miliona KM, ili godišnje 478,8 miliona KM u prikupljenim doprinosima. Ipak, uslijed povećanja potrošnje kroz povećanje plata radnika/ca, koje su u većini djelatnosti ispod prosječne, doći će do snažnih multiplikativnih efekata u rastu agregatne potrošnje. Multiplikator potrošnje je gradiran zavisno od nivoa prosječne plate, tako da se on kreće od pet pa sve do 10, za djelatnosti gdje se očekuje potpuni rast potrošnje.

Porast potrošnje, uslijed multiplikativnih efekata, na mjesečnom nivou bi iznosio 279,1 milion KM, a na godišnjem 3,35 milijardi KM, što je dovoljno da se dodatno kroz PDV prikupi 40,56 miliona KM na mjesečnom i 486,7 miliona KM na godišnjem nivou. Kao što se može primijetiti, na ovaj način indirektno će se više prikupiti novca putem PDV-a, koji će ići u budžete i za finansiranje minusa koji će se javiti uslijed smanjivanja doprinosa.

Sa druge strane, dolazi do smanjivanja zbirne stope doprinosa, uvođenja onih djelatnosti koje rade na crno u sistem, zbog nižih cijena rada, povećanja produktivnosti radnika/ca kao posljedice povećanja neto plata te nižih troškova rada, što je bitno za povećanje konkurencijske prednosti izvoznih preduzeća, čime se oslobađa dodatni novac za konsolidaciju poslovanja ili povećanje investicijskih aktivnosti preduzeća.

Tabela 9. Simulacija ekonomskih efekata smanjivanja doprinosa

PRIJEDLOG SMANJENJA ZBIRNE STOPE DOPRINOSA NA 25% BRUTO PLATE	Razlika u mjesečnim doprinosima	Razlika u godišnjim doprinosima	Mjesečno povećanje potrošnje (KM)	Godišnje povećanje potrošnje (KM)	Mjesečno povećanje PDV-a	Godišnje povećanje PDV-a
Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	- 1.391.439	- 16.697.268	10.018.361	120.220.330	1.455.659	17.467.911
Vađenje ruda i kamena	- 2.008.826	- 24.105.906	12.856.483	154.277.798	1.868.036	22.416.432
Prerađivačka industrija	- 9.007.849	- 108.094.182	72.062.788	864.753.456	10.470.662	125.647.938
Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija	- 2.503.440	- 30.041.280	-	-	-	-
Snabdijevanje vodom; uklanjanje otpadnih voda	- 1.151.280	- 13.815.360	-	-	-	-
Građevinarstvo	- 2.292.094	- 27.505.125	18.336.750	220.041.000	2.664.314	31.971.769
Trgovina na veliko i malo	- 9.628.189	- 115.538.262	77.025.508	924.306.096	11.191.740	134.300.886
Prijevoz i skladištenje	- 3.132.765	- 37.593.180	22.555.908	270.670.896	3.277.354	39.328.250
Hotelijarstvo i ugostiteljstvo	- 1.621.453	- 19.457.430	12.971.620	155.659.440	1.884.765	22.617.184
Informacije i komunikacije	- 4.029.511	- 48.354.126	16.118.042	193.416.504	2.341.938	28.103.253
Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	- 3.562.781	- 42.753.366	14.251.122	171.013.464	2.070.676	24.848.110
Poslovanje nekretninama	- 458.549	- 5.502.591	3.668.394	44.020.728	533.015	6.396.174
Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	- 2.858.586	- 34.303.032	-	-	-	-
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	- 1.098.270	- 13.179.240	-	-	-	-
Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje	-10.767.109	- 129.205.308	-	-	-	-
Obrazovanje	- 6.851.004	- 82.212.048	-	-	-	-
Djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite	- 8.094.695	- 97.136.334	-	-	-	-
Umjetnost, zabava i rekreacija	- 990.501	- 11.886.015	7.924.010	95.088.120	1.151.352	13.816.223
Ostale uslužne djelatnosti	- 1.772.538	- 21.270.456	11.344.243	136.130.918	1.648.309	19.779.706
UKUPNO	-39.896.492	- 478.757.907	279.133.229	3.349.598.750	40.557.820	486.693.836

U sigurnosnu svrhu, ovu reformu je poželjno provesti u saradnji sa međunarodnim finansijskim institucijama, primarno MMF-om i WB-om, čija bi finansijska sredstva mogla poslužiti za pokriće eventualnih kratkoročnih minusa u budžetu FBiH za finansiranje penzija, kao i ZZO. Ovom reformom bi se u znatnoj mjeri riješio jedan od velikih ekonomskih problema, a to su visoka opterećenja na plate radnika/ca. Radi usporedbe, FBiH je u okviru Instrumenta za brzo finansiranje (MMF) dobila oko 400 miliona KM, kako bi se ublažile negativne posljedice pandemije, koji će se utrošiti isključivo za održanje budžetske stabilnosti, bez provedbe nužnih reformi.

Produženje mjere ukidanja plaćanja akontacije poreza na dobit preduzeća

Uprkos postepenom otvaranju ekonomije u ovom izvještaju je pokazano da dinamika rasta ekonomije nije u skladu s očekivanjima veliki broj privrednih subjekata te da je i dalje izražen problem likvidnosti poslovanja. Približavanje nove fiskalne godine stoga nameće produljenje važenja mjere ukidanja plaćanja akontacije poreza na dobit preduzeća i u 2021. godini za poslovne subjekte koji za to iskazuju interes. U slučaju neplaćanja akontacije poreza na dobit ne obračunava se zatezna kamata.

Budžetske uštede

Budžetske uštede je moguće ostvariti na raznim stavkama, poput stavki koje se odnose na privilegije zaposlenika/ca u javnom sektoru ili razne budžetske izdatke za materijalna sredstva. Kao jedna od mjera može biti ukidanje ili smanjivanje privilegija kao što su isplate regresa, jubilarne ili druge nagrade, a posebno za izabrane zvaničnike/ce koje uključuju naknade za odvojeni život i druge.

Digitalizacija javne uprave

U svrhu unapređenja poslovnog ambijenta, potrebno je započeti široku reformu digitalizacije javne uprave, kroz koju bi se smanjili izdaci za finansiranje zaposlenika/ca u javnom sektoru. Digitalizacija bi uključivala omogućavanje podnošenja raznih zahtjeva prema organima javne uprave i dobivanje traženih dokumenata u elektronskom formatu. Na isti način moguće je osigurati podnošenje raznih poreskih prijava, kao što je to bilo u vremenu pandemije, kada je bilo onemogućeno fizički dolaziti do prijemnih šaltera.

Naš prijedlog je također uvođenje online podnošenja zahtjeva za registraciju pravnih lica, gdje bi se u roku od jednog dana podnio zahtjev za registraciju te dobila privremena rješenja za počinjanje rada. Ubrzavanjem procedure registracije pravnih lica, pogotovo u Sarajevu, koje se uzima kao mjerodavno u ocjeni brzine registracije firmi za izvještaj Doing Business Svjetske banke, BiH bi u cjelini napravila veliki pomak, što bi dovelo i do povećanja obima investiranja u BiH.

Proces digitalizacije treba uključivati i pristup fizičkih lica svojim osnovnim dokumentima, poput izvoda iz matične knjige rođenih, državljanstva ili prebivališta.

Fond za industrijsku zaštitu

Riječ je o stalnom fondu koji će osiguravati dio sredstava (do 50%) za investiranje u industrijsku zaštitu, što podrazumijeva unapređenje zaštite od bolesti COVID-19 za preduzeća, radnike/ce i sve druge direktne stejkholdere/ke u biznisu. Sredstva u okviru fonda treba da budu dostupna svim preduzećima, bez obzira na veličinu. Pritom treba voditi računa da se sredstva distribuiraju ka što više preduzeća.

Kantonalni nivo

Vaučeri za obrazovanje

Ova mjera ima za cilj poboljšanje studentskog standarda, s obzirom na činjenicu da su studenti/ce kao kategorija stanovništva veoma pogođeni posljedicama pandemije i u obrazovnom i u materijalnom smislu. Mi se suočavamo sa stalnim smanjenjem broja studenata/tica, a cilj je mjere, između ostalog, omogućiti i povećanje broja studenata/tica na našim visokoškolskim institucijama. Predloženom mjerom je predviđeno da se u akademskoj 2020./21. godini za sve redovne studente/ice prvog ciklusa studija osiguraju vaučeri za obrazovanje u iznosu od 500 KM i 1.000 KM. Mjerom bi bili obuhvaćeni studenti/ce svih visokoškolskih institucija na teritoriji nadležnog ministarstva bez obzira na oblik vlasništva nad visokoškolskom institucijom i način plaćanja školarine (finansirane od strane vlade ili samofinansiranje). Jedina iznimka mogu biti studenti/ce koji studiraju besplatno i kojima vlada finansira troškove studentskog smještaja. Studenti/ce kojima vlada finansira troškove školarine, a nemaju pokrivene troškove studentskog smještaja, dobili bi vaučer u iznosu od 500 KM. Isti iznos vaučera bi dobili studenti/ce koji se samofinansiraju, ali im troškove studentskog smještaja snosi vlada. Iznos vaučera od 1.000 KM bi dobili studenti/ce koji se samo-finansiraju, te nemaju pokrivene troškove smještaja od strane vlade. Isplata vaučera bi se vršila jednokratno nakon upisa u tekuću akademsku godinu i ne bi se odnosila na studente/ice koji obnavljaju godinu studija. Studenti/ce bi vaučere mogli iskoristiti za plaćanje školarine, studentskog smještaja (uslov je da je pružalac/teljica usluga smještaja registrovan kao pravno lice), nabavku knjiga, računarske opreme i plaćanje troškova interneta.

Podrška programima industrijske zaštite

Kantoni moraju osigurati određena grant sredstva koja mogu povući privredni subjekti u okviru programa una-

Otvorena mogućnost moratorija za 2021. godinu (na bazi indikatora)

Shodno ekonomskim i drugim indikatorima potrebno je planirati moratorij na zapošljavanje na entitetskim nivoima za 2021. godinu. Računajući da nije riječ o izbornoj godini (kao 2020. godina) vjerovatno da će biti jednostavnije izvesti ovaj moratorij, koji prije svega treba da održava stabilnost budžeta. Očekuju se značajne budžetske krize upravo u ovoj godini, što znači da je potrebno raditi na realnim i simboličnim uštedama.

pređenja vlastite industrijske zaštite. Ovo podrazumijeva da kanton finansira dio troškova industrijske zaštite u okviru privrednih subjekata.

Turistički vaučeri

Turizam i ugostiteljstvo spadaju u najugroženije sektore u krizi izazvanoj pandemijom bolesti COVID-19. U cilju podrške ovom sektoru ova mjera podrazumijeva uvođenje vaučera za sve punoljetne osobe sa mjestom prebivališta na području kantona. Vaučeri bi vrijedili do kraja 2021. godine, a njihova vrijednost bi bila 100-200 KM. Oni bi se mogli koristiti jednokratno za plaćanje usluga smještaja i ugostiteljskih usluga kod pravnih lica registrovanih za ovu djelatnost na području matičnog kantona. Alternativno, vaučeri bi se koristili tako da osobe dobiju besplatno jedan ili više dana u sklopu već napravljene rezervacije. Npr. ako osoba napravi rezervaciju od pet dana, četiri dana bi se platila, a jedan bi bio besplatan iskorištavanjem vaučera. Listu pravnih lica kod kojih se može iskoristiti vaučer će utvrditi nadležno kantonalno ministarstvo na osnovu javnog poziva i kriterija koje utvrdi u tom pozivu.

Kantonalni garantni fond

Namjena formiranja ovog fonda je podrška privrednim subjektima (obrtnicima/ama i malim preduzetnicima/ama) u upravljanju likvidnošću i poslovanju. Fond bi funkcionisao kao garantni fond za kredite ovih subjekata kod njihovih matičnih banaka, a prijava poslovnih subjekata bi išla putem kantonalnih privrednih i obrtničkih komora. Članstvo u komori nije uslov za uključivanje u program garancija. U okviru ovog fonda postojali bi sljedeći programi:

Fond za subjekte direktno pogođene krizom (koji imaju pad prihoda od 40% u 2020. godini u odnosu na isti period 2019. godine). Kantonalni fond bi pružao garancije za kredite u 100% iznosu kredita na rok od pet godina.

Fond za obrtna sredstva. Namijenjen je industriji i trgovini. Fond bi pružao garancije za kredite za finansiranje obrtnih sredstava u iznosu 50% za kredite od 500 hiljada KM i 80% za kredite od 100 do 500 hiljada KM i 100% za kredite do 100% KM.

Subvencioniranje kamate

Kantonalne vlasti, preko nadležnih ministarstava, mogu pokrenuti program sufinansiranja kamate na godišnjem nivou u iznosu od tri do pet posto za privredne subjekte na području kantona koji su finansijska sredstva iz kreditnih sredstava u iznosu od 80% sredstava uložili u investicije. Model treba biti pojednostavljen tako da se na kraju godine nadležnom ministarstvu predoči vrijednost uplaćenih sredstava i iznos kamate kod matične banke, uz dokaz utroška tih sredstava.

Grant program za digitalnu transformaciju poslovanja

Ovaj program treba da podstakne privredne subjekte sa datog kantona da unaprijede vlastite poslovne modele sa fokusom na primjenu digitalnih tehnologija. Program treba da targetira poboljšavanje sistema distribucije kroz primjenu ovih tehnologija. Covid-19 pandemija zahtjeva nove modele poslovanja sa minimiziranjem fizičkih kontakata, što znači da se kroz ove programe treba tražiti od korisnika i korisnica da razviju nove kanale distribucije, odnosno sistema poslovanja.

Grant program za podršku online nastavi

Ovaj program je namijenjen svim obrazovnim institucijama bez obzira na oblik vlasništva. Grant sredstva se dodjeljuju jednokratno putem javnog poziva koji će uključivati kriterije broja učenika i učenica/studentata i studentica, broja nastavnog osoblja i slično. Sredstva će se moći utrošiti za plaćanje aplikacija koje se koriste u online nastavi, troškove interneta i edukaciju nastavnog osoblja.

Budžetske uštede

Razumijevajući kompleksnost kantonalnih budžeta, potrebno je napraviti program budžetskih ušteda koji će se prvenstveno vezati za djelovanje kantonalne vlade, administracije, tj. pripadajućih institucija. Moguće je napraviti uštede do 10% maksimalno, shodno različitim institucijama. Ove uštede ne treba da se odnose na obrazovni i zdravstveni sistem, koji su u potpunosti ili djelimično u kantonalnoj nadležnosti.

Moratoriji na zapošljavanje

Ova mjera podrazumijeva donošenje odluke o moratoriju na zapošljavanje u kantonalnoj upravi i svim institucijama kojima je osnivač i većinski vlasnik kanton. Mjera bi se provodila do kraja 2021. godine. Putem stvarnog moratorija na zapošljavanje osoba u tzv. „javnom sektoru“, prije svega administraciji, moguće je dugoročno dovesti do smanjenja broja osoba koje rade u javnom sektoru i podstaći procese reforme javne uprave. Provođenjem ove mjere se, osim budžetskih ušteda, postiže i psihološki efekt jačanja povjerenja u upravu čime se osnažuje optimizam u javnosti kao važan psihološki preduslov rasta ekonomije. Od ove mjere bi bile izuzete zdravstvene i obrazovne institucije ako bi zbog nedostatka radnika/ca bili narušeni propisani normativi i standardi u toj oblasti te sam proces rada. Osim toga, u cilju postizanja jačeg efekta, može se donijeti i mjera u vidu zakona koja predviđa trajnu zabranu zapošljavanja osoba u javnom sektoru u izbornoj godini, čime bi se smanjile zloupotrebe aktualnih vladajućih struktura i jačalo tržište rada.

Obrazovanje

U okviru obrazovnog sistema potrebno je razviti funkcionalan informacijski sistem i sprovesti edukaciju obrazovnog osoblja u vezi s njegovom primjenom. Ovo je neophodno u slučaju većih klastera unutar škola, fakulteta i univerziteta, što može voditi privremenoj blokadi rada datih obrazovnih ustanova. Kada se ovo desi, potrebno je imati na raspolaganju informacijski sistem za online nastavu koja će se odvijati normalno, bez improvizacija kao u proteklih nekoliko mjeseci COVID-19 krize. Ovi informacijski sistemi treba da budu maksimalno stabilni i njihovi korisnici/e moraju imati potrebna znanja u vezi s primjenom mogućnosti sistema.

Podrška izvoznima i izvoznicama

Određeni izvozno orijentisani kantoni poput Tuzlanskog, Zeničko-dobojskog i drugih treba da uspostave posebne mehanizme podrške izvoznima i izvoznicama. Isti se mogu odnositi na podršku za birokratske procedure, određena grant sredstva, kao i za bolje modele finansiranja izvoza.

Opštinski/gradski nivo

Pojedine opštine/gradovi su adekvatno odgovorile zadatku u kontekstu COVID-19 krize. U praksi je evidentiran niz dobrih rješenja, koja su prevazilazila preporuke navedene u okviru prvog izvještaja FNF fondacije. Kako je navedeno u uvodu, značajan broj opština/gradova je primijenio preporuke iz izvještaja i na taj način ublažio posljedice krize. Pri formuli-

sanju mjera iz ovog izvještaja vodilo se računa o tome da budu dugoročnije. Shodno tome, u nastavku su navedene mjere za opštinske/gradske nivoe vlasti. Ono o čemu se posebno mora voditi računa jeste činjenica da će se naredni budžeti lokalnih zajednica značajno umanjiti (2021. i 2022. godina).

Grantovi za posebno ugrožene obrte i male biznise (jednokratne pomoći)

Opštine/gradovi treba da osiguraju transparentne programe dodjele grantova posebno ugroženim obrtima i predstavnicima/ama mikro biznisa (do 10 zaposlenika). Programi dodjele grantova treba da se fokusiraju na kriterij pada prihoda u određenom mjesecu i treba ih učiniti više automatiziranim, što znači da se korisnik/ca granta može više puta tokom godine kvalifikovati za dati grant. Pritom, finansijska sredstva treba da budu u minimalnim iznosima, prilagođena budžetima određenih opština/gradova.

Formiranje fondova podrške sa privatnim sektorom

Kako bi se skupila nedostajuća finansijska sredstva za podršku socijalno ugroženima ili za neke druge inicijative, opština/grad treba inicirati formiranje fonda podrške, koji će se inicijalno finansirati od strane budžetskih, ali i privatnih sredstava. Cilj je da se što više uključi raspoloživi privatni kapital i to na principima korporativne društvene odgovornosti, odnosno odgovornosti prema lokalnoj zajednici u okviru koje posluje. Posljedično, ključne odluke fonda treba da donosi upravni odbor gdje će većinu činiti predstavnici/e privatnog kapitala.

Izdavanje vaučera za privatne i javne predškolske ustanove

Kao mjera podrške predškolskom obrazovanju, koje je također pogođeno postojećom krizom, potrebno je izdati obrazovne vaučere koji se mogu koristiti u privatnim i javnim predškolskim ustanovama. Vaučer podrazumijeva određenu vrijednost koja se može iskoristiti samo za ove svrhe. U slučaju da je kanton (poput Kantona Sarajevo) nadležan za ovu oblast, onda se mjera primjenjuje na kantonalnom nivou.

Uštede u okviru narednih budžeta

Opštinski/gradski nivooi će imati posebne budžetske probleme tokom ove i narednih godina. Zbog toga je potrebno usvojiti mjere štednje. Potrebno je pauzirati ili otkazati neke specifične projekte koji su planirani ranijih godina, a koji nisu

prioritet u ovom periodu. Također, potrebno je uvesti moratorije na zapošljavanje kako bi se poslala i jasna poruka javnosti o uštedama. U okviru postojeće administracije i javnih komunalnih preduzeća moguće je izvršiti određene uštede koje se mogu odnositi na visinu nadnica zaposlenika/ca, naknada za članove/ice nadzornih i upravnih odbora, kao i ugovorenih poslova.

Prodaja/iznajmljivanje opštinske/gradske imovine

Kako bi se nadoknadio pad budžetskih prihoda, potrebno je ubrzati proces prodaje/iznajmljivanja raspoložive opštinske/gradske imovine. Ovo treba da se uradi shodno nadležnim zakonskim propisima, uz poštivanje principa transparentnosti. Finansijska sredstva od prodaje/iznajmljivanja treba da se iskoriste u svrhu programa podrške uslijed COVID-19 krize.

Uključivanje građana i građanki u proces odlučivanja

Krizе poput ove zahtijevaju proširivanje demokratskih potencijala lokalne zajednice. U svrhu kvalitetnijeg odlučivanja i razumijevanja potreba građana i građanki te privrede u okviru opštine/grada, potrebno je kroz organizaciju (online) sastanaka, savjeta i slično, organizovati diskusije o pravicima podrške. Na ovaj način će se razviti osjećaj zajedništva i bolje reagovati na konkretne potrebe građana/ki.

Podrška poljoprivrednim proizvođačima i proizvođačicama i mikro biznisima

Poljoprivrednici se moraju orijentisati ka novim modelima poslovanja koji podrazumijevaju efikasan dostavni sistem i dugoročno brendiranje. Na ovaj način se garantuje bolji tržišni nastup i shodno tome opstanak. Opština/grad treba da kreira programe podrške digitalizaciji i unapređenju dostavnog sistema, kao i brendiranju lokalnih proizvođača/proizvoda.

Revizija postojećih programa podrške

Postoje brojni programi vladinih finansiranja, međutim rijetko su manje efikasni i ne vrši se njihovo inoviranje u skladu sa protokom vremena – novih trendova, kriza, izazova. Provođenje kontinuiranih i neovisnih procjena efekata ovakvih programa je potrebno kako bi se na vrijeme detektirali oni koji ne daju dovoljne povrate na uložena javna sredstva i kako bi se sredstva brzo preusmjeravala prema programima s najvećim dokazanim rezultatima. Potrebno je utvrditi kontinuirani pro-

ces revizije programa i mehanizme za njihovu brzu izmjenu i prilagođavanje potrebama privrede i mikro preduzeća.

Unapređenje pružanja opštinskih/gradskih usluga

Tokom narednih godina potrebno je značajno unaprijediti kvalitetu opštinskih/gradskih usluga sa fokusom na smanjivanje vremena pružanja istih. Opštinske/gradske usluge posebno moraju da odgovore na izazove sa kojima se susreću lokalne privrede.

Formiranje fondova za unapređenje industrijske zaštite

Opštinski/gradski fond za industrijsku zaštitu treba da preko posebnih kriterija targetira one privredne subjekte koji su na određeni način izostavljeni entitetskim i kantonalnim fondovima. Slično kao i kod navedenih fondova potrebno je uspostaviti sistem u okviru kojeg opština/grad finansira određeni iznos troškova (unapređenja) industrijske zaštite.

NEKONVENCIONALNO RAZMIŠLJANJE

CCOVID-19 kriza je vanserijska ekonomska kriza, kako za Bosnu i Hercegovinu, tako i za svijet. Postojeće makroekonomske politike ne daju očekivane rezultate, uključujući i COVID-19 pakete ekonomske podrške. Tako npr. od 488 miliona KM koliko je Vlada FBiH osigurala za „korona zakon“, samo je 90 miliona efektivno iskorišteno, shodno dostupnim informacijama u javnosti. Ovo znači da paket podrške nije bio adekvatan. Slično tome, potrošački stimulansi, kao tradicionalna mjera makroekonomske politike u vrijeme krize, nisu rezultirali očekivanim povećanjem potrošnje, odnosno multiplikatornim efektom, najprije zbog nedovoljno velike finansijske pomoći. Navedeno je posljedica specifičnosti ove krize, koja je prvenstveno uzrokovana virusom koji izaziva strah i paniku. Kako bi se odgovorilo na izazove ekonomske krize koja predstavlja posljedicu pandemije, potrebno je imati novo, nekonvencio-

nalno razmišljanje, tj. primijeniti neke nove modele i mjere za rješavanje i/ili prevazilaženje ekonomskih problema. U okviru ovog izvještaja će se predstaviti neke od navedenih koje se odnose na obrazovanje kao bitan segment društvenih i ekonomskih odnosa, zatim industrijsku zaštitu i potrebu za njom, kao i nužnost optimizma. Ova rješenja i razmišljanja su navedena u formi kratkih eseja, što se učinilo prikladnom formom za predstavljanje problematike. Ono što je bitno navesti jeste i da kriza zahtjeva brže učenje vlada, što je djelimično demonstrirala Vlada FBiH koja nakon sveobuhvatnog „korona zakona“ prelazi na sistem uredbi, te jednostavnih grant sredstava na mjere za povećanje ekonomskih aktivnosti. Ovaj³⁰ proces učenja je trajao više od pola godine, tako da se sada mora raditi brže i nastojati mijenjati ekonomske politike u roku od mjesec-dva ili čak par sedmica.

DVIJE VRSTE RADNIKA I RADNICA

Primjena Zakona o radu je tokom pandemije bolesti COVID-19 pokazala limitirajuće mogućnosti koje ovaj zakon nudi. Vanredne situacije poput pandemije su pokazale nužnost rada od kuće za mnoge radnike/ce, što zakonski nije omogućeno, čime se stvaraju negativni efekti na poslovanje. Pandemija je pokazala da ustvari imamo radnike/ce koji su više privilegovani u odnosu na druge, a u pitanju je mogućnost rada od kuće i imamo one čije prisustvo zahtjeva svakodnevni dolazak na posao. Upravo ove nove mogućnosti omogućavaju da radno vrijeme i rad radnika/ca budu fleksibilni, što i samoj firmi omogućava niže troškove poslovanja. Npr., ako se rad većinski može raditi od kuće, možda će firme više koristiti tu mogućnost i u budućnosti bez obzira bila kriza ili ne. Ova mogućnost pruža i priliku roditeljima, gdje je moguće organizovati takvu vrstu rada, da radom od kuće ujedno čuvaju i svoju djecu ako dođe do zatvaranja škola i vrtića, čime i sami roditelji mogu uštediti znatna sredstva. Ipak, sa druge strane imamo i radnike/ce koji moraju obavljati svoje radne obaveze van kuće, poput vozača ili trgovaca, tako da naglasak treba staviti na maksimalnu zaštitu radnika/ca na takvim radnim mjestima.

Pored izazova koje je ova kriza donijela, otvorene su potpuno nove mogućnosti i prednosti rada od kuće za mnoge uslužne sektore. Prijedlog je da se ide u znatne promjene Zakona o radu kojima bi se omogućilo da u svakom trenutku poslodavac može zaposliti radnika/cu i omogućiti mu, bez obzira da li je u pitanju kriza, vanredno ili redovno stanje, rad od kuće, održavanje normalnog nivoa poslovnih aktivnosti, a da ne dolazi do zatvaranja firmi i/ili otpuštanja radnika/ca.

Sektor freelancinga je također pokazao da rad od kuće ima perspektivu, tako da bi trebalo kroz izmjene Zakona o radu prepoznati ovu kategoriju radnika/ca, koji sada obavljanjem svoje aktivnosti imaju samo obaveze prema državi, bez različitih prava.

Osim ove podjele, kriza je razgolila i postojanje dva potpuno odvojena tržišta rada. Radnike/ce u javnom sektoru i one koji su u privatnom sektoru. Gubitak radnih mjesta se isključivo desio u privatnom sektoru, pri čemu javni sektor nije pokazao nikakvu solidarnost, nego se putem sindikata zdušno borio za svoja prava, pri čemu ne da nije došlo do njihovog smanjenja, nego je bilo i slučajeva povećanja plata i drugih beneficija zaposlenih u javnom sektoru.

OPTIMIZAM

Ključni propust donosioca/teljica odluka se desio na početku pandemije zbog neodlučnih, nedovoljnih i zakašnjelih mjera, što je dovelo do rasta pesimizma, straha i panike kod radnika/ca i vlasnika/ca firmi. Nakon zatvaranja ekonomije i najava da će se ekonomskim aspektom baviti nakon pandemije bolesti COVID-19, dolazi do otpuštanja velikog broja radnika/ca u FBiH.

Da bi ekonomske mjere i paketi pomoći imali pozitivan efekt na tržišta, neophodno je vratiti optimizam na tržište, što je moguće više kroz jasne, precizne i dovoljno snažne ekonomske pakete pomoći. Ako iza dobro koncipiranih ekonomskih paketa pomoći i reformi budu ponuđeni kvalitetni rokovi, koji će se poštovati, može se vratiti i optimizam u mjere vlasti. Pesimizam na tržištu dovodi do pada potrošnje i povećanja štednje, što lančano dalje dovodi do pada naplate poreza i doprinosa.

Smanjena potrošnja i povećana štednja onih građana i građanki koji su to u prilici, smanjuje ekonomsku aktivnost, čime ekonomija iz stanja recesije može preći u stanje ekonomske depresije. Stanovništvo i firme, kroz povrat optimizma, nastaviti će trošiti i investirati novac, što može imati značajnije pozitivne efekte na ekonomiju nego provedba određene ekonomske reforme.

Uspon bihevioralne ekonomije je u posljednjih nekoliko desetljeća vratio u fokus razmišljanja ekonomista utjecaj psiholoških i socijalnih faktora na proces donošenja ekonomskih odluka. Uzimajući u obzir da je optimizam psihološka kategorija, postoji povezanost optimizma sa načinom na koji pojedinci/ke ili kompanije donose određene ekonomske odluke. Optimizam je u svojoj definiciji usko povezan s očekivanjima, odnosno može se smatrati očekivanjem da se desi najbolji scenarij u budućnosti. U tom kontekstu, kada govorimo o vezi ekonomije i optimizma, vezujemo se za očekivanja. Današnja ekonomija, posebno finansijski sistem, usko je povezan sa budućim očekivanjima. Proces investiranja je nemoguće odvojiti od budućih optimističnih očekivanja. Na razvijenim tržištima kapitala, posebno nakon pojave visokotehnoških internet-skih kompanija, na cijenu vrijednosnih papira više utječe očekivanje investitora u vezi s kretanjem budućih novčanih tokova, nego sadašnji poslovni rezultat. Dakle, za zdravu i otpornu ekonomiju je ključan optimizam, odnosno pozitivno očekivanje. Optimizam ima važan efekt na naš trenutni način odlučivanja. On nas podstiče da investiramo, bilo kao pojedinci/ke koji kupuju kuću na kredit očekujući da će u budućnosti zarađivati dovoljno novca da servisiraju uredno svoj dug, bilo kao kompanije koje ulaze u investicije očekujući da će im to donijeti veću dobit u budućnosti. Mnogo puta je rečeno da aktuelna ekonomska kriza izazvana pandemijom bolesti COVID-19 nema svoj uzrok u određenom ekonomskom događaju, kao što je to jasno kod finansijske krize iz 2008. godine. Sadašnja ekonomska kriza je direktna posljedica zdravstvene krize, koja djeluje na dva načina na ekonomiju. Prvo, pandemija je uzrokovala zatvaranje dijela ekonomskih sektora, otežala kanale komuniciranja robe i ljudi što je direktno smanjilo obim ekonomskih

aktivnosti. Drugo, ona je snažno djelovala i na psihu stanovništva kroz neizvjesnost pri pogledu na budućnost, pri čemu se uglavnom javlja pesimizam i smanjenje očekivanja. Do čega je sve to dovelo? Došlo je do jedne vrste povlačenja i odgađanja odluka povezanih s investiranjem, imamo uplašene pojedince/ke i preduzetnike/ce, lične investicije su značajno smanjene, što se odrazilo na pad prvenstveno „luksuzne“ potražnje, također smanjene su investicije kompanija što je direktno imalo za posledicu smanjenje potražnje u građevinskom i finansijskom sektoru. Rezultati našeg istraživanja, prezentirani u ovom izvještaju, potvrđuju da preduzetnici/e, u odnosu na svoje zaposlenike/ce pokazuju statistički značajno veći nivo zabrinutosti, te manje vjeruju da je aktuelna kriza šansa za razvoj novih poslovnih modela. Taj manjak optimizma je vjerovatno posljedica osjećaja da im nije pružena odgovarajuća institucionalna podrška te činjenice da su mjere koje su vlasti preduzele za pomoć ekonomiji bile nedovoljne i zakašnjele. Stoga je razumljivo da ne vjeruju da je kriza šansa za transformaciju i da nisu spremni ući u investicije. U tom kontekstu, vlasti svih nivoa trebaju pokazati, prvenstveno kroz odlučno i pravovremeno djelovanje, da razumiju složenost situacije i da preduzetnici/e nisu ostavljeni na cjedilu. Rasta ekonomije neće biti bez rasta očekivanja, ne treba dozvoliti da se čeka da se optimizam sam od sebe povрати, nego ga treba izazvati adekvatnim odnosom prema ekonomiji, posebno preduzetnicima/ama. U jačanju optimizma mediji imaju važnu ulogu. Ispitanici/e u prezentiranom istraživanju smatraju da su mediji značajno doprinijeli širenju panike. Stalno izvještavanje o zaraženim, umrlim, u kombinaciji sa političkim vijestima, stvara jedan miks koji ruši optimizam. Naravno da mediji nisu direktni krivci, ali su možda dio rešenja. Stoga u tom kontekstu treba razumjeti prijedloge u ovom izvještaju koji se tiču načina izvještavanja o pandemiji. Povratak optimizma je dio formule za izlazak iz ekonomske krize u kojoj se nalazimo. Recentna ubrzana digitalna transformacija društva i ekonomije pruža šansu da i naša ekonomija napravi iskorak i uđe u pomenute tokove. Međutim, bez optimizma, to će značiti još jednu propuštenu šansu.

NAGRAĐIVANJE USPJEŠNIH

U cilju ubrzanja ekonomskog oporavka u BiH, potrebno je sagledati mogućnost stimulisanja onih sektora koji znatno više doprinose ekonomskom rastu u odnosu na druge. Praksa je pokazala da poreske stimulacije imaju niskoakumulativni sektori u ekonomiji. Poslodavci/ke u tim sektorima plaćaju niže doprinose nego što je to zakonom precizirano. Ipak, ako želimo imati veće stope ekonomskog rasta i ubrzati oporavak ekonomije, potrebno je stimulisati one sektore koji doprinose najviše u ekonomskom rastu. Sadašnja situacija jeste da kroz indirektno poreske poticaje nagrađujemo najmanje uspješne, a ne omogućavamo privilegije najuspješnijim.

U tom smislu, potrebno je omogućiti poreske stimulacije za sektore usluga zasnovanih na znanjima, poput ICT sektora, jer ovi sektori imaju najveći doprinos po jednom radniku/ci. Stimulativnim smanjivanjem poreskih opterećenja za ove sektore, došlo bi do većeg zapošljavanja, prije svega visoko-

obrazovanih osoba, usporavanja iseljavanja ovih kategorija stanovništva, otvaranja novih firmi i generalno razvoj ove visoko profitabilne industrije koja će sve više dobivati na značaju u budućem periodu. Ovo potvrđuju i rezultati istraživanja koji su pokazali da prosječna bruto dodana vrijednost po radniku/ci zaposlenom u sektorima usluga zasnovanih na znanju ima 2,5 veći doprinos u odnosu na radnika/cu u radno intenzivnim sektorima i 2,47 veći doprinos u odnosu na jednog radnika/cu u segmentu ličnih i socijalnih usluga.³¹

DIGITALNA TRANSFORMACIJA EKONOMIJE I DRUŠTVA

CCOVID-19 je razotkrio potrebu za apsolutnom digitalizacijom, odnosno digitalnom transformacijom društva. Pritom digitalizacija ekonomije ima poseban značajan, i to zbog činjenice da su lični kontakti minimizirani i da je zbog toga otežano održavati normale nivoe potrošnje. Iskustva rješenja i paketa, podstaknutih pandemijom krizom, koja se odnose na podršku privredi u razvijenim zemljama pokazuju da postoji jedno bitno obilježje ove krize, koje se značajno razlikuje u odnosu na ranije ekonomske krize. Došlo je do promjene strukture potrošnje. Umjesto da građani/ke normalno troše, ispunjavajući vlastiti životni standard, oni su fokusirani na ispunjavanje potrebe za sigurnošću (od virusa), što podrazumijeva da investiraju u sredstva za zaštitu (dezinfekcija, maske i slično). Pritom teže štednji, poput privrednih subjekata, nauštrb investiranja u neizvjesnu budućnost. Ono što je najvažnije da sve to nastoje obaviti online – tražiti, kupiti, platiti, recenzirati i slično. Zbog toga je online sfera posebno bitna u kontekstu prevazilaženja postojeće krize i adaptiranja na novu realnost. Potrebno je digitalizirati privredu, tj. privatni sektor u smislu održavanja odnosa sa potrošačima/cama. Dalje je potrebno digitalizirati finansijski sektor, naročito bankarski, jer je bh. tržište banko-

centrično. Na ovaj način će klijenti lakše koristiti usluge bankarskog sektora, ali i drugih finansijskih posrednika. Najvažnije je da se digitaliziraju javne usluge, počev od šalterskog rada. Nezamislivo je da na vrhuncu pandemije postoje redovi čekanja od 50 do 100 građana/ki, što se moglo vidjeti širom Bosne i Hercegovine. Poreske uprave su pokazale da je moguće obavljati većinu poslova online, jednostavnim slanjem maila i dobivanjem odgovora na poštansku adresu. Ovaj model ne smije biti privremen, već se mora nastaviti s izgradnjom navedenog. Konačni cilj treba da bude e-BiH, odnosno potpuna digitalna transformacija ekonomije i društva, gdje ćemo imati digitalne mogućnosti za građane/ke i privrednike/ce koje će im minimizirati bilo kakav fizički kontakt sa predstavnicima i predstavnicama države, finansijskog sektora ili privrede. Estonija treba da bude zemlja uzor za ovakve reforme, a prednost BiH se mora tražiti u njenoj decentralizaciji. Konkretno, ovo podrazumijeva da se promjena, izuzev određenih pitanja poput elektronskog pečata, mora usvojiti od nižih nivoa – opština/grad, kanton itd. Pozitivni trendovi će se onda distribuirati širom zemlje.

INDUSTRIJSKA ZAŠTITA

Paul Romer, ekonomski nobelovac, u svom je autorskom članku na početku krize upozorio na značaj industrijske zaštite (koja je u par navrata predmetom ovog izvještaja). Pored porodičnih klastera, najveći broj klastera se upravo formira na radnom mjestu. Radnik/ca je izložen virusu u zatvorenom prostoru, u vremenu od osam sati, tako pet-šest dana sedmično. Pritom, zbog prirode kancelarijskog ili bilo kojeg drugog

fizičkog rada ne može nositi zaštitnu opremu. Zbog toga je potrebno raditi na industrijskoj zaštiti koja se može odnositi na niz stvari. Moguće je uspostaviti određeni standard kojim će se urediti radne procedure i stvoriti automatski sistem za slučaj širenja bolesti COVID-19 na radnom mjestu. Ultimativni cilj ovoga je zaštita preduzeća kao osnovne jedinice privrede, odnosno radnika/ca i poslodavaca/ki.

UKLJUČIVANJE PRIVATNOG SEKTORA

CCOVID-19 kriza po svojoj prirodi zahtjeva uključivanje svih društvenih sektora, što podrazumijeva i značajnu ulogu privatnog sektora. To se može odnositi na niz aktivnosti, od pružanja privatne zdravstvene zaštite, preko investiranja privatnog kapitala, pa sve do uloge privatnih obrazovnih institucija. U BiH država nema fiskalne moći da bude značajan investitor i uglavnom se bavi vlastitim problemima u vezi s funkcionisanjem administrativno-birokratskog aparata. Kako bi se stvari odvijale brže i efikasnije, u narednom valu pandemije bolesti COVID-19, potrebno je maksimalno angažovati privatni sektor. Ovo se može odnositi na prebacivanje tereta

standardnog testiranja na privatne zdravstvene institucije kako bi se oslobodili kapaciteti javnih zdravstvenih institucija. Također, COVID-19 bolnice se, shodno dogovoru, mogu uspostaviti i kod privatnih zdravstvenih institucija. Ako postoji mogućnost za javno-privatno partnerstvo u svrhu rješavanja javnih problema, onda se to treba iskoristiti. Privatne obrazovne institucije, od predškolskih do visokoškolskih, treba da aktivno učestvuju u izradi politika obrazovanja i da budu predmetom javne podrške (kao što je to slučaj sa Kantomom Sarajevo i podrške privatnim predškolskim ustanovama).

NOVA NORMALNOST

Od početka pandemije u medijskom, ali i političkom prostoru se pojavio pojam „nova normalnost“, pri čemu se uglavnom misli na promjene u ponašanju i svakodnevnim aktivnostima koje su prouzrokovane pandemijom. Ono što

se pokušava reći ovim pojmom upućuje na to da se građanstvo i privredni subjekti i institucije naviknu raditi isključivo pod specifičnim okolnostima kreiranim različitim epidemiološkim zahtjevima u vidu preporuka ili naredbi, ali i novim načinima

poslovanja. Veoma ga lako upotrebljavamo kao pojam i suprotno od njegove definicije se posmatra i koristi uz oznaku privremenosti, kao nešto što traži strpljenje i prelazna je faza ka „starom normalnom“. Međutim, po definiciji „nova normalnost“ nije privremeno rješenje prolaznog karaktera, nego neko neuobičajeno ponašanje ili situacija koji postaju standardna situacija ili ponašanje. Prema tome, treba biti jasno da „nova normalnost“ ne predstavlja normalno i uobičajeno ponašanje. Epidemiološke mjere i strah od virusa su ovdje pokretač krupnijih promjena u obrascima ponašanja, kako na ličnom planu svakog pojedinca/ke, tako i na širem planu poslovanja privrednih subjekata i funkcionisanja javnih institucija. Treba biti jasno da se naš način života nikada neće vratiti na način kako smo živjeli i poslovali prije godinu dana. Očekivani prestanak pandemije u budućnosti ostavit će za sobom jedan novi obrazac ponašanja i razmišljanja. Iako postoje različiti pogledi na budućnost, treba biti svjestan da bez obzira na krizne situacije koje se pojavljuju, čovječanstvo uvijek ide naprijed i izlazi bolje iz ovakvih vremena. Talebovski kazano, čovječanstvo je anti-krhko, iako su pojedinci/ke u njemu krhki.

Cilj ovog izvještaja je ukazati i na tu „novu normalnost“ ili, bolje rečeno, na nove buduće standardne životne i poslovne obrasce. Kriza je ubrzala proces digitalizacije, promijenila obrasce rada, obrazovanja i konzumiranja kulturnih i sportskih usluga. Svi poslovni modeli, obrasci ponašanja, koji su pokazali konkurentne prednosti u ovom vremenu će ostati i postati standardi. Mi ćemo se opet međusobno grliti i rukovati, ali ćemo i više raditi i obrazovati se od kuće, konzumirati filmove sa platformi, plaćati putem mobitela i kupovati preko web prodavnica.

Proces pozitivne i negativne hedonističke adaptacije nam omogućava da i pozitivne i negativne stvari prilagođavamo sebi i vraćamo život u normalu. Kod ove pandemije je problem što je taj proces u velikoj mjeri ometen poplavom vijesti i dvojbenih predikcija. Sve to nam koči suočavanje sa novim i adaptaciju na isto. Ovaj izvještaj pokušava da pruži realan pogled i na sadašnjost, ali i na budućnost, kako bi se ta hedonistička adaptacija uspješno dovršila i da bismo bili spremni na normalno koje je drugačije od prošlogodišnjeg. Nije bitno da samo pojedinci shvate da neće biti ništa isto, još je bitnije da oni koji kreiraju okvir u kome živimo i radimo shvate koje su promjene trajne i da što prije omoguće da taj okvir odgovara tim promjenama. Zato smo ovdje govorili o digitalizaciji, obrazovanju, zakonu o radu i dr. Promjene su već stigle, a da bi ih na pravi način iskoristili treba ih shvatiti i reagovati. Ako se to ne uradi sada, uradit će se u budućnosti neminovno, ali smo tada već propustili šansu da iskoristimo „novo normalno“ i ostvarimo napredak izlazeći iz ove krize.

ZAKLJUČAK

Zatvaranjem ekonomije pogoršavali su se osnovni makroekonomski parametri. U prvih šest mjeseci 2020. godine došlo je do značajnog pada izvoza, uvoza, industrijske proizvodnje, zaposlenosti, potrošnje i naplate poreza u odnosu na isti period prošle godine.

Mjere vlada koje se odnose na ekonomsku pomoć su bile zakašnjele i nedovoljne, što nije vratilo optimizam na tržište i nije ublažilo negativne efekte. Ukidanje zabrana i drugih restriktivnih mjera nije značajno doprinijelo oporavku ekonomije. Prema postavljenim modelima linearne regresije došlo je do snažnog pada potrošnje domaćinstava, a time i BDP-a. Naše projekcije pokazuju snažan pad BDP-a u 2020. godini. Prema trenutno dostupnim podacima i ekonomskim kretanjima, te na osnovu kreiranog regresionog modela, očekujemo pad godišnjeg BDP-a od 6,34% u 2020. godini. Početak ekonomskog oporavka očekujemo tokom 2021. i 2022. godine, zavisno od jačanja inostrane potražnje i povećanja izvoza iz BiH. U slučaju jačeg porasta izvoza tokom 2021. i 2022. godine, očekujemo ekonomski rast od 4,1% u 2021. i 4,3% u 2022. godini. U ovom scenariju, polovinom 2022. godine, ekonomija BiH bi se vratila na stanje prije pandemije. U slučaju slabijeg rasta izvoza, očekujemo ekonomski rast od 2,1% u 2021. i 3,0% u 2022. godini. U ovom slučaju ekonomija BiH bi se vratila na stanje prije pandemije u prvom kvartalu 2023. godine.

Vraćanjem optimizma na tržište, bržom i efikasnijom provedbom ekonomskih mjera i paketa pomoći, mogu se ublažiti negativni učinci pandemije bolesti COVID-19 u trećem i četvrtom tromjesečju i na taj način postići manji predviđeni pad BDP-a od trenutnih projekcija.

Umjesto mjera zatvaranja (lockdown), potrebno je raditi na novim, kreativnim rješenjima koja bi osigurala maksimalnu industrijsku zaštitu i unapređenje postojećih modela poslovanja, sa fokusom na digitalnu transformaciju.

LITERATURA

1. UNDP, Economic Impact Assessment of COVID-19 in BiH, 2020. Pristupljeno: juni 2020.
2. Hadžić F., (2020), The importance of technological progress in measuring economic growth in Bosnia and Herzegovina, *Bh Ekonomski forum* 12
3. Slobodna Bosna, (2020), Šta će biti sa našom ekonomijom: Od korone već oboljelo 70 posto mikro, malih i srednjih biznisa, dostupno na: https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/151285/sta_ce_biti_sa_nasom_ekonomijom_od_korone_vec_oboljelo_70_posto_mikro_malih_i_srednjih_biznisa.html
4. Hadžić Z., (2020), Covid-19 impact on Dentists in Bosnia and Herzegovina: Qualitative Study, *Acta Scientific Denta Sciences*, 4 (7)
5. Janković A., et al., (2020), Social and behavioral responses during the COVID-19 pandemic in Bosnia and Herzegovina, dostupno na: <https://psyarxiv.com/s83ru/>
6. Raport.ba, (2020), Veliko istraživanje Valicon: Šta građani BiH misle o vakcini za koronu?, dostupno na: <https://raport.ba/veliko-istrazivanje-valicon-sta-gradjani-bih-misle-o-vakcini-za-koronu/>
7. CPU, (2020), Finansijski sektor BiH u doba pandemije: Šta očekivati?, dostupno na: cpu.org.ba/blog-bih/post/2020/finansijski-sektor-bih-u-doba-pandemije-sta-ocekivati/
8. Centralna banka Bosne i Hercegovine, (2020), Standard and Poor's: Credit rating of Bosnia and Herzegovina maintained, dostupno na: <https://www.cbbh.ba/press/ShowNews/1287?lang=en>
9. Maksimović, Dejan. „Stalni odbor za finansijsku stabilnost BiH: Potvrđena sigurnost bankarskog sektora“. Anadolu Agency, 18. mart, 2020. <https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/stalni-odbor-zafinansijsku-stabilnost-bih-potvrđena-sigurnost-bankarskog-sektora/1770767>
10. Kemal Kozarić i Emina Žunić, „Causes and Consequences of NPLs in Bosnia and Herzegovina Banking Sector“, *Journal of Economic and Social Studies* 5, br. 1 (proljeće, 2015) <https://omeka.ibu.edu.ba/items/show/464>.
11. Kemal Kozarić i Emina Žunić, „Causes and Consequences of NPLs in Bosnia and Herzegovina Banking Sector“, *Journal of Economic and Social Studies* 5, br. 1 (proljeće, 2015) <https://omeka.ibu.edu.ba/items/show/464>.
12. Čvalić A., (2015), Social consequences of Economic crisis, Zbornik radova sa četvrtе internacionalne naučne konferencije „Ekonomija integracija“, Izazovi ekonomije u kriznom okruženju, Ekonomski fakultet u Tuzli, Tuzla
13. Papić Ž., (2020), Socijalne posljedice pandemije Covid-19 u BiH, Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju, dostupno na: ibhi.ba/Documents/Publikacije/2020/Socijalne_posljedice_pandemije_COVID_19_u_BiH_1706.pdf
14. Svjetska banka, (2020), Ekonomski i socijalni uticaj Covid-19, prikaz stanja, Zapadni Balkan, redovni ekonomski izvještaj broj 17, proljeće 2020, dostupno na: pubdocs.worldbank.org/en/921021588146363088/WB-RER17-The-Economic-and-Social-Impact-of-COVID-19-Setting-the-Stage-Bosnian.pdf
15. Klix.ba, (2020), Kako odgovoriti pandemiji: Ne postoje podaci o stepenu robotizacije BiH, dostupno na: www.klix.ba/biznis/privreda/kako-odgovoriti-pandemiji-ne-postoje-podaci-o-stepenu-robotizacije-bih/200825072
16. Svjetska banka, (2020), Ekonomski i socijalni uticaj Covid-19, obrazovanje, dostupno na: pubdocs.worldbank.org/en/687451590708742492/WBRER17-04-Education-BOS.pdf
17. Hadžić F., (2020), Udar na radnike u BiH: Mjere za stabilizaciju budžeta, a ne privrede, Aljazeera Balkans, dostupno na: balkans.aljazeera.net/vijesti/udar-na-radnike-u-bih-mjere-za-stabilizaciju-budzeta-ne-privrede
18. Radio Sarajevo, (2020), FBiH / Porazni efekti korona zakona: Od pola milijarde KM, privreda dobila 90 miliona KM, dostupno na: <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/korona-zakon-od-pola-milijarde-km-privreda-u-fbih-dobila-90-miliona-km/388702>
19. BHRT, (2020), TK: Mnogi obrtnici prinudjeni ugasiti obrte zbog višemilionskih šteta, dostupno na: <https://bhrt.ba/tk-mnogi-obrtnici-prinudjeni-ugasiti-obrte-zbog-visemilionskih-steta/>
20. CPU, (2020), Finansijski sektor BiH u doba pandemije: Šta očekivati?, dostupno na: cpu.org.ba/blog-bih/post/2020/finansijski-sektor-bih-u-doba-pandemije-sta-ocekivati/
21. Vesna Besić, „Jewell, rezidentni predstavnik MMF-a u BiH: Bankarski sektor ključan za oporavak ekonomije“, Anadolu Agency, 22. april, 2020, <https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/jewell-rezidentni-predstavnik-mmf-a-u-bih-bankarski-sektor-klju%C4%8Dan-za-oporavakekonomije/1813932>
22. Čvalić A., Hadžić F., Bećirović D., (2020), COVID-19, ekonomske posljedice za Bosnu i Hercegovinu, mjere i rješenja, FNF fondacija, Sarajevo

23. Klix.ba, (2020), Wizz Air ukida još četiri leta sa aerodroma u Tuzli, u regiji obustavljaju čak 36 linija, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/wizz-air-ukida-jos-cetiri-leta-sa-aerodroma-u-tuzli-u-regiji-obustavljaju-cak-36-linija/200903160>
24. Kozarević E., Ibrić M., (2020), Bankarstvo u (post)pandemijskoj ekonomiji, Banke & Biznis, Sarajevo
25. Dragnić L., Hadžić F., Čavalić A., Muhović A., (2020), Uloga i položaj mikro biznisa u BiH u svjetlu pandemije COVID-19, Centar za politike i upravljanje (CPU), Sarajevo
26. Čavalić A., (2020), Ekonomske posljedice pandemije COVID-19 po Bosnu i Hercegovinu, Atlantic initiative, dostupno na: <https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/Newsletter-Juli-2020-BOS.pdf>
27. USAID/UNICEF, (2020), Rapid assesment KAP (Knowledge attitude practice) - Covid 19 response, Ispitivanje javnog mijenja u Bosni i Hercegovini, dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/izvjestaji/ispitivanje-javnog-misljenja-u-bosni-i-hercegovini-u-vezi-covid-19>
28. Oslobođenje, (2020), Istraživanje: Od COVID-19 u BiH je već oboljelo 71,5 posto mikro, malih i srednjih biznisa, dostupno na: <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/ekonomija-i-finansije/istrazivanje-od-covid-19-u-bih-je-vec-obljelo-71-5-posto-mikro-malih-i-srednjih-biznisa-548436>
29. Čavalić A., (2015), Social consequences of economic crisis, Conference: 4th International Scientific Conference „Economy of Integration“ – ICEI 2015At: Tuzla
30. Dragnić L., Hadžić F., Čavalić A., Muhović A., (2020), Uloga i položaj mikro biznisa u BiH u svjetlu pandemiju Covid-19, Open Society Fund Bosnia & Hercegovina, Sarajevo
31. Zerina Hadzic. „COVID-19 Impact on Dentists in Bosnia and Herzegovina: Qualitative Study“. *Acta Scientific Dental Sciences* 4.7 (2020): 59-63
32. Bećirović, Damir & Hadzic, Faruk & Čavalić, Admir. (2020). The COVID-19 crisis: economic implications for Bosnia and Herzegovina.
33. Hadžić, Faruk. „THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGICAL PROGRESS IN MEASURING ECONOMIC GROWTH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA“. In *BH EKONOMSKI FORUM*, vol. 12, no. 1, pp. 35-55. 2020.

IZVORI

- 1 Bećirović, Damir & Hadžić, Faruk & Čavalić, Admir. (2020). The COVID-19 crisis: economic implications for Bosnia and Herzegovina.
- 2 <https://www.imf.org/en/Countries/BIH>
- 3 Čavalić A., (2020), Ekonomske posljedice pandemije COVID-19 po Bosnu i Hercegovinu, Atlantic initiative, dostupno na: <https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/Newsletter-Juli-2020-BOS.pdf>
- 4 Draganić L., Hadžić F., Čavalić A., Muhović A., (2020), Uloga i položaj mikro biznisa u BiH u svjetlu pandemije COVID-19, Centar za politike i upravljanje (CPU), Sarajevo
- 5 Fondacija je u procesu pripreme studije o temi dezinformacija u vrijeme pandemije bolesti COVID-19 u regiji, čiji je završetak planiran za početak decembra.
- 6 Kozarević E., Ibrić M., (2020), Bankarstvo u (post)pandemijskoj ekonomiji, Banke & Biznis, Sarajevo
- 7 Klix.ba, (2020), Wizz Air ukida još četiri leta sa aerodroma u Tuzli, u regiji obustavljaju čak 36 linija, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/wizz-air-ukida-jos-cetiri-leta-sa-aerodroma-u-tuzli-u-regiji-obustavljaju-cak-36-linija/200903160>
- 8 Čavalić A., Hadžić F., Bećirović D., (2020), COVID-19, ekonomske posljedice za Bosnu i Hercegovinu, mjere i rješenja, FNF fondacija, Sarajevo
- 9 Centralna banka Bosne i Hercegovine, (2020), Standard and Poor's: Credit rating of Bosnia and Herzegovina maintained, dostupno na: <https://www.cbbh.ba/press/ShowNews/1287?lang=en>
- 10 CPU, (2020), Finansijski sektor BiH u doba pandemije: Šta očekivati?, dostupno na: cpu.org.ba/blog-bih/post/2020/finansijski-sektor-bih-u-doba-pandemije-sta-ocekivati/
- 11 Maksimović, Dejan. „Stalni odbor za finansijsku stabilnost BiH: Potvrđena sigurnost bankarskog sektora“. Anadolu Agency, 18. mart, 2020. <https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/stalni-odbor-za-finansijsku-stabilnost-bih-potvrdena-sigurnost-bankarskog-sektora/1770767>
- 12 Vesna Besić, „Jewell, rezidentni predstavnik MMF-a u BiH: Bankarski sektor ključan za oporavak ekonomije“, Anadolu Agency, 22. april, 2020, dostupno na: <https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/jewell-rezidentni-predstavnik-mmf-a-u-bih-bankarski-sektor-klju%C4%8Dan-za-oporavakekonomije/1813932>
- 13 Kemal Kozarić i Emina Žunić, „Causes and Consequences of NPLs in Bosnia and Herzegovina Banking Sector“, Journal of Economic and Social Studies 5, br. 1 (proljeće, 2015) <https://omeka.ibu.edu.ba/items/show/464>.
- 14 Ibid.
- 15 Čavalić A., (2015), Social consequences of Economic crisis, Zbornik radova sa četvrte internacionalne naučne konferencije „Ekonomija integracija“, Izazovi ekonomije u kriznom okruženju, Ekonomski fakultet u Tuzli, Tuzla
- 16 Papić Ž., (2020), Socijalne posljedice pandemije COVID-19 u BiH, Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju, dostupno na: ibhi.ba/Documents/Publikacije/2020/Socijalne_posljedice_pandemije_COVID_19_u_BiH_1706.pdf
- 17 Svjetska banka, (2020), Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19, prikaz stanja, Zapadni Balkan, redovni ekonomski izvještaj broj 17, proljeće 2020, dostupno na: pubdocs.worldbank.org/en/921021588146363088/WB-RER17-The-Economic-and-Social-Impact-of-COVID-19-Setting-the-Stage-Bosnian.pdf
- 18 Svjetska banka, (2020), Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19, obrazovanje, dostupno na: pubdocs.worldbank.org/en/687451590708742492/WBRER17-04-Education-BOS.pdf
- 19 Klix.ba, (2020), Kako odgovoriti pandemiji: Ne postoje podaci o stepenu robotizacije BiH, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/kako-odgovoriti-pandemiji-ne-postoje-podaci-o-stepenu-robotizacije-bih/200825072>
- 20 Hadžić F., (2020), Udar na radnike u BiH: Mjere za stabilizaciju budžeta, a ne privrede, Aljazeera Balkans, dostupno na: balkans.aljazeera.net/vijesti/udar-na-radnike-u-bih-mjere-za-stabilizaciju-budzeta-ne-privrede
- 21 Radio Sarajevo, (2020), FBiH / Porazni efekti korona zakona: Od pola milijarde KM, privreda dobila 90 miliona KM, dostupno na: radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/korona-zakon-od-pola-milijarde-km-privreda-u-fbih-dobila-90-miliona-km/388702
- 22 UNDP, Economic Impact Assessment of COVID-19 in BiH, 2020. Pristupljeno: juni 2020. https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/publications/EconomicImpactAssessment.html
- 23 Slobodna Bosna, (2020), Šta će biti sa našom ekonomijom: Od korone već oboljelo 70 posto mikro, malih i srednjih biznisa, dostupno na: www.slobodna-bosna.ba/vijest/151285/sta-ce-bit-sa-nasom-ekonomijom-od-korone-vec-oboljelo-70-posto-mikro-malih-i-srednjih-biznisa.html
- 24 Hadžić Z., (2020), Covid-19 impact on Dentists in Bosnia and Herzegovina: Qualitative Study, Acta Scientific Dental Sciences, 4 (7)
- 25 Janković A., et al., (2020), Social and behavioural responses during the COVID-19 pandemic in Bosnia and Herzegovina, dostupno na: <https://psyarxiv.com/s83ru/>
- 26 Raport.ba, (2020), Veliko istraživanje Valicon: Šta građani BiH misle o vakcini za koronu?, dostupno na: <https://raport.ba/veliko-istrazivanje-valicon-sta-gradjani-bih-misle-o-vakcini-za-koronu/>
- 27 <https://cbbh.ba/press/ShowNews/1283?title=Moody%27s-potvrdio-kreditni-rejting-BiH>
- 27 <https://cbbh.ba/press/ShowNews/1287>
- 29 <https://www.imf.org/en/Countries/BIH>
- 30 Durkić R., (2020), Novalić: Mijenjamo karakter ekonomskih mjera, nastojat ćemo povećati zaposlenost, Klix.ba, dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/novalic-mijenjamo-karakter-ekonomskih-mjera-nastojat-cemo-povecati-zaposlenost/201119097> (20. 11. 2020).
- 31 Hadžić F., (2020), The importance of technological progress in measuring economic growth in Bosnia and Herzegovina, Bh Ekonomski forum 12

POPIS SLIKA I TABELA

- Slika 1. Poreski prihodi (u milionima KM)
 - Slika 2. Promjene izvoza i uvoza u odnosu na prethodni period (000 KM)
 - Slika 3. Industrijska proizvodnja (% promjene u odnosu na prethodni period)
 - Slika 4. Nezaposlenost u BiH
 - Slika 5. Nezaposlenost po sektorima 2020
 - Slika 6. Pad turističkih dolazaka u BiH 2020
 - Slika 7. Porast broja penzionera i penzionerki i izdataka za penzije
 - Slika 8. Izdate prve dozvole po nekom od osnova i dužini trajanja u EU
 - Slika 9. Prognoze kretanja BDP-a prema godinama
 - Slika 10. Najvažnije poteškoće u poslovanju uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19
-
- Tabela 1. Mišljenja ispitanika i ispitanica o mjerama različitih nivoa vlasti u odnosu na pandemiju bolesti COVID-19 (%)
 - Tabela 2. Procjene opasnosti od pandemije bolesti COVID-19 u zdravstvenom i ekonomskom smislu (%)
 - Tabela 3. Mišljenja ispitanika i ispitanica o utjecaju pandemije COVID-19 na budućnost (%)
 - Tabela 4. T-test nezavisnih uzoraka (Stavovi ispitanika i ispitanica o mjerama različitih nivoa vlasti u vezi s pandemijom bolesti COVID-19 prema sektoru)
 - Tabela 5. T-test nezavisnih uzoraka (Stavovi ispitanika i ispitanica u vezi s procjenom ekonomske opasnosti od pandemije bolesti COVID-19 prema sektoru)
 - Tabela 6. Prikaz prosječnih bruto i neto plata po radniku i radnici u FBiH
 - Tabela 7. Prikaz prijedloga smanjivanja doprinosa po radniku i radnici na zbirnu stopu od 25%
 - Tabela 8. Neto i bruto plate nakon smanjivanja zbirne stope doprinosa
 - Tabela 9. Simulacija ekonomskih efekata smanjivanja doprinosa

COVID-19: EKONOMSKA PERSPEKTIVA BOSNE I HERCEGOVINE

Rukopis pod naslovom „COVID-19: Ekonomska perspektiva Bosne i Hercegovine“ predstavlja vrijedan izvor saznanja koji pruža osvrt i rješenja sa dugoročnom perspektivom u (post)pandemijskom dobu. Svaka rasprava koja doprinosi razumijevanju ekonomskih posljedica pandemije uzrokovane pojavom korona virusa dobrodošla je, kako u nas, tako i u svijetu. Aktualizacijom potrebe sagledavanja negativnih posljedica pandemije uzrokovanih drastičnim smanjenjem potražnje zbog provođenja mjera ograničavanja rada lokalnih biznisa ovo istraživanje dobiva puni značaj. Istražujući negativne efekte vještačkog smanjenja tražnje autori prepoznaju niz strukturalnih problema bosansko-hercegovačkog društva koji nameću brojne izazove kreatorima ekonomskih politika svih nivoa vlasti. Profesionalno posvećenje autora i njihova društvena angažiranost otkriva jedan sasvim novi pristup tumačenju krize. Takav pristup traži nekonvencionalno promišljanje čiji krajnji učinak treba kreirati one mjere koje osiguravaju dugoročnu zaštitu domaće ekonomije. Zbog toga ovaj rukopis koji obiluje brojnim statističkim podacima ima posebnu vrijednost. Nudeći svoje projekcije ključnih ekonomskih indikatora temeljem kreiranog regresionog modela autori namjerno, a nikako proizvoljno, naglašavaju kako umjesto *lockdowna* treba pribjegavati kreativnijim rješenjima koja mogu unaprijediti postojeće modele poslovanja. Upravo (post)pandemijsko vrijeme razotkriva potrebu apsolutne digitalizacije što autori prepoznaju kao ključni izazov postpandemijskog vremena. Uvažavajući premisu kako (post)pandemijsko vrijeme zahtijeva potpuno novi način promišljanja stvarnosti autori uspijevaju ponuditi jedinstven kompendij koji kreatorima ekonomskih politika pomaže artikulirati potrebu digitalne transformacije cjelokupne privrede. Slijedeći takvu logiku autori zorno prikazuju različite mjere razvrstane prema nosiocima ekonomskih politika nudeći jasne upute kako primjenom mjera svaki nivo vlasti može dostići „novu normalnost“. Ukoliko kreatori ekonomskih politika svih nivoa vlasti pokažu značajan nivo proaktivnosti mogu očekivati oporavak prema projiciranom scenariju koji autori iznose temeljem rezultata kreiranog regresionog modela. Slijedom tih premisa ova knjiga predstavlja vrijedan izvor spoznaje onima koji pokazuju visok nivo praktičnosti, odnosno, onima koji baštine razvojni metalni sklop, a nikako onima kod kojih dominira uvjerenje kako trenutno stanje nije moguće promijeniti, odnosno, onima koji baštine statički mentalni sklop. Zbog toga ovaj rukopis predstavlja prijeko potreban izvor znanja kako akademskim radnicima koji planiraju istraživati ekonomske posljedice pandemije uzrokovane koronavirusom na jednoj strani tako i kreatorima ekonomskih politika koji namjeravaju pristupiti donošenju onih mjera koje trebaju dugoročno zaštititi ekonomiju, na drugoj strani. Jednostavan stil pisanja ovu knjigu čini pristupačnom onih čitaocima koji nemaju korpus ekonomskih znanja koja tumačenje navedenih brojnih statističkih podataka zahtijeva. Razumijevajući raznovrsnu čitalačku populaciju autori nastoje kompleksne fenomene biheviorističke ekonomije, odnosno čovjekovog ponašanja, objasniti razumljivim jezikom što ovoj knjizi daje višestruku namjenu. Sadržaj rukopisa prate logički raspoređene cjeline, jasnoća izražavanja i razumljiv jezik, način pisanja dostupan širokom krugu čitaoca. Autori navode širok popis bibliografskih jedinica koji daju naučni obol ovom vrlo vrijednom istraživanju. Temeljem iznijetog pozitivnog mišljenja, glede prethodno navedenog, ovaj rukopis ispunjava sve potrebne metodološke zahtjeve. Zbog toga toplo preporučujem izdavaču objavljivanje ovog rukopisa, odnosno, njegovu dostupnog široj čitalačkoj publici.

*Doc. dr. Dženan Kulović
Zenica, 02. 12. 2020. godine*

COVID-19 EKONOMSKA PERSPEKTIVA BOSNE I HERCEGOVINE

Rukopis pod naslovom COVID-19 EKONOMSKA PERSPEKTIVA BOSNE I HERCEGOVINE, predstavlja dobro strukturiranu i preglednu analizu stanja ekonomije Bosne i Hercegovine i perspektive njenog razvoja u kontekstu krize izazvane pandemijom COVID-19. Sadržaj ovog rukopisa može kako poslovnoj, tako i znanstvenoj javnosti dati jasan pregled ključnih promjena koje su se desile u nacionalnoj ekonomiji Bosne i Hercegovine tokom posljednje poslovne godine kao posljedica navedene krize. Doprinos ove knjige se može sagledati kroz prizmu jednog sistemskog pregleda preporuka vezanih za moguće intervencije kreatora makroekonomske politike kroz donošenje mjera sa ciljem restrukturiranja načina rada i djelovanja institucija sistema na način da se kreativno odlučivanje osigura optimizacija efekata donesenih mjera. Kroz preciznu i jasnu elaboraciju i analizu bitnih segmenata nacionalne ekonomije vezano za tržište rada, trgovinski bilans, fiskalni sistem, monetarno finansijski sistem, te tehnološko inovativni kontekst autori prepoznaju niz slabosti i suboptimalnih rješenja, predlažući potrebu da se osim koncepta ekonomije tražnje ekonomska politika provodi kroz kombinaciju različitih koncepata i strategija ekonomske politike uzimajući u obzir ukupno kompleksnost administrativnog uređenja Bosne i Hercegovine.

Navedeni rukopis čitaoca sadržajno vodi kroz različita makroekonomska područja i područja poslovne ekonomije Bosne i Hercegovine uz jasnu projekciju procesa koji bi trebali uslijediti u cilju lakšeg prevazilaženja negativnih ekonomskih posljedica krize koja je u toku, uzimajući u obzir i očekivane promjene koje postepeno postaju prihvaćena pravila ponašanja sa tendencijom da kao takva dugoročno ostanu na sceni. S obzirom na sadržaj navedeni rukopis može kreatorima ekonomskih politika na različitim administrativnim nivoima u Bosni i Hercegovini poslužiti za sticanje fundamentalnog uvida u različita ekonomska područja u smislu indikacija njihovog aktualnog kretanja i stanja ali i kao putokaz u razumijevanju stvarnog uticaja krize na nacionalnu ekonomiju, javni sektor, privatne poslovne subjekte i svakog pojedinca, odnosno građanina, uz elaboraciju njihove buduće očekivane pozicije u okviru izmijenjenih uslova poslovanja. Posebna vrijednost, koju treba istaknuti vezano za predmetni rukopis, ogleda se u činjenici praktičnog značaja, koja se temelji na provedenom i predstavljenom empirijskom istraživanju vezano za stavove građana u Bosni i Hercegovinu u pogledu zdravstvenih i ekonomskih posljedica krize, kroz analizu njihovih stavova koji uključuju fenomenologiju straha, projektiranih očekivanja po različitim pitanjima, njihovu promjenu ponašanja kao i pitanja za efektivnost donesenih mjera za ublažavanje krize, te projektiranje promjena poslovnog modela pojedinih privrednih subjekata.

Opservacijom novih makroekonomskih i poslovnih fenomena koji postaju nova stvarnost u okviru četvrte tehnološke revolucije i post-industrijskog društva ovaj rukopis nudi sasvim nove perspektive promatranja tekućih aktualnih fenomena izazvanih krizom i njihove reperkusije u budućem dugoročnom radu i poslovanju organizacija kako u javnoj upravi tako i svim drugim poslovnim oblastima. Navedeni aspekti uzimaju u obzir tehnološka pitanja koja uključuju digitalizaciju određenih poslovnih, obrazovnih i administrativnih procesa, preko psihološko bihervcionalnih fenomena u smislu očekivane promjene ponašanja pojedinih brzorastućih kategorija ljudskih resursa uključujući digitalne nomade i milenijalse i potrebnog odgovora nositelja odlučivanja u pojedinim nacionalnim ekonomijama na nove trendove i fenomene u cilju optimiziranja najvažnijih makroekonomskih pitanja uključujući i pitanja demografskog i populacijskog tipa. Moderan i kreativan način izlaganja autora svakako će privući čitalačku pažnju i osigurati da kreatori ekonomskih i poslovnih politika promjene optiku promatranja i djelovanja promišljajući van ustaljene kutije i ustaljenih koncepata koji u aktualnoj situaciji ne generiraju zadovoljavajuće rezultate za Bosnu i Hercegovinu kao malu otvorenu ekonomiju.

*Prof. dr. sc. Elvir Čizmić
Sarajevo, 02. 12. 2020. god.*

